

ONTO

2024
No:26

Azınlığın Psikolojisi

Psikolojinin Azınlığı

İmtiyaz Sahibi
Mehmet Karasu

Yazı İşleri Müdürü
Sercan Karlıdağ

Misafir/Sayı Editörü
Aydın Bayad

Sayı Yardımcı Editörleri
Mehmet Karasu
Betül Kanık
Sercan Karlıdağ
Fırat Altun
Beril Sercem Şengül

Sosyal Medya Koordinatörü
Veysel Bişgin

Kapak ve Görsel Tasarımcısı
Fırat Altun

İçindekiler

Aydın Bayad	Sayı Editöründen	4
Olga S. Hünler, Yudit Namer, N. Ekrem Düzen	Bir Akademik Özgürlük Meselesi: Psikoloji Eğitiminde Söylenemeyenler	11
Ercan Şen, Mete Sefa Uysal, Yasemin Gülsüm Acar, Elif Sandal-Önal	'Türk' Psikolojisinin Kör Noktası: Kürtler	26
Kenan Alparslan	Azınlık Gruplarda Toplumsal Aidiyet ve Kimlik Mücadelesi: Türkiye'den Örnekler	38
Rudi Sayat Pulatyan	Türkiyeli Genç Ermenilerin Kimlik Algıları ve Hrant Dink Suikastı	49
Demet İslambay-Yapalı	Gruplararası Affetmeye Türkiye'den Sosyal Psikolojik Bir Bakış	60
Mete Sefa Uysal	Ezildikten Sonra Hepimiz Aynı Şarap Mıyız? Azınlık Gruplararası Dayanışmada İmkânlar ve Bariyerler	70
Hakan Çakmak	Gücü Elinde Tutan Azınlıklar ve Dayanışan Çoğunluklar: Gruplararası Psikolojinin Hâkim Azınlık Anlatısına Bir Eleştiri	81
Hasan Yentür	Göçün Psiko-Politik Bir İncelemesi: Kimlik ve Mekân Dinamiklerinden Hareketle Yeni Bir Paradigma Arayışı	91
Sercan Karlıdağ, Betül Kanık	Özet-Çeviri: Ivana Marková'nın Sosyal Temsiller ve Azınlıkların Yenilikçiliği Üzerine Görüşleri	100
Aydın Bayad, Fırat Altun	Söyleşi: <i>Psychology Kurdî</i> Dergisi Editör Ekibiyle Söyleşi	112
Sercan Karlıdağ, Aydın Bayad, Mehmet Karasu, Fırat Altun	Online Araştırma	122

Sayı Editöründen

Serge Moscovici (1925-2014), ödüllü Rus yazar Aleksandr Soljenitsin'in Gulag çalışma kamplarında, KGB ajanlarının takibinde ve sürgünde geçen hayatına rağmen eleştirilerini inatla, ama illa ki edebiyatla dile getirmesinden çok etkilenmişti. O kadar ki, bir dizi klasik deneyle gösterdiği azınlık etkisinin gerçek hayattaki karşılığı olarak Soljenitsin ve diğer politik muhaliflerin eserlerini incelemiş; bu edebi incelemelere 'tek kişinin muhalefeti' başlığıyla özel bir yer ayırmıştı¹. Üstelik Ivana Markova'dan öğreniyoruz ki, Moscovici'nin bu edebi incelemelere ayırdığı emek ve zaman, hiç de öyle 'romantik' değildi. Bilakis bu gözlem ve incelemelerin laboratuvar bulgularından ibaret azınlık etkisi olgusunu teorize etmedeki rolü büyük (bkz. bu sayıda, Karlıdağ ve Kanık, 2024).

Şüphesiz, İkinci Dünya Savaşı sonrası şekillenen iki kutuplu dünya, dönemin siyasetçileri, ekonomistleri ve psikologları da dâhil herkes için ve birçok açıdan yeni bir durumdu. Üstelik savaşın bütün acı hatıraları canlı, gelecek ufku atom tehdidiyle kararmışken; bir taraftan da uzay yarışı fantezileri, cinsel devrim fikri ve yeni iletişim teknolojileri *soğuk savaş* ikliminde yayılıyordu. Yani yine 'katı olan her şey buharlaşıyor', bir dönemin bildik dünyasının yerine bilinmez bir yenisi hızla yerleşiyordu. Buradan bakınca dönemin ahvalinin günümüzle olan benzerliği şaşırtıcı: 21. yüzyılın ilk çeyreğini bitirirken, bizim de zihnimizde 'Terörizmle Savaş'ın bütün hatıraları taze ve geleceğimiz iklim felaketiyle kararmışken; bir yandan da Mars'a seyahat fantezileri, toplumsal cinsiyet eşitliği ve yapay zekâ teknolojileri bu sefer de *soğuk barış* ikliminde süratle yayılıyor (Doyle, 2023).

Kendi bildik dünyası tuzla buz olurken, Moscovici bizatihi bu değişimin işleyiş ve mekanizmasını Sosyal Temsiller Kuramı (STK, Social Representation Theory) aracılığıyla derinlemesine inceledi. Aynı zamanda, gücü elinde bulunduran egemen grup ve yapılara karşı, Soljenitsin örneğinde olduğu gibi, sözünü sakınmadan ısrarla konuşan 'azınlıklardan' yeni bir şeyler öğrenmeye çalıştı. Bu çabası ve psikoloji çalışmalarındaki kişisel başarısı² bir yana, dünyanın birçok yerinden yaklaşık iki kuşak araştırmacının aklını çelip, önlerine tonla yeni soru(n) bıraktığı muhakkak (Perez ve ark., 2015). Şartlar ne olursa olsun, gündelik ve basit olsa da bir parçası olduğumuz toplumun işleyişine şaşırıp yeni sorular

¹ Fransızca aslı '*La dissidence d'un seul*' olan bu başlık ilk kez *Social Influence and Social Change* kitabının 1979 yılındaki 'Aktif Azınlıkların Psikolojisi' (*Psychologie des minorités actives*) başlıklı Fransızca versiyonunda geçer.

² Sosyal psikolog olarak bilinse de Moscovici'nin ne sosyo-politik angajmanı ne de verdiği eserlerin çeşitliliği tek disipline sığamayacak kadar geniştir. Bkz. <http://www.europhd.net/our-honorary-programme-director>

sormaktan, bunu yaparken gücün ve güçlünün değil olgunun ve de istisnanın peşinden koşmaktan başka, bu hikâyeden çıkarılacak bir ders yok.

Bu özel sayıyı oluşturan katkılar hem konu ve içerik bakımından hem de katkı verenlerin hikâyeye ve profilleri bakımından tam da 'dersini çok iyi çalışmış' yazılar. Ya da Moscovici'den ödünç alırsak her biri kendi kulvarında birer tek kişilik muhalefet sayılır ve cevapladıklarının bir o kadarı soruyu da önümüze bırakmayı ihmal etmiyorlar. Yazılardaki bu çeşitliliğin ve ucu açık kalan soruların bir nedeni, özel sayı temasındaki 'hayırlara vesile' genişliği diyebilirim. Birçok şeye ek olarak, sayıya hazırlık aşamasında elimden geçen Behrouz Boochani'nin 'Dağlardan başka dost yok'³ adlı kitabının bu genişlikte payı var. Boochani, İran Kürdistanının kurak dağlarından çıkıp ölümle kalımla geçen uzun bir yolculuğun ardından, Papua Yeni Gine'deki Manus Adası'nın yağmur ormanlarına düşünce eline geçen bir telefonla yazmış kitabını! Otuz milyonu⁴ aşkın sayılarıyla yerkürenin neredeyse hemen her deniz ve çölüne bedensel, zihinsel ve ruhsal olarak darmadağlan(!) bu kimsesiz -dostsuz mu demeli yoksa- azınlığın kendini anlatma inadı nereden geliyor, nasıl korunup, sürdürülüyor? Zamane 'muhafifleri' hâlâ seslerini duyurmaya, insanların fikir ve inanışlarını değiştirmeye ve dahi ödüller almaya devam ediyorlarsa, o zaman onlara dair gözlem ve bulgulara da 'genişçe' yer vermek düşer diye düşündüm. Bu yüzden bu özel sayıda dar akademik ilgilerden ibaret, belirli bir psikolojik değişkene veya mekanizmaya odaklanan yazılardansa, merakla takip ettiğim alt başlıklardan oluşan daha geniş bir azınlık psikolojisi panoraması sunmayı amaçladım.

Ve ne mutlu ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana azınlık psikolojisi bahsinde ilerleme kaydetmiş durumdayız. Örneğin ufak bir taramayla bile bugün Moscovici'nin *Sosyal Etki ve Sosyal Değişim*⁵ kitabına referansla içinde 'Azınlık Psikoloji' geçen 1300'ün üzerinde çalışmaya⁶ rastlamak mümkün. Bu başlık etrafında üretilen kitaplar, derlemeler, makaleler ve raporlardan oluşan geniş bir külliyat oluşmuş durumda (Bernal ve ark., 2002; Mugny ve Perez, 1991; Sue, 2009). Üstelik, Fransa'da başlayan azınlık psikolojisi meselesi burayla sınırlı kalmadı. Örneğin Kuzey Amerika'da 1986 yılında *Etnik Azınlık Sorunlarına İlişkin Psikolojik Çalışmalar*⁷ başlıklı APA (American Psychological Association) 45. Dairesi'nin kurulmasıyla Siyahlar başta olmak üzere hem azınlıkların psikolojik meselelerine hem de onların psikoloji içindeki temsiline özel bir yer ayrılmış oldu. Avrupa'da ise 1996 yılında Almanya ve Danimarka hükümetlerinin iş birliğiyle

³ Türkçeye henüz çevrilmemiş bahsi geçen kitabın İngilizce başlığı: *No Friends But Mountains*

⁴ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği güncel verileri için bkz. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/download/?url=IAr67y>

⁵ Henüz Türkçeye çevrilmeyen kitabın orijinal başlığı: *Social Influence and Social Change*

⁶ Bahsi geçen taramayı Google Akademik üzerinden şu şekilde yaptım: <https://shorturl.at/Y6CEj>

⁷ Bkz. <https://division45.org/>

*Avrupa Azınlık Sorunları Merkezi*⁸ kuruldu. Günümüzde artık azınlık gruplarından psikolog ve psikiyatristler ağlar kurarak sivil dayanışma⁹ veya güçlendirme¹⁰ (*empowerment*) hareketlerine gitgide daha fazla katılıyorlar. Bu girişimlere kesikli de olsa üniversite ve enstitülerde açılan yüksek lisans ve doktora derslerini, vakıf ve derneklerin desteklediği proje çıktılarını da katarsak, dinamik bir şekilde katlanarak büyüyen bir alandan bahsetmek mümkün. Buna mukabil, azınlık psikolojisi bahsi bir uzmanlaşma ve alt alanlaşmadan daha çok politik aktivizmden psikolojik sağlığa, sosyal psikolojiden psikiyatriye, meslek örgütlerinden devletlere varıncaya kadar farklı aktörlerin birçok farklı yöntemle yaklaştığı bir meseleler toplamı gibi duruyor.

Azınlık gruplar etrafında cereyan eden bu çok yönlü tartışmalara, son yıllarda alanda oldukça ses getiren WEIRD¹¹ örneklem, kuramsal ve yöntemsel dekolonizasyon tartışmalarını eklersek, resim biraz bulanıklaşsa bile tamamlanmış olacak. Zira, azınlıkların psikolojik süreçlerine zaman ve enerji harcamak kadar, psikolojinin azınlıklara reva gördüklerine de dikkat kesilmek gerektiğini düşünenlerin sayısı hiç de az değil (Adams ve ark., 2015; Arnett, 2009; DP Editorial Collective, 2021; Teo, 2005). Sonuçta, psikoloji bir disiplin olarak kuruluşundan bu yana -azınlık statüsünde olsun olmasın- belli grup ve kesimleri araştırma konusu etmeyerek, yalnızca onlardan öğrenebileceklerimizden vazgeçmiş olmadı. Bunun birlikte çoğunluklar hakkında ve onlar tarafından sürekli bilgi üreterek, bugün 'insan psikolojisi' dediğimiz geniş bilgi havuzunda yanlı ve yanlış enformasyonların birikmesine de vesile oldu. O yüzden, bundan sonra yalnızca göz ardı edilen grup ve kesimler hakkında yeni şeyler öğrenmek yetmeyecek. Aynı zamanda modern psikolojiye gömük, *doğru bildiğimiz* yanlışları tespit edip düzeltme yükümlülüğümüz de var (Acar ve ark., 2024). Az sayıda da olsa, bu meseleler hakkında düşünüp yazan Türkiyeli araştırmacılar varsa da bu sayıya katkı için yaptığımız davet ve çağrılar maalesef cevapsız kaldı.

Diğer taraftan, bereket versin memlekette azınlık çok! Üstelik uzun yıllardır süren Türkleştirme ve homojenleştirme siyasetine rağmen kültürel, dini ve dilsel çeşitlilik¹² varlığını hâlâ koruyor. Gelgelelim, bu grup ve kesimler hakkındaki resmi bilgiler bilinçli olarak sınırlandırılmış durumda (Arslan, 2013). Gayri resmi ve bağımsız bilgiler üretip edinmek ise ancak 90'larla birlikte mümkün oldu ve o günden beri artarak devam ediyor. Benzer şekilde, bu konuda psikolojinin karnesi de cumhuriyet tarihinden bu yana pek iyi sayılmaz (Alparslan ve Bayad, 2023; Bayad ve ark., 2022; Bayad ve

⁸ Bkz. <https://www.ecmi.de/the-centre/25th-anniversary>

⁹ Bkz. <https://www.bippnetwork.org.uk/> ve <https://theminoritypsychologynetwork.org/>

¹⁰ Bkz. <https://www.thementalhealthcoalition.org/about-us/mission/>

¹¹ *Batılı, eğitilmiş, endüstrileşmiş, zengin ve demokratik* sıfatlarının ilk harflerinde oluşan İngilizce kısaltma (Arnett, 2009).

¹² Bkz. <https://minorityrights.org/country/turkey/>

Şen, 2023). Nitekim, 2000'lerle birlikte önce tek tük çıkan sesler¹³, ancak ilerleyen yıllarda gürleşti¹⁴ ve nihayet örgütlenip ¹⁵ yayıldı.

Genelde sosyal psikoloji alanına yoğunlaşsa da bugün itibarıyla, Türkiye'den azınlıkları odağına alan ve hem ulusal hem de uluslararası ölçekte yayın yapan çok sayıda araştırmacı var. Yine de bu yeni araştırmacı kuşağı arasındaki tematik ve yöntemsel farklılıklar fikir alışverişini zorlaştırıyor. Ek olarak Türkiye'de disiplinlerarası keskin sınırlar da psikolojinin azınlıklara dair bilgisinin sınırlılığında pay sahibi. Tüm bu gerekçelerle, belli aralıklarla bir araya gelip birbirinden öğrenmek hem tarihin doğal akışı içinde mümkün, hem de bu konuları önemseyip çalışan psikologların işinin bir gereği olmalı. Zira Türkiye'deki azınlıkların genel nüfusa oranı ve psikoloji alanındaki temsilini düşünürsek, daha gidecek çok yolumuz var. Buna rağmen, Onto'nun vesilesiyle yaydığımız çağrıya buradan ses veren tüm yazarlar, katkılarıyla aslında bir çeşit ön buluşma veya toplaşmayı mümkün kıldılar. Onto mutfak ekibi ve editör olarak bana ise iftiharla sunmak düştü.

Bu sayıda **Olga S. Hünler, Yudit Namer ve N. Ekrem Düzen**, *Bir Akademik Özgürlük Meselesi: Psikoloji Eğitiminde Söylenemeyenler* başlıklı yazılarında psikoloji bölümlerini odağa alarak akademik özgürlük ve sansür meselesindeki hâl-i pür-melâlimizi gözler önüne seriyorlar. Onlara göre pazar endeksli neoliberalleşme ve siyasi iklimin sertleşmesiyle hem öğretim görevlilerinin koşulları hem eğitimin kalitesi hem de öğrencilerin hakları sürekli irtifa kaybediyor. Bu konulardaki farkındalık, risk altındaki grup ve meselelere dair psikoloji çalışmaları ise hâlâ eser miktarda. **Ercan Şen, Mete Sefa Uysal, Yasemin Gülsüm Acar ve Elif Sandal-Önal** ise *'Türk' Psikolojisinin Kör Noktası: Kürtler* başlıklı yazılarında, ekip olarak bir süredir irdeledikleri psikoloji yayınları ve camiasında Kürt meselesinin kapladığı alanı ve bunun öne çıkan yönlerini değerlendiriyorlar. Onlara göre sayıları henüz az da olsa mevcut çalışmaların kuramsal, yöntemsel ve bağlamsal sorunları var. Bu alanın ve takip edecek çalışmaların nelere dikkat etmesi gerektiği ise faydalı vurgular olarak öne çıkıyor yazıda. Diğer yandan, **Kenan Alparslan Azınlık Gruplarda Toplumsal Aidiyet ve Kimlik Mücadelesi: Türkiye'den Örnekler** başlıklı yazısında Türkiyeli Kürtleri merkeze alarak azınlıkların aidiyet meselesiyle nasıl 'mücadele' ettiklerini ve hâkir görülen kimliklerini hangi stratejileri kullanarak 'idare' ettiklerini irdeliyor. Kenan'a göre aidiyet hissi tarihsel ve politik etkilere açık olsa da Kürtler için asimilasyonun kabul ve tercih edilmesi hâlâ pek olası bir strateji

¹³ Örneğin Kürtler hakkında yazılan ilk psikoloji tezi 2009, ilk psikoloji makalesi 2013 tarihlidir (bkz. bu sayıda, Şen ve ark., 2024).

¹⁴ Psikoloji alanındaki azınlıklar ve özellikle Kürtler konusundaki suskunluğa eleştiriler yükseldi (Göregenli, 2010).

¹⁵ E-posta grubundan ibaret küçük bir psikolog topluluğu, 2010 yılında Toplumsal Dayanışma için Psikologlar (TODAP) adıyla dernekleşti (Kayaoğlu ve Batur, 2013).

değil. İnsanların kendilerini ifade etme biçimi sürekli değişim hâlinde olduğundan, kimlik yönetim stratejilerinin daha geniş örneklerle ve gruplarla çalışılması ise şart.

Diğer yandan güzel haberler de yok değil. **Rudi Sayat Pulatyan** *Türkiyeli Genç Ermenilerin Kimlik Algıları ve Hrant Dink Suikastı* başlıklı yazısında Hrant Dink suikastının Türkiyeli Ermeni toplumundaki etkilerinin izini antropolojik bir perspektifle sürüyor. Ona göre yarattığı duygusal şok ve tahribata rağmen, suikasttan sonra Ermeni gençlerinin kendi kültür ve kimlik algıları hatırı sayılır derece dışa dönük bir hal aldı. Bu öncü verilerin Ermeni toplumunun farklı katmanlarında ve farklı ülkelerdeki diasporalarda sınanması ise yeni bir araştırma hattı olarak öne çıkıyor. **Demet İslambay-Yabalı** ise *Gruplararası Affetmeye Türkiye'den Sosyal Psikolojik Bir Bakış* başlıklı yazısında Türkler ile Ermeni ve Kürtler arasında affetmenin imkânlarını tartışıyor. Ona göre bireysel affetmeden farklı olarak gruplararası affetme çok değişkenli ve hassas konfigürasyonlar gerektiren politik ve tarihi bir süreç. Kürt ve Ermeni meseleleri hâlâ çatışmalarla veya belirsiz bir politik atmosferle karakterize olsa da affetmeye çok yaklaştığımız bir dönemden, Barış Sürecinden öğrenilecekler baki.

Ucu açık kalan sorular ise daha çok dayanışma meselesinden. **Mete Sefa Uysal** *Ezildikten Sonra Hepimiz Aynı Şarap mıyız? Azınlık Gruplararası Dayanışmada İmkânlar ve Bariyerler* başlıklı yazısıyla kolektif eylem literatüründen yola çıkarak azınlıklar arası ittifakın imkân ve limitlerini irdeliyor. Mete'ye göre çoğunluk ile azınlık gruplar arası dayanışmalar üzerinden gelişen mevcut bilğimiz azınlıklar arası dinamiklere otomatikman uygulanamasa da siyasallaşmış bir kimlik ve kapsayıcı bir mağduriyet bilinci umut vadeden değişkenler olarak öne çıkıyor. Yine de test edilmesi gereken çok değişken ve mevcut bulguların uygulanması gereken çok bağlam var. **Hakan Çakmak** ise *Gücü Elinde Tutan Azınlıklar ve Dayanışan Çoğunluklar: Gruplararası Psikolojinin Hâkim Azınlık Anlatısına Bir Eleştiri* başlıklı yazısıyla azınlık kavramından ne anlamamız gerektiğini ilgili literatürdeki tartışmalardan süzerek önümüze seriyor. Hakan'a göre azınlık-çoğunluk ikiliğini sayısal farktan çok gruplararası düzlemdeki sosyal-siyasal güç meselesi üzerinden okursak hem tarihsel olarak daha anlamlı hem de toplumsal olarak daha geçerli sonuçlar elde edebiliriz. Bu temel farkı teslim etmeden, bu iki grup arasında dayanışma beklemek ise pek mümkün gözüküyor. Diğer yandan, **Hasan Yentür** *Göçün Psiko-Politik İncelemesi: Kimlik ve Mekân Dinamiklerinden Hareketle Yeni Bir Paradigma Arayışı* başlıklı yazısında psikolojideki göç ve kültürleşme çalışmalarının dayandığı liberal paradigmanın özneyi bireye, kültürü de grup aidiyetine indirgediği eleştirisini dile getiriyor. Hasan'a göre göç ile birlikte kültür ve mekân faktörlerinde meydana gelen

dönüşümü bağlama oturtmadan ve kavramadan ne ev sahibi ne de göçmen gruplarının davranış ve beklentilerini hakkıyla anlayabiliriz.

Son olarak, **Sercan Karlıdağ** ve **Betül Kanık** *Ivana Marková'nın Sosyal Temsiller ve Azınlıkların Yenilikçiliği Üzerine Görüşleri* başlıklı çeviri bölümünde Marková'nın hocası ve meslektaşı Serge Moscovici'ye hürmeten ölümü sonrası eserleri ve hayatı arasındaki etkileşimi hakkıyla teslim eden yazısını özetliyorlar. Bu yazı bize zaman ve araçlar değişse de çağın mesele ve ihtiyaçlarına uygulanıp uyarlanabilir paradigmaları hatırlatıyor. Ve nihayet, yeni olmasına rağmen Kürtçe (Kurmancî) yayın yapması hasebiyle dikkatleri üzerine çeken bir mecra, **Psychology Kurdî** dergisiyle hasbihâl ettik. Türkiye'de ikinci en yaygın dilde ve çetrefilli birçok meselede yayın yapan bu derginin editör ekibiyle iki dilli bir röportaj gerçekleştirdik. Karşılaştıkları sorunlar kadar, açtıkları yollara ve ilgili okuyucular için pratik kaynak ve öneriler dâhil birçok konuya değindik.

Onto'nun sağladığı bu bir araya gelmenin daha nicelerine vesile olmasını dileğiyle...

Keyifli okumalar.

Kaynaklar

Acar, Y. G., Bayad, A. ve Şen, E. (2024). Çeşitlilik ve psikolojinin dekolonizasyonu. D. I. Bedir (Ed.) *Psikoloji tarihi* içinde (ss. 197-214). Nobel Akademik Yayıncılık.

Adams, G., Dobles, I., Gómez, L. H., Kurtiş, T. ve Molina, L. E. (2015). Decolonizing psychological science: Introduction to the special thematic section. *Journal of Social and Political Psychology*, 3, 213-238.

Alparslan, K. ve Bayad, A. (2023). 'Türk' psikolojisinin yüzyılı ve madundan mağdura Kürtler. A. Işık, G. Kılıçarslan, B. Hiroğlu, K. Sağır ve Ç. Kurt (Ed.), *Kürtler ve cumhuriyet* içinde (ss. 159-172). Dipnot Yayınları.

Arnett, J. J. (2009). The neglected 95%, a challenge to psychology's philosophy of science. *American Psychologist*, 64, 571-574.

Aslan, Ş. (2013). *Türkiye'nin etnik coğrafyası: 1927-1965 ana dil haritaları*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları.

Bayad, A., Şen, E., Alparslan, K. ve Eser, Ü. (2022). Toplum ve Psikoloji İlişkisini Kürt Meselesi Üzerinden Okumak. U. Şah, A. Gürel Kayaoğlu, B. Gürsel, D. Eroğlu ve E. Sandıkcı (Ed.), *Eleştirel psikoloji: Yaklaşımlar, gündemler, tartışmalar* içinde (ss. 311-335). İletişim.

Bayad, A. ve Şen, E. (2023). How did 'Turkish' psychology become the mainstream? A discourse analysis on the trajectory of its colonial legacy. E. Şen, E. Sandal Önal, M. Sefa Uysal ve Y. G. Acar (Ed.), *Palgrave Studies in Political Psychology. The political psychology of Kurds in Turkey. Critical perspectives on identity, narratives, and resistance* içinde (ss. 167-194). Springer International Publishing.

Bernal, G., Trimble, J. E., Burlew, A. K. ve Leong, F. T. (2002). *Handbook of racial and ethnic minority psychology*. Sage Publications.

Decolonial Psychology Editorial Collective. (2021). General psychology otherwise: A decolonial articulation. *Review of General Psychology*, 25, 339-353.

Doyle, M. (2023). Cold Peace: Democracies, autocracies, and the fate of Ukraine. *Berlin Journal*, 37.

Göregenli, M. (2010). Psikolojinin Kürt sorunuyla imtihanı. *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, 3, 3-11.

Kayaoğlu, A. ve Batur, S. (2013). Critical psychology in Turkey: Recent developments. *Annual Review of Critical Psychology*, 10, 916-931.

Mugny, G. ve Perez, J. A. (1991). *The social psychology of minority influence*. Cambridge University Press.

Pérez, J. A., Kalampalikis, N., Lahlou, S., Jodelet, D. ve Apostolidis, T. (2015). In memoriam: Serge Moscovici (1925-2014). *European Bulletin of Social Psychology*, 27(1), 3-15.

Sue, S. (2009). Ethnic minority psychology: struggles and triumphs. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 15(4), 409-415.

Teo, T. (2005). *The critique of psychology: From Kant to postcolonial theory*. Springer Science & Business Media.

BİR AKADEMİK ÖZGÜRLÜK MESELESİ: PSİKOLOJİ EĞİTİMİNDE SÖYLENEMEYENLER

Olga S. Hünler*

Yudit Namer**

N. Ekrem Düzen***

Son on yılda tüm dünyada yaşanan politik ve sosyal gelişmeler nedeniyle akademik özgürlükler ve üniversite özerkliği gittikçe daha fazla tartışılıyor. Suriye ve Yemen'deki iç savaşlar, Türkiye'deki darbe girişimi, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali gibi siyasi gelişmeler hem risk altındaki öğrenciler ve akademisyenlerin durumunun hem de bir kurum olarak üniversitenin geleceğinin daha fazla tartışılmasına neden oluyor.

Humboldtçu üniversite anlayışı akademik özgürlükleri öğretme ve öğrenme özgürlüğü diye tanımlarken, daha güncel bakış açıları akademik özgürlük ve üniversite özerkliğini birbirinden ayırmıyor; hatta bunlara toplumsal katılım, şeffaflık ve hesap verebilirliği de ekliyor (Hünler, 2021). Akademik özgürlüğü daha geleneksel bir şekilde çerçeveleyen ilk yaklaşım öğrenme ve öğretme özgürlüğünü dar bir akademik tanımla, kampüs içi ve bilimsel yayın çerçevesiyle sınırlayarak çizer. Güncel veya özgürlükçü diyebileceğimiz yaklaşımlar ise bu ayrımların gelişigüzel olduğunu, bu yapay sınırların hem kavramın kendisini basitleştirdiğini hem de gerçekdışı bir güvenlik hissi yarattığını söyler¹ (Hünler, 2022). İletişim araçlarının, özellikle çevrim içi mecraların ve sosyal medyanın bu kadar sık kullanıldığı ve kamuoyunu şekillendirdiği düşünüldüğünde, bir araştırmacının bulgularını bölüm seminerinde paylaşması veya hakemli bir dergide yayınlaması akademik özgürlük sınırları içindeyken aynı bulguları kendi bloğunda, bir podcastte veya sosyal medyada paylaşmasının akademik özgürlük sınırları dışında kaldığını iddia etmek en basit hâliyle gerçekçi değil. Dahası, akademik olan ve olmayanın sınırlarının bu denli üstünkörü çizilmesi

* Acıbadem Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Doç. Dr.

** Twente Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Dr.

*** Bielefeld Üniversitesi, Disiplinlerarası Çatışma ve Şiddet Araştırmaları Enstitüsü (IKG), Dr.

¹ Bu yaklaşımlarla ilgili daha detaylı bilgi almak için Scholars at Risk ve Oslo Üniversitesi tarafından hazırlanan ve ücretsiz çevrim içi bir ders olan 'Dangerous Questions: Why Academic Freedom Matters' dersinin malzemesine bakılabilir: <https://shorturl.at/foAOS>

bilim insanının topluma sorumluluğunu yerine getirmesine engel olduğu gibi otosansürü de pekiştirir.

Bu yazıda önce akademik özgürlüklerin ve ihlallerin uluslararası literatürde nasıl ele alındığına göz atıyor, Türkiye'deki tarihçesine değiniyor ve günümüzdeki durumu özetliyoruz. Daha sonra, akademik özgürlük ihlallerini -psikoloji disiplini ve bölümlerine etkileri örneğinde- daha yakından ele alıyoruz. Sonuç olarak, nasıl özgürleşebileceğimize ilişkin birlikte durum değerlendireme, düşünme ve alternatifler üretme çağrısını yine liyoruz.

Akademik Özgürlüğün Nicel ve Nitel Ölçütleri

Akademik özgürlüğü ölçmek ve hem boylamsal değişimleri hem de ülkeler arasındaki kesitsel farkları yansıtmak amacıyla geliştirilen farklı endeksler mevcut. Örneğin Kinzelbach ve meslektaşlarının geliştirdiği Academic Freedom Index (Akademik Özgürlük Endeksi, AÖE) çalışması beş değişken takip eder ve bu değişkenler aracılığıyla küresel eğrileri gösterir: 1) araştırma yapma ve ders verme özgürlüğü, 2) akademik değişim ve yayın yapma özgürlüğü, 3) kurumsal özerklik, 4) kampüs bütünlüğünün korunması ve 5) akademik ve kültürel ifade özgürlüğü (Kinzelbach ve ark., 2020). Bir diğer çalışmada ise akademik özgürlüğün Avrupa Birliği üniversitelerindeki durumu

hakkında bütünsel bir resim oluşturmak üzere 'tabandan tepeye' yaklaşımıyla 37 parametre kullanılır. Bunlar arasında kurumsal yönetim, rektör ataması, kadro varlığı ve akademik özgürlüğün korumasıyla ilgili uluslararası, ulusal, anayasal ve yasal çerçeve unsurları bulunur (Karran ve ark., 2017). Bunlar dışında Avrupa Komisyonu, Bologna İzleme Grubu (Bologna Follow-up Group)/Temel Değerler Projesi (Fundamental Values Project) ve Magna Charta Gözcülüğü (Magna Charta Observatory)/Yaşayan Değerler Projesi (Living Values Project) de akademik ihlalleri ölçme ve raporlama çalışmalarını sürdürüyor.²

Akademik özgürlükler son on yıl içerisinde sadece Mısır, Afganistan, Türkiye gibi otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerde değil küresel ölçekte de bir düşüş ivmesinde. AÖE'nin 2024 güncellemesi, endeksin tüm zamanların en yüksek seviyesini kaydettiği 2006 yılıyla keskin bir tezat ortaya koyuyor. O zamanlar küresel nüfusun yaklaşık %60'ı akademik özgürlüğün iyi korunduğu, yani tamamen özgür veya çoğunlukla özgür olarak puanlandığı bir bağlamda yaşarken sadece 17 yıl sonra, 2023 yılında, bu oran %35'e geriledi³. V-Dem Enstitüsü verilerine göre, 0 (en düşük) ile 1 (en yüksek) arasında değişen bir endeks üzerinde 2004 yılında 0.58'e kadar çıkan Türkiye'nin AÖİ değeri 2017 yılında 0.06'ya

² How academic freedom is monitored: Overview of methods and procedures. <https://shorturl.at/e0QgS> (Erişim tarihi: 14 Mart 2024)

³ Academic Freedom Index Update 2024, https://academic-freedom-index.net/research/Academic_Freedom_Index_Update_2024.pdf (Erişim tarihi: 14 Mart 2024)

inerek, Türkiye'nin akademik özgürlüklerin tamamen kısıtlandığı ülkeler kategorisinde yer almasına neden oldu⁴. Türkiye'nin dramatik düşüşünü daha iyi anlayabilmek için Amerika Birleşik Devletleri'nin puanlarıyla karşılaştırdığımızda ABD'nin 2004 yılında 0.98 olan AÖİ değerinin 2017 yılında sadece 0.92'ye gerilediğini görüyoruz.

Eleştirel düşüncenin üniversite fikrinin merkezinde bulunması gereği bu konuya eğilen sosyal bilimciler tarafından özellikle vurgulanır. Örneğin Edward Said (1991), eleştirel olma özgürlüğünü vurgulayarak eleştirinin akademik yaşamın özü olduğunu ve akademinin ruhunun eleştirel ve entelektüel olduğunu belirtir. Said'e göre akademinin ruhu "ne hürmetkar ne vatansever olabilir" (Said, 1991, s. 223). Joan Scott (2019) benzer bir açıdan "eleştirel düşünce çoğu zaman nahoş ve rahatsız edicidir, çünkü statükoya meydan okur; eleştirel düşüncenin korunması ve güvenceye alınması için de akademik özgürlüğe ihtiyaç vardır" diye vurgular (s. 93). Judith Butler (2017) ise eleştirel düşüncüyü korumak için üniversitelerin sorumluluğuna dikkat çekerken "[d]olayısıyla üniversitenin görevi sadece eleştiriyi baskı ve misillemeden korumak değil, aynı zamanda adalet, eşitlik ve haysiyete bağlı geniş bir kamusal yaşam anlayışı içinde yükseköğretimin amaçlarını netleştirmek ve teşvik etmek üzere diğer

üniversitelerle bağları sürdürmektir. Bu, toplumdaki demokratik ilkeleri geliştirmeyi amaçlayan üniversitelerin aynı zamanda bu ilkelerin hizmetinde olup devlet politikasından farklılaşan bakış açılarını dile getirmeleri ve savunmaları gerektiği anlamına gelir. Üniversiteler devlet müdahalelerine (sansür, misilleme ve öğretim üyelerinin işine son verilmesi) direndiklerinde, dünyadaki diğer üniversiteler tarafından hak ettikleri şekilde katılım ve destek görmelidir. Bu sadece onların etik ve siyasi yükümlülüğü değil, aynı zamanda üniversitenin kendisinin de kritik bir görevidir" der (s. 860).

Türkiye'deki Akademik Özgürlük İhlalleri

Üniversite nasıl ki sosyal, politik ve ekonomik faktörlerden bağımsız değilse akademik özgürlükler de yalıtılmış bir boşlukta korunmaz. Rejim değişiklikleri, ekonomik krizler, demokratik gerileme gibi pek çok faktör diğer özgürlükler gibi akademik özgürlükleri de kısıtlar. Özellikle tarihsel olarak yerel siyasi gündemlerin küresel neoliberal beklentilerle birleştiği ülkelerde (Margritidis, 2021), akademik özgürlük çoğu zaman ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit anlamına gelecek şekilde yeniden çerçevelenir (Duncan, 2018; Reichman ve ark., 2018).

Türkiye'de yüksek öğretime yapılan müdahaleler cumhuriyetin kuruluş yıllarına dayanır. 1933'te

⁴ https://v-dem.net/data_analysis/CountryGraph/ (Erişim tarihi: 14 Mart 2024)

Darülfünun'un kapatılarak İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesiyle başlayan ve neredeyse her defasında 'reform' adı verilen bu müdahaleler hem üniversitede tasfiyelere neden oldu hem de yüksek öğretimin yapısını ve içeriğini değiştirmeyi hedefledi. Özellikle askeri darbe ve muhtıraları takip eden dönemler üniversitele- rin yeniden yapılandırılması için devlete fırsat yarattı. Özellikle 15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe giri- şimi, hükümet açısından üniversitelere idari müdaha- leyi hızlandırmak için eşsiz bir olanağa dönüştü (Tek- demir ve ark., 2018). Devlet, cumhuriyetin kuruluşun- dan bu yana yükseköğretime müdahil olsa da (Fındıklı, 2022; Mazıcı, 1995; Timur, 2000), müdahalelerin kap- samı ve etkisi hiçbir zaman bugünkü genişliğine ve de- rinliğine ulaşmamıştı (Hünler, 2022; Özdemir, 2021; Sen ve Starkey, 2019).

Türkiye'de üniversitenin 2016 sonrasında maruz kal- dığı büyük yıkım ve tasfiyeye giden yollar şüphesiz daha önceki darbeler ve kuvvetli hâliyle de 1980 as- kerî darbesiyle döşenmişti. Yükseköğretim Kurulu (YÖK), 1981'de askeri hükümet tarafından, üniversite bileşenlerini ve bu sayede denge ve denetleme olana- ğını dışlayarak yükseköğrenimi merkezileştirmek ama- cıyla kuruldu. 1960 anayasasının üniversitelere verdiği görelî özerklik de YÖK'ün kurulmasıyla ortadan kalktı (Hünler, 2022). Kandiyoti ve Emanet (2017), YÖK'ün başlangıcını 'akademik özgürlüğün tabutuna çakılan ilk çivi' olarak tasvir ederken çokça Kemalist ama az

da olsa demokratik ilkelerle şekillenmiş yükseköğretim kurumlarında "seküler modernliğin başlıca aracı ol- ması amaçlanan eğitim, dinin ve dini eğitimin yeri ko- nusunda sürekli mücadelelerin yaşandığı bir çekişme alanına dönüştü" notunu düşer (s. 870).

Darbe sonrası, eğitimin her kademesinde önemli müf- redat değişikliklerinin de yapılmasıyla (Lindquist, 2017), Türkiye'de eğitim son yirmi senedir seküler-mo- dernist bir eğilim yerine gittikçe daha etnik-dini bir çer- çeveye oturdu (Güven, 2019). Yükseköğretimin 1980 darbesiyle merkezileştirilmesi, müfredatın dinselleşti- rilmesi, çok sayıda öğretim elemanının görevden alın- ması ve bu sırada neoliberal ekonomik ilkelerin heye- canla benimsenmesinin yarattığı koşullar altında eği- timde de ağırlığı nitelikten niceliğe aktaran bir dönü- şüm gerçekleşti. Bu doğrultuda mesleki çıktıları daha fazla olan eğitim modülleri ortaya çıktı ve bu program yükseköğretimin kiteselleşmesini beraberinde getirdi (Önal, 2012). Bu dönemde başka bir önemli dönüşüm vakıf üniversiteleri kanunu aracılığıyla gerçekleştirildi. Daha önceleri gündeme gelmesine rağmen Anayasa Mahkemesi kararıyla engellenen özel üniversitelerin (Öztürk, 2019) ilki olan Bilkent Üniversitesi 1984 yı- lında YÖK'ün de ilk başkanı olan Prof. İhsan Doğramacı tarafından kuruldu (daha geniş bir tarihsel değerlen- dirme için bkz. Birler, 2012).

Bazı akademisyenler, kamu ve özel üniversitelerin ço- ğalmasının yeterince imtiyazlı ol(a)mayan toplum

kesimlerinin de yüksek öğrenime erişimine olanak sağlayacağını (Doğramacı, 1984; Kondakçı ve Orucu, 2017; Özoğlu ve ark., 2016) ve böylece yüksek öğrenimin demokratikleşmesine yol açabileceğini iddia ettiler (bkz. Gür, 2016; Polat, 2017). Bu vaat hiçbir zaman gerçekleştirilmedi; üstelik, yetişmiş öğretim elemanı, kütüphane, derslik, laboratuvar gibi yeterli altyapı olmadan açılan üniversiteler uluslararası örnekleriyle rekabet etmekte zaten çok zorlanan üniversite eğitiminin kalitesini düşürdü (Bayram, 2018; Dundar ve Lewis, 1999). Hükümetlerin siyasi gündemleri doğrultusunda hızla arttırılan üniversite diploma sayısı yüksek öğrenimin tanımını daha da değiştirdi (Altinyelken ve ark., 2015). Bu genişleme neredeyse tamamen hâlihazırda ayrıcalıklı olanlara (Caner ve Okten, 2013) ve yükselebilmek şansı daha yüksek olanlara hizmet etti (Değirmencioğlu, 2008).

1980 yılında Türkiye'deki toplam üniversite sayısı 19 iken bu sayı 1991 yılında 29'a çıktı. 1992 yılında ise bir gün içinde biri vakıf 23'ü kamu olmak üzere 24 üniversite birden kuruldu (Sargın, 2007). Sayıca artarken nitelikleri azalan bu üniversiteler kendi vizyon ve misyon planlarından da uzaklaşarak evrensel bilgi üretimine katkıda bulunan, eleştirel düşünme becerisi kazandıran, üstün nitelikli eğitim veren, geleceğe yön

veren mezunlar yetiştirmek⁵ gibi gayeleri bir kenara bıraktılar. Belirli sosyal, ekonomik ve ideolojik işlevleri yerine getirmeleri için açılan ve araçsallaştırılan bu kurumların sayısı artmaya devam ediyor. 2024 yılı itibarıyla Türkiye'deki kamu üniversitesi sayısı 129, vakıf üniversitesi sayısı 75 ve vakıf meslek okulu sayısı da 4'e ulaşmış durumda.⁶

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) "her ile bir üniversite" politikası kapsamında 2006 yılından itibaren üç yıl içinde daha önce üniversite açılmamış, büyükşehir olmayan, sosyal ve ekonomik açıdan ülkenin geri kalmış 41 ilinde 41 üniversite açıldı (Tekerek, 2023). Tekerek'e göre bu okullar iş ve ihaleler aracılığıyla birer kaynak dağıtım merkezi gibi işlev görürken aynı zamanda partinin kendi ideolojik hedeflerini gerçekleştirecek bir akademik ortam yaratma, gençleri bu ideolojik çerçevede içinde kontrol altına alma, dinle bilimi birleştirme ülküsüyle üniversitenin sadece işlevini değil zihinlerdeki anlamını da değiştirmeyi hedefliyor.⁷

Öte yandan vakıf üniversitelerinin sayısının artmasıyla akademisyenlerin iş güvencesinin daha da azaldığı ve preker (belirsiz ve güvencesiz) çalışma koşullarının vakıf üniversiteleri için bir çalışma rejimine dönüştüğünü söylemek mümkün. Güvencesiz ve belirsiz

⁵ Herhangi bir arama motoruna "üniversite, misyon ve vizyon" kelimeleri yan yana yazarak arattığınızda onlarca ulaşılamamış hedef görülebilirsiniz.

⁶ Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi

<https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim tarihi: 14 Mart 2024)

⁷ Akademinin 'outlet'i: Taşra üniversiteleri <https://www.diken.com.tr/akademini-outlet-i-tasra-universiteleri/> (Erişim tarihi: 14 Mart 2024)

çalışma koşulları bir yandan vakıf üniversiteleri üzerindeki ekonomik yükü azaltma işlevi görürken diğer yandan vakıf üniversiteleri tarafından benimsenen davranış kurallarına kolayca uymayan akademisyenlerin dışlanmasına hizmet etti. Çok az sayıda öğretim elemanının sendikali olması, akademisyenlerin toplu sözleşme ve grev hakları bulunmamasının ötesinde birçok üniversite YÖK'ün mecburi tuttuğu minimum ücretleri bile ödemiyor.⁸

Türkiye'de Psikoloji Bölümlerinin Hâli

Sosyal bilimlerin birçok alt alanı vakıf üniversitelerinde kendine yer bulamazken (örn. arkeoloji, sanat tarihi, dil ve edebiyat bölümleri, tarih, felsefe hatta sosyoloji bölümlerinin sayısı ya son derece sınırlıdır ya da hiç yoktur), 2000'li yıllardan itibaren psikoloji bölümlerinin hem sayıları hem de öğrenci kapasiteleri katlanarak büyüyor (Atalay, 2017). Bu makalenin yazıldığı sırada mevcut psikoloji bölümü sayısı 61'i kamu 76'sı özel olmak üzere toplam 137 idi. Bu sayının 1996 yılında on 10 olduğunu hatırlamak bu artışı anlamaya yardımcı olabilir (Yükseköğretim Kurulu, s.d.a). 2020'de psikoloji bölümlerinde %31,5 artışla kontenjanlar 11.363'e yükselmiş, kimi üniversiteler hem İngilizce hem Türkçe eğitim veren psikoloji bölümleri açarken, kimi üniversiteler de hâlihazırda yüksek olan kontenjanlarını iki katına kadar arttırmıştır (Erkut, 2020). 1993-2013

arasında, psikoloji bölümlerinde tam zamanlı öğretim üyelerinin sayısı 10 kat artarken öğrenci sayısı 25 kat artmıştır.

Öğretim üyesi açığını kapatmak için üniversite yönetimleri komşu disiplinlerden akademisyenlere ve aktif bir akademik pozisyona sahip olmayan profesyonellere başvurdu. Araştırmalar, bu uygulamanın yaygınlık ve süreklilik kazandığını gösteriyor. Psikoloji bölümlerinde öğretim yapmak üzere işe alınan her 100 akademisyenden on ikisi tıp bilimlerinden geliyor (Arık ve Yıldız, 2014). 2023 yılı Türkiye yükseköğretimi hedeflerinin (TÜBİTAK, 2005) psikoloji bölümlerine yarattığı olumsuz etkiyi inceleyen Arık (2015), bu çalışmasında psikoloji eğitiminin kalitesi ve program çıktıları arasındaki dengesizliğin, bölüm ve kontenjan sayılarının hızlı artışının, yetmişmiş öğretim elemanı eksikliğin ve bu eksikğin alan dışı öğretim elemanlarınca doldurulmasının altını çizerken, bu sorunun sadece lisans eğitimi için değil yüksek lisans programları için de geçerli olduğunu gösteriyor.

Günümüzde hem kamu hem de vakıf üniversitelerindeki psikoloji bölümlerinin çoğunda araştırma için yeterince laboratuvar, cihaz veya yazılım bulunmuyor. Staj veya uygulamalı ders seçenekleri sunabilen bölümlerinin sayısı ise çok düşük. Zamanla, psikoloji

⁸ Vakıf Üniversiteleri Dayanışma Ağı sosyal medya gönderilerinde bu üniversiteler sıkça ifşa ediliyor.

alanında asgari istihdam yeterliğine sahip olmayan (psikoloji alanında doktora derecesine sahip olmayan) ve uzmanlık alanı psikolojinin dışında olan öğretim üyelerinin istihdam edilme uygulaması kalıcı bir politika hâline geldiğini saptayabiliyoruz (Türk Psikologlar Derneği, 2014). Yarı zamanlı öğretim üyesi istihdamının vakıf üniversiteleri tarafından bir diğer kalıcı çözüm gibi uygulandığını gözlüyoruz. Tam zamanlı öğretim elemanlarının bile geçici sözleşmelerle çalıştıkları bu kurumlarda, yarı zamanlı ders veren veya bursiyer olarak çalıştırılan araştırma görevlilerini koruyacak hiçbir mekanizma bulunmuyor. Vakıf üniversitelerinin psikoloji bölümlerinde çalışan akademisyenler psikolojinin henüz devam eden popülerliği nedeniyle diğer sosyal bilimci meslektaşlarına kıyasla daha kolay iş bulsalar da iş güvencesinden yoksun ve orta veya uzun süreli planlar yapmak bir yana kısa süreli geleceklerini planlama olanağına bile sahip değil. Üstelik, çalışanlar üniversite yönetimleri tarafından gittikçe daha katı bir şekilde denetleniyor ve gözetleniyor. Kendilerine çizilen akademik özgürlük sınırlarının dışına çıkma teşebbüsleri ise sert bir şekilde cezalandırılıyor.

Türkiye’de Psikoloji Bölümlerinin Son 10 Yılı

İktidardaki yirminci yılını da geride bırakan AKP, üniversiteleri birçok gerekçeyle araçsallaştırdı. Vakıf Yükseköğretim Kurumları, ilgili yasayla “Kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile Vakıflar tarafından kurulmuş bulunan üniversite ile yüksek teknoloji enstitüsü ve bunların bünyesinde yer alan fakülteler, enstitüler, yüksekokullar, meslek yüksekokulu konservatuvarlar, araştırma uygulama merkezleri ile bir üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsüne bağlı olmayan meslek yüksekokulu⁹” olarak tanımlansalar da pratikte şirketlerin veya ticaret odalarının kurdukları vakıflar aracılığıyla belirli sermaye gruplarına gelir ve saygınlık sağlayan eğitim işletmeleri olarak işlev gördüler. Sayıları artarken nitelikleri bozulan üniversiteler genç işsizliğini biraz daha ötelerken boş kalan bölümleri doldurmak amacıyla üniversiteye giriş baraj puanı kaldırıldı. Oysa YÖK’ün 2018 yılında yayınladığı kendi raporunda bile baraj puanının düşürülmesinin “eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilediği” vurgulanmıştı.¹⁰ DİSK-AR raporu da yeni işsizlerin yarısının üniversite mezunu olduğunu ortaya koyuyor.¹¹

⁹ Mevzuat Bilgi Sistemi, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=9768&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Erişim tarihi: 14 Mart 2024)

¹⁰ Üniversiteye girişte baraj puanı kaldırıldı: Diplomalı işsizlik artar mı? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60385874> (Erişim tarihi: 14 Mart 2024)

¹¹ DİSK-AR: Yeni İşsizlerin Yarısı Üniversite Mezunu <https://www.genel-is.org.tr/disk-ar-yeni-issizlerin-yarisi-universite-mezunu,2,11525> (Erişim tarihi: 14 Mart 2024)

Psikoloji bölümlerinin sayısındaki artışın sadece vakıf üniversiteleri için geçerli olduğunu söylemek mümkün değil. Kamu üniversitelerinde de bu niceliksel artış devam ediyor. Taşrayı kalkındırmak için açılan kamu üniversiteleri, üniversiteyi de taşralaştırırken kadrosunda öğretim elemanı olarak psikolog olmayan psikoloji bölümlerinin mezun vermesine olanak tanıyor (Tekerek, 2023). Sadece binalardan mürekkep bu bölümler öğrencilerin ve akademisyenlerin akademik çalışmalarını sürdürmeleri için gereken alt yapı olanaklarını sağlamazken sosyalleşme, kendini geliştirme, spor ve sanat etkinliklerine katılma ve kongre, konferans veya söyleşiler gibi akademik etkinlikleri takip etmeyi imkânsız hâle getiriyor. Üniversiteleri tüm sosyal ve akademik çağrışımlarından koparıp iyi olasılıkla sadece meslek öğrenilen kötü olasılıkla sadece diploma alınan bir yer hâline dönüştüren bu anlayış, akademisyenlerin ve öğrencilerin ihtiyaçları yerine taşra eşrafının, yerel idarenin, kasaba ahalisinin ihtiyaçlarını önceliyor (Tekerek, 2023).

Sertleşen İklim

Muzaffer Şerif'in 1940'larda *İrk Psikolojisi* isimli kitabını yayınlanmasının ardından Türkiye'de yaşadıklarından sonra çalışmalarına Amerika Birleşik Devletleri'nde devam etmesi (Batur, 2017; Kayaoglu ve ark., 2014) psikoloji bölümlerine yönelik bilinen ilk müdahale olarak hatırlanabilir. Bu tarihten sonra psikoloji bölümleri de diğer bölümlerin başına gelen baskı ve

müdahalelerden payını aldı ve bunun sonucunda önemli toplumsal-politik konularda sessiz kaldı (Bayad ve Şen, 2023; Fındıklı, 2022). Bununla birlikte, Gezi sonrası diğer sosyal bilim alanlarında olduğu gibi psikoloji bölümlerinde de görülen hafif hareketlenme kalıcı olmadı ve 2016'da yaşanan iki büyük tasfiye dalgasından payını aldı.

2016'nın ocak ayında, 1000'den fazla akademisyen *Barış Bildirisi* olarak bilinen ve Türkiye'deki Kürt nüfusun yoğun olduğu illerde yaşanan devlet şiddetini kınayan "Bu suça ortak olmayacağız!" başlıklı dilekçeyi imzalayarak kamuoyuna duyurdu (Kural, 2016). Cumhurbaşkanı, başbakan ve diğer hükümet temsilcilerinin imzacı akademisyenleri hedef alan konuşmaları, hükümete yakın medya tarafından başlatılıp geniş bir sosyal medya katılımıyla sürdürülen karalama ve hedef gösterme kampanyaları yürütüldü. Bu dönemde bazı üniversite senatoları ve rektörler meslektaşlarını 'terör destekçileri,' 'iftiracılar,' 'sözde akademisyenler' veya 'rezil' gibi ifadelerle 'suçlayan' açıklamalar yaptı (Sözeri, 2016; Tekin, 2019) ve kendilerine "Türkiye için Akademisyenler" adını veren 150 akademisyen Barış Akademisyenlerini eleştirerek 'devletin, milletin, polis

ve askerlerin yanında' olduklarını duyuran yeni bir metin yayınladı.¹²

15 Temmuz sonrası hükümet olağanüstü hâl ilan etti ve bu süreyi 18 Temmuz 2018'e dek iki yıl boyunca toplam yedi kez uzattı (Çelik, 2018). Olağanüstü hâl döneminde çıkarılan kanun hükmünde kararnamele (KHK) 18 ay süresince yasama, yürütme ve yargı alanlarını düzenledi. 23 Temmuz 2016 tarihli ilk kanun hükmünde kararnameyle 15 özel üniversite kapatıldı (Resmi Gazete, 2016). Bu kararnameyle hükümet sadece bu üniversitelerin kurumsal varlığını hedef almakla kalmadı, aynı zamanda akademik veya diğer tüm üyeleri ve vatandaşlığı ne olursa olsun öğrencileri de hedef aldı. Süreç, bu 15 üniversitede çalışan veya kayıtlı olan yabancı akademisyenleri ve öğrencileri sınır dışı etmeye veya sınır dışı etme merkezlerinde alıkoymaya kadar gitti. Tüm öğrenciler, haklarının açıkça ihlal edildiği veya bozulduğu bir aceleyle ve özensizlikle hazırlanan prosedürlerle başka üniversitelere transfer edildi. Bugüne kadar, 15 Temmuz sonrası öğrenci haklarının ihlali konusunda az sayıda çalışma yapıldı (örn. Hünler ve ark., 2022; Namer ve ark., 2018; Uysal ve ark., 2022).

Hükümet ilk akademik tasfiye dalgasını, 36 kanun hükmünde kararname aracılığıyla ikinci ve çok daha

geniş bir dalgaya dönüştürmek için olağanüstü hâl yönetimini bir fırsat olarak değerlendirdi (Öktem ve Akkoynlu, 2016; Sözeri, 2019). Bu süreçte KHK ile görevlerine son verilen 6.081 akademisyenin 549'u barış akademisyenleriydi. Psikoloji bölümlerinden neredeyse yüz kişinin KHK ile görevden atıldığını tahmin ediyoruz. Kapatılan 15 üniversitenin sekizinde psikoloji bölümü bulunmaktaydı ve bu bölümlerde çalışanlar bir gecede işlerini kaybettiler. Diğer yandan, psikoloji bölümlerinden KHK ile 19 imzacı akademisyen ihraç edildi. Bu sayıların dışında, Ocak-Temmuz 2016 arasında disiplin cezası, görevden uzaklaştırma, iş sözleşmelerinin sona erdirilmesi veya istifa veya emekliliğe zorlama yoluyla üniversite yönetimleri tarafından ihraç edilenler de bulunuyor. Bu ve benzeri uygulamalar KHK dönemini aşarak bugün de devam ediyor.

Bu Politik İklimde Neleri Çalışmıyoruz?

Verisini 2018'de Türkiye'deki üniversitelerin psikoloji bölümlerinde çalışan akademisyenlerden derlediğimiz, yakın zamanda yayınlanan araştırmamızda (Hünler ve ark., 2024) gördük ki psikoloji bölümlerinde çalışanlar toplumsal cinsiyet, kimlik ve çatışma gibi 'ihtilafli' konuları çalışmanın riskli olduğunu düşünüyorlar. Daha yakından bakacak olursak LGBTQI+ ve kuirlerin sorunları, cinsellik çalışmaları, bunun yanında etnik, dini, siyasi, kültürel ve dilsel azınlıklar çalışılmasının riskli

¹² Barış Bildirisine karşı 'Türkiye için Akademisyenler' örgütlenmesi: Polis ve askerimizin yanındayız! <https://t24.com.tr/haber/akademiden-bir-bildiri-daha-geldi-devletin-yanındayiz>

operasyonlara-destek-veriyoruz,323921 (Erişim tarihi: 14 Mart 2024)

olduğu düşünölen konular. Örneğin Ermeni soykırımı, 'üzerine araştırma yapılması düşünölemeyen' konular arasında.

Bunlara ek olarak, psikolojinin politik psikoloji ve sosyal psikoloji gibi alt alanlarının diğer alanlardan daha riskli olduğu düşünölmöyor. Bu alt alanlarda gruplar arası ilişkiler, sosyal etki, zorunlu göç, şiddet, eşitlik, liderlik, önyargı, ayrımcılık gibi konular yine çalışması riskli görölen konular arasında. Psikoloji disiplini içinde çalışılabilecek insan hakları ihlalleri, kadın hakları, darbelerin toplumsal etkileri gibi başlıklardan da geri duruluyor. Evrim, iklim değişikliği ve çevre politikaları, çocuk ve gençlerin refahı, kolektif travmalar, eleştirel psikoloji ve akademik özgürlük ve kurumsal özerklik gibi konuların da riskli olduğu düşünölmöyor.

Öğretim elemanları riskli kabul ettikleri konuları derslerde gündeme getirmenin sonuçlarının öğrenciler ve diğer öğretim elemanları tarafından üniversite yönetimine ya da CİMER gibi birimlere ihbar edilmek, etiketlenmek, fişlenmek, sonu işten çıkarılmaya kadar gidebilecek soruşturmalara ve mobbinge maruz kalmak olacağını söylediler. Bazı katılımcılar ise olası problemleri engellemek için derste tartışmaya artık yer vermediklerini, örneklerini Türkiye dışındaki bağlamlardan aldıklarını ve ses kaydı almak isteyen öğrencilere izin vermediklerini aktardı. Araştırma alanlarında riskli konulara nasıl yaklaştıklarını sorduğumuzda da benzer

çekincelerle ve otosansürün çözüm hâline getirilmesiyle karşılaştık.

Sonuç: Nasıl Özgürleşebiliriz?

de Oliveira Andreotti ve meslektaşları (2015) neoliberal üniversitelerde özgürleşmenin farklı yollarından bahseder: Yumuşak reform, radikal reform ve reformdan (vaz)geçmişlik. Yumuşak reform, akademik sistemde kurumsal bazı dâhil edici değişikliklerle nefes alma yerleri yaratmak, ya da azınlıkta bırakılan grupların kaynaklara erişimini artırma şeklinde tanımlanabilir. Üniversitede içinde toplumsal cinsiyet birimi kurmak ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir bakış açısının üniversite programına yerleştirilmesi için mücadeleyi yumuşak reform örneği olarak düşünöbiliriz. Radikal reform ise, sistemin kurucu unsuru olan ve sürekliliğini sağlayan epistemolojik baskınlığın tanınması ve bunun dönüştürölmesi için uzlaş sağlamasının yanı sıra kaynakların yeniden dağıtımı ve gerçek anlamda temsiliyeti sağlama olarak tarif edilebilir. Müfredatların üniversitenin tüm bileşenleriyle yeniden ele alınması, kuirler tarafından yürütölen kuir psikoloji çalışmaları, Kürtler tarafından yürütölen Kürt psikoloji çalışmaları gibi özerk birimlerin üniversitede yer alması gibi örnekler verilebilir. de Oliveira Andreotti ve meslektaşları (2015) bugüne kadar dünyada yapılan yumuşak reform çabalarının epistemolojik baskınlığı sarsamadığını, radikal reform çabalarının ise azınlıkta bırakılan

gruplara kısmi koruma sağlasa da göstermelik kaldığını iddia ediyorlar.

Bu yaklaşıma göre üniversitelerin ve akademik sistemlerdeki kurucu epistemolojik baskınlığın reformla kurtarılacak hâli kalmamış olabilir. Bu dayanarak de Oliveira Andreotti ve meslektaşları (2015) üniversiteye palyatif bakım öneriyorlar. Araştırmacılar üniversitelerin ölümünü izlerken ve aslında akademik sisteme bir tür hasta bakıcılık yaparken sistemi 'hack' etmek gerektiğini de savunuyorlar. Bu anlayışa göre yapılabilecekler arasında örneğin üniversite kaynaklarını ezber bozan bir eğitim etkinliği gerçekleştirmek ve kurumsal fonları karşılıklı yardımlaşmayı da gözeterek kullanmak bulunuyor. Gündelik uygulama örneği olarak ise hizmet alımlarını aktif veya potansiyel paydaşlardan, destek alınması/verilmesi öngörülen platformlardan yapmak verilebilir. Böylece, benzer amaçlarla çalışan farklı grupların hem dayanışma ve örgütlenme pratikleri ilerletilebilir hem de sınırlı kaynaklar ortak amaçlara yönlendirilebilir. Bir başka reformdan (vaz)geçme hareketi ise üniversiteye gerçek alternatifler kurmaya çalışmak. Türkiye akademisi ve psikoloji eğitimi söz konusu olduğunda aklımıza gelen en iyi örnekler Özgür

Üniversite girişimleri, KHK sonrası oluşan Dayanışma Akademileri ve ulusaşırı Off University.¹³

Türkiye'de ve dünyada yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerin yüksek öğretime etkilerini konuşmadan psikoloji eğitimine dair sorunları saptamanın ve çözüm yolları önermenin imkânsız olduğunu düşünüyoruz. Son kırk yılda Türkiye'de yüksek öğretimi dönüştüren neoliberal müdahalelerin (şirketleşen üniversiteler, performans kriterleri, preker çalışma rejimleri, öncelenen araştırma alanları gibi pek çok farklı hamlenin) gittikçe anti-demokratikleşen ve bir olağanüstü hâl rejimine dönüşen devlet ideolojisinin müdahaleleriyle birleştiği bu zamanlarda üniversite üzerine düşünmenin daha da elzem olduğunu görüyoruz. Eleştirel düşünce üniversiteden uzaklaştıkça farklı alanlar yaratarak eleştirel düşünceyi besleyip güçlendirmenin ve bilimsel düşünceye itibarını yeniden kazandırmanın önemi açık. Bu nedenle biz her yumuşak reform ve radikal reform çabasının da reformdan (vaz)geçen ve alternatifler için mücadele eden inisiyatiflerin de önemli ve değerli olduğunu düşünüyoruz.

¹³ 2017 sonrasında Berlin'de Barış Akademisyenleri tarafından kurulan *Off University* özellikle pandemi sonrasında bir anda tüm dünyada öğretimin ana aracı hâline dönüşen çevrim içi dersler yoluyla risk altındaki akademisyenleri risk altındaki öğrencilerle

buluşturan ve risk altındaki konuların ders hâline dönüşmesini sağlayan bir girişim. Daha fazla bilgi edinmek için <https://offuniversity.org/> adresini inceleyebilirsiniz.

Kaynaklar

Altinyelken, H. K., Çayır, K. ve Ağirdag, O. (2015). Turkey at a crossroads: Critical debates and issues in education. *Comparative Education*, 51(4), 473-483.

Arik, E. (2015, Kasım). 2023 hedeflerinin psikoloji bölümlerine etkileri. 14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi. 23-25 Kasım 2015, ODTÜ, Ankara, Türkiye.

Arik, E. ve Yıldız, T. (2014, 25 Nisan). Türkiye yükseköğretiminde büyüme sorunu: Psikoloji bölümleri örneği. 1. Avrasya Eğitim Araştırma Kongresi, İstanbul, Türkiye.

Atalay, S. (2017). Neoliberal policies and higher education: A comparison between sociology and psychology departments in Turkey. *Sosyoloji Dergisi*, 35, Article 35.

Batur, S. (2017). Muzaffer Sherif in FBI files. A. Dost-Gozkan ve S. Sönmez Keith (Ed.), *Norms, groups, conflict, and social change: Rediscovering Muzaffer Sherif's psychology* içinde (ss. 139-158). Routledge.

Bayad, A. ve Şen, E. (2023). How did 'Turkish' psychology become the mainstream? A discourse analysis on the trajectory of its colonial legacy. E. Şen, E. Sandal Önal, M. Sefa Uysal ve Y. G. Acar (Ed.). *The Political Psychology of Kurds in Turkey*. Palgrave Macmillan.

Bayram, A. (2018). The reflection of neoliberal economic policies on education: Privatization of education in Turkey. *European Journal of Educational Research*, 7(2), Article 2.

Birler, Ö. (2012). Neoliberalization and foundation universities in Turkey. K. İnal ve G. Akkaymak (Ed.). *Neoliberal transformation of education in Turkey*. Palgrave Macmillan.

Butler, J. (2017). Academic freedom and the critical task of the university. *Globalizations*, 14(6), 857-861.

Caner, A. ve Okten, C. (2013). Higher education in Turkey: Subsidizing the rich or the poor? *Economics of Education Review*, 35, 75-92.

Çelik, K. (2018, 19 Temmuz). Türkiye'de OHAL sona erdi. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/turkiyede-ohal-sona-erdi/1208010#>

de Oliveira Andreotti, V., Stein, S., Ahenakew, C. ve Hunt, D. (2015). Mapping interpretations of decolonization in the context of higher education. *Decolonization: Indigeneity, Education & Society*, 4(1), 21-40.

Değirmencioğlu, S. (2008). Kamusalardan özele dönüşen olanaklar ışığında üniversitede demokrasi. S. Akyol, M. K. Coşkun, Z. Yılmaz, M. B. Aydın ve R. Altunpolat (Ed.), *Dönüştürülen üniversiteler ve eğitim sistemimiz* içinde (ss. 35-60). Eğitim-Sen.

Doğramacı, I. (1984). Higher education reform in Turkey—The university in the service of the community: Results after three years of application. *Higher Education in Europe*, 9(4), 74-82.

Duncan, J. (2018). Criminalising academia: The protection of state information bill and academic freedom. *Communicatio*, 44(1), 107-129.

Dundar, H. ve Lewis, D. R. (1999). Equity, quality and efficiency effects of reform in Turkish higher education. *Higher Education Policy*, 12, 343-366.

Erkut, E. (27 Temmuz, 2020). 2020 Üniversite kontenjanları. <https://erhanerkut.com/egitim/2020-universite-kontenjanlari/>

Findıklı, B. (2022). A republic of scholars or scholars of the republic? Reflections on the predicaments of academic freedom and university autonomy in Turkey. *Higher Education Quarterly*, 76(3), 537-547.

Gür, B. S. (2016). *Democratization and massification of higher education in Turkey and challenges ahead. Research & Occasional Paper Series: CSHE 3.16. Center for Studies in Higher Education.*

Güven, I. (2019). Neo-conservative Islam and transition of secular education in Turkey. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 18(53), 37-59.

Hünler, O. S. (2021). "Dangerous questions: Why academic freedom matters"—A massive open online course to promote academic freedom and the values of higher education. P. E. V. V. Frangville, A. Merlin ve J. Sfeir (Ed.), *La liberté académique: Enjeux et menaces* içinde (ss. 65-74). Editions de l'Université de Bruxelles.

Hünler, O. S. (2022). Daralan akademik özgürlük ve psikoloji eğitimi. U. Şah, A. Gürel Kayaoğlu, B. Gürsel, D. Eroğlu ve E. Sandıkçı (Ed.), *Eleştirel psikoloji: Yaklaşımlar, gündemler, tartışmalar* içinde (ss. 265-289). İletişim.

Hünler, O. S., Namer, Y. ve Düzen, N. E. (2023). Bildiğimiz akademinin sonu: Travma politikasına karşı kolektif hafıza inşası. *Eğitim Bilim Toplum*, 21(81), 56-75.

Hünler, O. S., Namer, Y. ve Düzen, N. E. (2024). Academic freedom and patterns of self-censorship in psychology education in Turkey. *Teaching of Psychology*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00986283241255605>

Kandiyoti, D. ve Emanet, Z. (2017). Education as battleground: The capture of minds in Turkey. In *Globalizations*, 4(6), 869-876.

Karran, T., Beiter, K. ve Appiagyei-Atua, K. (2017). Measuring academic freedom in Europe: A criterion referenced approach. *Policy Reviews in Higher Education*, 1(2), 209-239.

Kayaoglu, A., Batur, S. ve Aslitürk, E. (2014). The unknown Muzafer Sherif. *The Psychologist*, 27(11), 830-833.

Kinzelbach, K., Saliba, I., Spannagel, J. ve Quinn, R. (2020). Free universities. *Putting the academic freedom index into action. Report. Berlin.*

Kondakci, Y. ve Orucu, D. (2017). Tertiary schooling patterns and disadvantaged groups in Turkey. M. Shah ve G. Whiteford (Ed.), *Bridges, pathways and transitions* içinde (ss. 209-226). Chandos Publishing.

Kural, B. (2016, Ocak 11). Academics: We will not be a party to this crime. *Bianet*. <https://bianet.org/english/human-rights/170978-academics-we-will-not-be-a-party-to-this-crime>

Lindquist, C. (2017). Educational reform in Turkey. *International Journal of Progressive Education*, 13(2), 133-143.

Margaritidis, C. (2021). Another one bites the dust: The prospect of academic freedom in illiberal democracies and the case of Hungary. P. E. V. V. Frangville, A. Merlin ve J. Sfeir (Ed.), *La liberté académique: Enjeux et menaces* içinde (ss. 189-200). Editions de l'Université de Bruxelles.

Mazıcı, N. (1995). Öncesi ve sonrasıyla 1933 üniversite reformu. *Birikim* 76, 56-70.

Namer, Y., Hünler, O. S., Düzen, N. E., Uysal, M. S., Duman, E. ve Hasateş, C. (2018, 2 Temmuz). *Students' accounts of academic displacement*. 15th IMISCOE Annual Conference, Barcelona, Spain.

Öktem, K. ve Akkoyunlu, K. (2016). Exit from democracy: Illiberal governance in Turkey and beyond. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 469-480.

Önal, N. E. (2012). The marketization of higher education in Turkey (2002-2011). K. İnal ve G. Akkaymak (Ed.), *Neoliberal transformation of education in Turkey: Political and ideological analysis of educational reforms in the age of the AKP* içinde (ss. 125-138). Palgrave Macmillan US.

Özdemir, S. S. (2021). Civic death as a mechanism of retributive punishment: Academic purges in Turkey. *Punishment & Society*, 23(2), 145-163.

Özoğlu, M., Gür, B. S. ve Gümüş, S. (2016). Rapid expansion of higher education in Turkey: The challenges of recently established public universities (2006-2013). *Higher Education Policy*, 29(1), 21-39.

Öztürk, S. (2019). *Üniversite ve özerklik: Üniversite ve özerkliğinin göstergeleri. Pegem Akademi Yayınları.*

Polat, S. (2017). The expansion of higher education in Turkey: Access, equality and regional returns to education. *Structural Change and Economic Dynamics*, 43, 1-14.

Reichman, H., Mann, M. E., Scott, J. W., Xi, X. ve Levy, A. (2018). National security, the assault on science, and academic freedom. *Bulletin of the American Association of University Professors* (2010-), 104, 25-37.

Resmi Gazete. (2016). *Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname*. Resmi Gazete.

Said, E. (1991). Identity, authority, and freedom: The potentate and the traveler. Menand, L. (Ed.), *The future of academic freedom*. University of Chicago Press.

Sargin, S. (2007). Türkiye'de üniversitelerin gelişim süreci ve bölgesel dağılımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 133-150.

Scott, J. W. (2019). *Knowledge, power, and academic freedom*. Columbia University Press.

Sen, A. ve Starkey, H. (2019). *Citizenship education in Turkey: From militant-secular to Islamic nationalism*. Rowman & Littlefield.

Sözeri, C. (2019). The transformation of Turkey's Islamic media and its marriage with neo-liberalism. *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(1), 155-174.

Tekdemir, O., Toivanen, M. ve Baser, B. (2018). Peace profile: Academics for Peace in Turkey. *Peace Review*, 30(1), 103-111.

Tekerek, T. (2023). *Taşra üniversiteleri-AK Parti'nin arka kampüsü*. İletişim Yayınları.

Tekin, S. (2019). *Üniversitenin olağanüstü hali: Akademik ortamın tahribatı üzerine bir inceleme*. Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları, 126. <https://shorturl.at/5cMKX>

Timur, T. (2000). *Toplumsal değişim ve üniversiteler*. İmge Kitabevi.

TÜBİTAK (2005). *Vizyon 2023: Eğitim ve İnsan Kaynakları Sonuç Raporu ve Strateji Belgesi*. TÜBİTAK.

Türk Psikologlar Derneği. (2014, 22 Şubat). *Çalıştay raporu*. Türk Psikologlar Derneği Psikoloji Lisans ve Lisansüstü Eğitimi Çalıştayları, İstanbul.

Uysal, M. S., Acar, Y. G., Sabucedo, J. M. ve Cakal, H. (2022). 'To participate or not participate, that's the question': The role of moral obligation and different risk perceptions on collective action. *Journal of Social and Political Psychology*, 10(2), 445-459.

Yükseköğretim Kurulu. (s.d.a.). *Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi*.
<https://istatistik.yok.gov.tr/>

'TÜRK' PSİKOLOJİSİNİN KÖR NOKTASI: KÜRTLER*

Ercan Şen*

Mete Sefa Uysal**

Yasemin Gülsüm Acar***

Elif Sandal-Önal****

Politik psikoloji ve sosyal psikoloji alanında çalışan bir grup akademisyen olarak, biz bir süredir 'Türk'¹ psikolojisi içinde Kürtlerin, Kürt meselesinin ve Kürtlüğün nasıl ele alındığını farklı yöntemlerle inceleyen araştırmalar yapıyoruz (Şen ve ark., 2021; Uysal ve ark., 2024, baskıda). Bunların dışında Bayad ve arkadaşları (2022) Kürt meselesi üzerine Türkiye'de hazırlanmış psikoloji lisansüstü tezlerinden hareketle toplum ve psikoloji ilişkisini ele aldı; Eser ve

meslektaşları (2024) ise bu tezlerde Kürtlerin ve Kürtlüğün nasıl ele alındığını tematik analiz yöntemiyle incelediler. Yine bir başka bir çalışmada Bayad ve Şen (2023) 'Türk' psikolojisinin ana akım psikoloji hâline dönüşümünü ve diğer birçok azınlıkla beraber Kürtleri de nasıl görmemeyi tercih ettiğini önemli Türk psikologlarının metinleri üzerinden incelediler. Yakın zamanda yapılan bu eleştirel araştırmalar sosyal psikoloji literatürüne ciddi katkılar sağlasa da hâlen yeterli düzeye ulaşabilmiş değil. Bunun iki temel nedeni olduğunu düşünüyoruz. Birincisi, Kürtleri merkeze alan psikoloji çalışmalarının azlığı meselesi. Örneğin Bayad ve arkadaşları (2022) psikoloji alanında yazılmış Kürtlerle doğrudan ilgili ilk lisansüstü teze 2009 yılında karşılaştıklarını belirtiyorlar. Benzer şekilde uluslararası indekslerde taranan sosyal psikoloji dergilerinde Türkiye'de yaşayan Kürtlerle ilgili yayınlanan ilk makalenin de 2013 yılında basıldığını gördük (Uysal ve ark., baskıda). İkinci neden ise, bu alanda yapılan akademik üretim için uygun mecraların bulunmaması. Nitekim, Türkiye'deki psikoloji dergilerine bakıldığında Kürt meselesine ilişkin yayınların sınırlı ve çoğunlukla ana akım bakış açısından hareketle yazılmış metinler olduğu

-
- * Bu çalışmanın bir bölümü daha önce Psychology Kurdî Dergisi'nin 12. sayısında yayınlandı.
 - * Bağımsız Araştırmacı, Dr.
 - ** Exeter Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Dr.
 - *** St. Andrews Üniversitesi, Psikoloji ve Nörobilim Fakültesi, Dr.
 - **** Bielefeld Üniversitesi, Disiplinlerarası Çatışma ve Şiddet Araştırmaları Enstitüsü (IKG), Dr.

1 Türkiye'deki psikoloji bilgisinin tamamı düşünüldüğünde, Türklerin buradaki aşırı şekilde temsilini içeren ırksallaştırılmış yönünü vurgulamak amacıyla bu terimi tırnak işaretleriyle birlikte kullanmayı tercih ettik.

görülebilecektir. Bu iki temel nedene ek olarak, ilerleyen bölümlerde daha detaylı değineceğimiz üzere geniş çerçeveli akademik bir sorun olan yönetsel milliyetçiliğin (Wimmer ve Schiller, 2003) de Kürt meselesi üzerine yapılan eleştirel çalışmaların önünde bir engel teşkil ettiğini düşünüyoruz.

Kürtler üzerine yapılan çalışmaların miladının yakın olması Said'in (1979) sömürgeci toplumların temel yapı taşlarından biri olarak gördüğü yerli halkların sanatsal, akademik, siyasal, tarihsel ve hukuki olarak kabul görmemesi saptamasıyla ciddi biçimde örtüşüyor. Benzer şekilde, Ünlü (2018) de Türklük Sözleşmesi ismini verdiği bir zımnî sözleşme mantığıyla, Kemalist kurucu ideolojinin Türkiye'de Kürtler ve diğer azınlık grupların toplumsal hayattaki yerleri ve rolleri hakkında bilgi üretmenin önüne geçtiğini ifade ediyor. Ünlü'ye göre bu akademik bir sorundan değil, ideolojik bir tercihten kaynaklanıyor. Buradan hareketle, akademik ilgi ile ideolojik yaklaşım arasındaki bu ilişkiyi, Kürt meselesi üzerine yapılan sosyal psikoloji çalışmalarına yansımaları üzerinden incelemenin önemli olduğunu düşünüyoruz. Kürt meselesine ilişkin psikoloji camiasındaki ilgisizliğin nedenlerini ortaya koymanın, mevcut çalışmaların söyle(me)diklerinin ve sosyal psikoloji alanındaki genel durumun bir fotoğrafını çekmenin öğretici

olabileceği kanaatindeyiz. Bu amaçla yaptığımız eleştirel bir sistematik derleme çalışmasından yararlanacağız (Acar ve ark., 2024). Bu yazıda ise temel olarak sosyal psikoloji çalışmalarında Kürt meselesinin, Kürt kimliğinin ve Kürtlerin nasıl ele alındığını; Kürt meselesindeki siyasal, kültürel ve tarihsel bağlamların nasıl değerlendirildiğini incelemeye çalışıyoruz. Böylelikle, (1) Kürt meselesinin 'çatışma' bağlamında nasıl kavramsallaştırıldığı, (2) Kürt kimliğinin ve bir grup olarak Kürtlerin nasıl kavramsallaştırıldığı, (3) çalışmaların çoğunlukla hangi sosyal psikolojik değişkenler ve konulara yoğunlaştığı ve (4) araştırmalardaki örneklemelerin demografik özellikler bakımından Kürtleri temsil edip etmediği sorularına cevap vermeye gayret ediyoruz.

Yöntem

Yukarıda ifade edilen sorular ve amaçlardan hareketle, belirli veri tabanlarında Kürt meselesi üzerine Türkiye'de yapılan sosyal psikoloji çalışmalarını bulmamıza yardımcı olacak geniş bir anahtar kelime listesi² ile taramalar gerçekleştirdik. Eriştığımız 476 makaleyi belirli kriterler çerçevesinde bir ön elemeyden geçirdikten sonra, Kürt meselesi ve/veya Kürt kimliğini merkeze alan, sosyal psikolojik bir perspektifle yazılmış ve Türkiye'den veri toplanmış 65 araştırma makalesi

² Taramalar *Kurds, Kurdish, Turkishness, Kurdish conflict, Kurdish question, Kurdish-Turkish conflict, ethnic minorities in Turkey, Kurdistan Workers Party, Kurdish movement, Turkish-Kurdish conflict, Turkish, Turks, Conflict in Turkey, Turkish*

citizenship ifadeleri kullanılarak Web of Science, Scopus ve Psycinfo veritabanlarında gerçekleştirildi.

saptadık. Yapılan tekrarlı okumalar neticesinde bu çalışmaların araştırma konuları ve odaklanılan değişkenler açısından dört ana kategoriye³ ayırdık: a) Sosyal Kimlik Çalışmaları (24), b) Gruplararası Temas⁴ Çalışmaları (15), c) Çatışma-Çözüm-Barış Çalışmaları (20) ve d) Diğer⁵ (15).

Bu yazıda ulaştığımız araştırmalardaki soru ve sorunlar hakkında sistematik bir derleme yaparak mevcut durumun bir özetini sunmayı, alandaki sınırlılıkları eleştirel bir gözle tartışmayı ve konuyla ilgili gerçekleştirilecek gelecek araştırmalar için önemli gerekliliklerin altını çizmeyi amaçlıyoruz. Aşağıda daha detaylı bir şekilde değerlendirileceği üzere, Türkiye’de konuyla ilgili yapılan sosyal psikoloji çalışmalarının sınırlılıklarının temel itibarıyla kuramsal, yöntemsel ve bağlamsal yönde olduğunu gördük. Takip eden bölümlerde bu konuları ele alıp, sosyal psikoloji araştırmalarında düşünömselliğın (*refleksivite*) önemini ve bunun incelediğimiz konuyla ilişkisini kısaca değerlendiriyoruz.

Kuramsal Sorunlar

Yüzyıllı aşkın doğabilimsel yönelimine rağmen psikoloji bilimi evrensel geçerliliği olan ‘doğal’ yasalar üretebilmiş değil. Gergen’e (1973) göre, sosyal psikolojik ilkelere tarihe bağımlı olması ve toplumun dönüşmesi

nedeniyle sosyal psikoloji ve dolayısıyla psikoloji çok istese bile bir doğa bilimi olamayacak. Sosyal psikolojik kuram ve kavramlar, araştırmacının kendisinin ve içinde bulunduğu kültürün değerlerinden etkilenen öznel değerlendirmeler olması sebebiyle de psikoloji bilimi tüm zamanlar ve kültürler için geçerli evrensel yasalar ortaya koyamayacak. Martín-Baró (1994) bu duruma farklı bir yerden yaklaşıyor ve kuramların sorunları tanımlamada önemli bir rolünün bulunmadığını, sorunların kendi kuramlarını ortaya çıkardığını ifade ediyor. Buna karşın, özellikle Amerikan psikolojisinin tüm dünyaya yayılması ve kültürlerarası çalışmaların bile batılı bir ontoloji ve epistemolojiye dayanmasıyla neredeyse tüm olgular batılı ve beyaz birey üzerinden açıklanmaya çalışılıyor (Arnett, 2008). Böylece bireyleri öz-neden ziyade nesne durumunda görme eğiliminde olan, toplumsal ve tarihsel etkileri göz ardı eden kuramsal yaklaşımlar ana akım görüşler olarak psikoloji disiplini içerisinde kabul görmeye başladı.

Psikoloji disiplini sosyal bilimlerin tarafsız ve değerden bağımsız olmadığını kabul etme konusunda antropoloji, sosyoloji ve tarih gibi alanlara kıyasla daha fazla direnç gösteriyor. Bireysel, ahlaki, mesleki ve politik görüşlerimiz kullandığımız yöntemi, vardığımız sonuçları ve savunduğumuz dünya görüşünü doğal olarak

³ Bazı araştırmalar birden fazla kategori içerisinde değerlendirildi.

⁴ İngilizce literatürde ‘intergroup contact’ olarak bilinen bu kavram Türkçe literatürde çoğunlukla sosyal temas olarak geçiyor.

Bu yazıda İngilizce aslına sadık kalmak amacıyla ‘gruplararası temas’ı kullanmayı seçtik.

⁵ Bu kategoriye antropoloji, siyaset bilimi, sosyoloji gibi alanlardan yukarıda bahsedilen kriterlere uyan çalışmalar dâhil edildi.

etkiler. Dolayısıyla, muktedirlerin ve imtiyazlıların değer yargıları çerçevesinde ortaya konmuş kuramsal yaklaşımların, değişkenler psikolojisine dönüşmüş geleneksel psikoloji tarafından kabul görmesi eleştirel yaklaşımlara nazaran daha olasıdır. Göregenli (2007) sosyal psikoloji alanında en çok ses getiren çalışmaların yaşadıkları bağlama ve kültüre duyarlı olduklarını, buldukları döneme tanıklık ettiklerini ve içinde yaşadıkları toplumun dinamiklerini anlamaya gayret ettiklerini ifade ediyor. Buna karşın, Kürt meselesi üzerine sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmaların büyük bir bölümünün Yahudi Soykırımı sonrası Avrupa'da temellenen *Sosyal Kimlik Kuramı (SKK, Social Identity Theory)* ve özellikle ABD'nin sosyal ve politik koşullarında geliştirilmiş olan *Gruplararası Temas Kuramı* gibi ana akım psikoloji araştırmalarında sıklıkla yer bulan kuramlar üzerinden yürütülmesi ve bu meselelerin genel itibarıyla tarihsel-kültürel bağlamdan uzak bir şekilde ele alınması, incelediğimiz çalışmaların temel sorunlarından birini oluşturuyor. Bu kuramların evrensel geçerliliği olan bazı varsayımları bulunmakla beraber, araştırmacıların bu temel varsayımları yerel bağlamın özelliklerine göre yorumla(ya)maması ciddi bir eksiklik olarak ortaya çıkıyor. Bu kuram ve kavramların içinden çıktıkları toplumsal koşullar çerçevesinde değerlendirilmesi ve bu kuramlara ait ölçme araçlarının kültürel değişikliklere adapte edilmemesi de bir başka sorun.

Böylelikle, toplumun dinamiklerinden uzak, toplumsal ve kültürel gerçekliği şekillendiren tarihsel anlatıların ve siyasal projelerin yapısal çözümlenmelerine girişmeyen çalışmaların günümüz ana akım yaklaşımını belirlediğini (Uluğ ve Çoymak, 2017) ve dolayısıyla, indirgemeci bir ana akım psikoloji sorunsalının Kürt meselesi temelli sosyal psikoloji araştırmalarının asıl sorunu olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Örneğin birçok çalışmada kullanılan gruplararası temas kavramının işlevsel (*operational*) tanımının açık bir biçimde yapıldığı ve gruplararası temasın çoğunlukla katılımcıların sahip olduğu Kürt arkadaş sayısı üzerinden ölçüldüğü görülüyor. Hem kavramın tanımlanmasındaki muğlaklık hem de ölçüm yöntemi, Kürt meselesinin anlaşılmasında önemli bir engel olarak karşımıza çıkıyor. Benzer şekilde, Kürt kimliği çoğunlukla bireylerin hangi gruplara ait olduğu üzerinden ele alınıyor (örn. etnik aidiyet); ama bu kimliğin bireylerin sosyal dünyasında kapladığı alan (örn. Kürtlüğün ve Türkiye'de Kürtlük deneyiminin kişi için önemi, merkeziliği ve tezahürleri) yeterli düzeyde ele alınmıyor.

Kürt meselesi üzerine yapılan sosyal psikoloji araştırmalarının hem kuramsal hem de yöntemsel olarak dar bir alana sıkışması bu çalışmaların temel bir sınırlılığındır. Kuramsal ve kavramsal yaklaşımların tarihsel perspektifi göz önünde bulundurmaması, dezavantajlı konumdaki öznelerin bir araştırma nesnesine indirgenmesi, pozitivist paradigmanın dezavantajlı gruplara

bakışı gibi nedenler dolayısıyla, Kürt meselesindeki farklı algı ve beklentilerin de bu çalışmalarda kendilerine yer bulamadığı görülüyor. Eleştirel Irk Kuramı (*Critical Race Theory*), dekolonyal ve kesişimsel feminist yaklaşımlar gibi ana akım dışındaki perspektiflerin, kıta Avrupası, ABD ve Türkiye'deki diğer sosyal bilim alanlarından farklı olarak, psikolojide yer bulamaması, yapılan sınırlı sayıdaki çalışmanın (bkz. Bayad ve Şen, 2023; Coşkan ve Şen, 2023, 2024) ise uluslararası mecralarda yayınlanıyor oluşu, Türkiye'de yapılan psikoloji çalışmalarının temel itibarıyla ABD'nin kötü bir taklidi olarak görülmesine neden oluyor (Göregenli, 2010).

Yöntemsel Sorunlar

Nicel çalışmaların ana akım psikoloji çalışmaları içerisinde ağırlık kazanması bazı sorunları da beraberinde getirdi. Açık bilim anlayışı ve önceden kayıtlama (*pre-registration*) gibi bilimsel çalışmanın, örnekleminin, ölçümlerinin ve sayıtlarının üzerinde 'kamusal' bir kontrol sağlama girişimleri olsa da (Nosek ve ark., 2015), bu girişimler psikoloji disiplininin tarihsel bir eleştirisi yapılmaksızın yetersiz kalacaktır (Gezici-Yalçın ve Coşkan, 2020). Nitekim, Göregenli (2010) bilimsel yöntemlerin politik-toplumsal olguları araştırmaya uygun olmayacağı yönündeki inancın, Türkiyeli psikologların Kürt meselesine gözlerini kapamasındaki temel nedenlerden birini oluşturduğunu ifade ediyor. Fakat bu durumun yöntemsel sorunlardan ziyade aslında politik

iklim ile ilişkili olduğu düşünüyoruz. Ana akım psikoloji genel olarak, tarafsızlık söylemi ve yöntemsel muhafazakârlık ile kendini politik iktidarların yanında konumlandırarak, siyasetin izin verdiği sınırlar dâhilinde bilgi üretim faaliyetlerini sürdürüyor.

Bu yüzden Kürt meselesiyle ilgili sosyal psikoloji çalışmalarında yöntemsel problemler de söz konusudur. Araştırma verisinin nicel veya nitel yöntemlerle toplanması, başlı başına bir araştırmayı değerli veya değersiz kılmaz. Fakat bir olgunun farklı yöntemsel yaklaşımlar yerine tekil bir yaklaşım ile ele alınması, o olgunun farklı boyutlarını görmemize engel teşkil edebilir. Çünkü ana akım psikoloji hipotezlerini test edeceği koşulları son derece kısıtlı tutarak, muazzam düzeydeki karmaşıklığın önüne geçmeye çalışarak, ara değişkenleri olabildiğince dışarıda bırakıyor. Dolayısıyla, araştırmacılar kendi belirledikleri sınırlar ve ilişkiler dâhilinde olguyu anlamaya, açıklamaya ve çoğunlukla dar bir alandaki hipotezi test etmeye çalışıyorlar. Kürt meselesi üzerine yapılan çalışmaların temel itibarıyla böyle çalışmalardan oluştuğu ve araştırmacıların Kürt meselesini evrensel, tahmin edilebilir ve dolayısıyla çerçevesi sınırlı yaklaşımlar üzerinden açıklamaya gayret ettikleri görülüyor. Halbuki biz, Kürt meselesinin alternatif ve çoklu yöntemler (örn. nitel yöntemler, etnografik çalışmalar, öz-bildirime dayanmayan yöntemler, çok düzeyli analizler vs.) ile farklı yönlerden incelenebileceği kanaatindeyiz. Nitel çalışmaların eksikliği

üzerinde özellikle durmamızın sebepleri temel itibarıyla iki başlık altında toplanabilir:

- 1) Nitel çalışmalar bir olgunun anlaşılmasında kuramsal bir perspektif sunar ve bu yolla üretilen hipotezler de nicel çalışmalarla sınırlanır. Fakat nicel çalışmaların öncelenmesi bizleri farklı bağlamlarda geliştirilmiş hipotezlerin Türkiye’de çalışıp çalışmadığını test eden bir bilgi yığına mahkûm ediyor.
- 2) Nicel araştırmalar objektif ontolojilerden, nitel araştırmalar ise sübjektif ontolojilerden beslenir. Sübjektif ontolojilerin ısrarlı ve tek taraflı reddi, bizim gibi merkezîyetçiliği yüksek, baskıcı çatışma ortamlarında yetişmiş araştırmacılar için *tek taraflı resmi tarihin objektif ontoloji gibi görülmesi tehlikesini barındırıyor*. Söz konusu araştırmalarda çatışma bağlamı adı altında resmi tarih anlatısından kesitler sunulmasının sebebi de bizce budur.

Araştırmalardaki örneklemelerin demografik özellikler bakımından Kürtleri temsil edip etmediği de incelediğimiz araştırmalarda başka bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Çalışmaya dâhil ettiğimiz ve Kürt katılımcılarla çalışan nicel araştırmalar incelendiğinde, bu araştırmaların yüzde 80’inden fazlasının öğrenci örneklemelerinden oluştuğu, yüzde 60’dan fazlasının da yalnızca İstanbul ve Türkiye’nin batısındaki üniversiteli öğrenci örnekleme kullandığı görülüyor. Arnett (2008) APA

tarafından yayınlanan dergilerdeki katılımcıların dünyanın yüzde beşini oluşturduğunu ortaya koydu. Dolayısıyla, dergilerde temsil edilmeyen %95’lik kısım göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmaların geçerliliği konusunda ciddi soru işaretleri oluşuyor. Ana akım psikolojinin elde ettiği veriler üzerinden hâkim paradigmalara oluşması ve bu yolla psikolojik yaklaşımlara yön vermesi üretilen bilginin nesnelliği konusunda ciddi kuşku doğmasına neden oluyor. Her ne kadar elimizde Kürtlerle ilgili böyle bir veri bulunmasa da hem bu alandaki çalışmaların sayısal ve kuramsal sınırlılıkları hem de örneklem seçimleri bu araştırmalardan elde edilen bulguların geçerliliği konusunda benzer soru işaretlerini oluşturuyor. Ayrıca, bu çalışmaların kültürel ve sosyal bağlamı yok sayan ya da onu önemsizleştiren yaklaşımı da ana akım psikolojinin temel problemlerinin Kürt meselesiyle ilgili sosyal psikoloji çalışmalarında da varlık gösterdiğinin bir kanıtıdır.

İncelediğimiz araştırmalarda kullanılan kavramların işlevuruk tanımları ve bu kavramların ölçülmesi konusunda muğlaklıklar olduğunu gördük. Örneğin çalışmaların çok yoğunlaştığı Gruplararası Temas Kuramı temelli araştırmalarda gruplararası temastan ne anlaşıldığı çoğunlukla tam olarak ifade edilmiyor veya gruplararası temas sadece Kürt/Türk arkadaş sayısı gibi temasın sıklığı üzerinden ölçülüyor. Buna karşın, kurulan gruplararası temasın niteliği ve bağlamı konusunda yeterince bilgi verilmiyor. Bununla beraber, gruplararası

temasının yerleşik sosyo-ideolojik tutum ve düşüncelerde uzun vadeli değişiklik yapıp yapmadığına dair bilgilere bu çalışmalarda yeterince yer verilmiyor ve bu konuda boylamsal çalışmalar yapılmıyor. Ayrıca, bu çalışmalarda gruplararası yapısal eşitsizlikler ve güç farklılıklarına da pek vurgu yapılmıyor.

Son olarak, incelediğimiz çalışmalarda dikkat çekici bir başka husus ise tarihsel ve politik içeriği hayli güçlü olan çatışma, temas, kimlik gibi dinamikleri konu alan nicel çalışmaların çoğunda verilerin ne zaman toplandığı bilgisinin verilmemesiydi. Oysa politik gündemin hayli yoğun ve değişken olduğu bir ülkede yapılan çalışmalarda, verilerin hangi zaman diliminde elde edildiği bilgisi, üzerine çalışılan gruplararası dinamikleri tarihsel ve politik bağlam içerisinde değerlendirebilmek için elzemdir.

Bağlamsal Sorunlar

Çatışmaların daha iyi anlaşılabilmesi ve çatışmalara çözüm yolları üretilebilmesi için tüm gruplararası ilişkilerin bir sosyo-politik bağlamda ortaya çıktığı, çatışmaların gruplararası güç ilişkilerinden önemli bir düzeyde etkilendiği ve bu güç ilişkilerinin dünyanın değişik bölgelerinde farklı şekillerde işleyebileceği de göz önünde

bulundurulmalıdır. Dahası, gerçek dünya bağlamında değerlendirilen aynı değişkenler, bağlamdan bağımsız ve bir bireyin günlük deneyim alanının dışında ölçüldüklerinde, genellikle anlamları ve deneyimlenen yoğunlukları açısından farklılık gösterir (Bar-Tal, 2004). Bu şekilde bağlamsallaştırılan araştırmalar psikolojik süreçleri daha karmaşık düzeylerde analiz eder. Vollhardt ve Bilali'ye (2008) göre bu aynı zamanda birbiriyle ilişkili bağlamsal değişkenlerin teorik değerlendirmelerini ve olgunun toplumsal bağlamdaki somut anlamlarını da göz önünde bulundurmamız gerektiğini gösterir. Bağlamsallaştırılan alan çalışmaları çoklu analiz seviyelerine ihtiyaç duyduğumuzu, bu ilişkilerin araştırmalara ve kavramsal modellere dâhil edilmesi gerektiğini ortaya koyar ve sosyalin yeniden keşfine olanak tanır (Vollhardt ve Bilali, 2008).

Yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı gibi bir olgunun veya meselenin araştırılmasında davranışın ortaya çıktığı sosyal bağlamın⁶, tarihsel ilişkilerin ve gruplararası güç dengelerinin büyük önemi bulunuyor. Dolayısıyla, Kürt meselesi bağlamında veya Kürtlerle yapılan sosyal psikoloji çalışmalarında da bağlamın özellikle vurgulanması gerektiğini düşünüyoruz. Politik iklime göre yoğunluğu ve etkileri farklılaşabilen Kürt meselesi çok küçük zaman dilimlerinde bile farklı sosyo-psikolojik

⁶ Bağlam ile araştırma verisinin toplandığı tarih, bölgenin sosyo-politik ve tarihsel özellikleri, o bölgede veri toplanmadan önce meydana gelen önemli politik olaylar, örneklemin evreni temsil yetini etkileyen çevresel etmenler, araştırmacının kimliği ve pozisyonu, araştırılan konu ve bölgeyle kurulan ilişki başta olmak

üzere ölçülen sosyal psikolojik kavramı etkileyen, çevreleyen ve döngüsel olarak ondan etkilenebilen dışsal değişkenler kümesini kastediyoruz.

belirtiler ortaya koyabiliyor. Örneğin Barış Süreci'ndeki⁷ bir çalışmada elde edilecek veriler ile çatışma dönemine geçiş sonrası toplanan veriler arasında ciddi bir farklılık ortaya çıkabilir. Her ne kadar bu çalışmalar arasında sadece bir yıllık bir zaman dilimi bulunsa da politik iklimin Kürt katılımcıların duygu, tutum, algı ve davranışlarına etkisi olacaktır. Üstelik bu ve benzeri konuların belirtilmemesi, sanki stabil ve değişmez bir bağlam varmış gibi yanlış bir fikir oluşturmaktadır.

Kürt meselesinin anlaşılmasının tek bir yolu yoktur ve bu nedenle sosyal psikolojinin geleneksel yaklaşımları her zaman için geçerli bir araç sunamayabilir. Irk, ayrımcılık, önyargı, temas gibi olgular üzerine oluşturulan kuramsal yaklaşımlar temel itibarıyla sömürgeci ve ırkçı bir geçmişle anlamaya ve bu olumsuz geçmişle yüzleşmeye yönelik (yetersiz ve sorunlu da olsa) çeşitli girişimlerin ortaya çıktığı Amerika veya Batı Avrupa'dan dünyaya yayıldı. Bu nedenle bu toplumların azınlık gruplarına yönelik önyargı ve ayrımcılıkla ilgili mevcut anlatıları vardır. Problemleri pek çok tarafına karşın, bu anlatılar genel olarak geçmişte marjinalleştirdikleri azınlık gruplarıyla ilişkileri geliştirmeyi hedefler. Düzensiz aralıklarla çatışmanın devam ettiği ve baskın bir 'terörizm' anlatısının olduğu Türkiye'de ise önyargı,

ayrımcılık, temas gibi konularda araştırma yapmak bir yana, bu konular için bir temel oluşturmak bile çok zordur. Bu anlamıyla Türkiye'deki araştırmaların batılı muadillerini 'taklit etmeye' çalışması bu yüzden şaşırtıcı değildir; fakat, bu çalışmalar temel itibarıyla temel insan hakları, ayrımcılık ve güç ilişkilerine yaklaşımları bakımından kusurludur.

Son olarak, sosyal bilim araştırmalarında gerçekliği ulus-devletler düzeyinde ele alıp, kuran ve bunun kural ve normlarına araştırma eyleminin tamamını tabi kılan yöntemsel milliyetçilik yaklaşımı (Wimmer ve Schiller, 2003) da Kürt meselesi merkeze alındığında, tüm faktörleri içeren daha geniş çerçeveli akademik bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Ulus-devlet ve onun çıkarlarının oluşturduğu sınırları araştırma alanının çerçevesi olarak belirleyen ve bunun dışına çıkabilecek her tür bilgiyi reddeden yöntemsel milliyetçilik yaklaşımı, bu yazıda ele alınan çalışmaların arka planında da yer alıyor. Bu çalışmalarda genel itibarıyla normları ve sınırları belirlenmiş bir Türk ulus devleti anlatısı bulunuyor. Maalesef yöntemsel çeşitlilik, eleştirel tarih ve gündem okuması veya araştırmacının çalışma içerisindeki rolünü tartışmaya açan refleksivite, bu anlatının ardında kayboluyor.

⁷ 2013 Mart'ında Abdullah Öcalan'ın çağrısıyla başlayan fiili ateşkes ile 2015 yılının yazına kadar süren ve Kürt meselesine kalıcı çözüm bulmaya çalışılan dönemi kapsamaktadır.

Refleksivite

Araştırmacının rolü ve araştırmacı-katılımcı ilişkisi dergilerin yayınlandığı akademik hakemli yayınlarda sıklıkla tartışılmaz. Buralarda yayın yapan araştırmacılar araştırmalarının 'nesnelliğini' bir şekilde etkileyeceği düşüncesiyle kendileri hakkında konuşmaktan kaçınmak istiyorlar. Fakat bu görüşün aksine araştırmacının kendi rolünü kabul etmemesi durumunda, araştırmanın önemli bir bileşeninin eksik kaldığına inanıyoruz. İster sahada ister laboratuvar ortamında yapılıyor olsun, çatışma bölgelerinde veya çatışma üzerine araştırma yapmak bağlam ve veri toplama süreci bakımından oldukça zorlayıcı olabilir (Acar ve ark., 2020). Üstelik, bu zorluk sadece araştırmayı tasarlama ve veri toplama süreciyle de sınırlı değildir. Araştırma raporunun paylaşılması ve yazılması sürecinde de bu zorluklar kendisini hissettirir. Dolayısıyla, araştırmacının tasarlanma ve veri toplama süreci dışında, araştırma sonuçlarını başkalarıyla paylaşma ve araştırma raporunu yazma sürecindeki zorlukların da araştırma raporuna dâhil edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Araştırma fikrinin nasıl ortaya çıktığı, araştırma sürecinde yaşanan zorluklar ve veri toplama süreci boyunca edinilen izlenimler gibi konularda okuyuculara bilgi verilmesi, okuyucuların süreci daha iyi kavraması bakımından çok değerlidir. Bu şekilde, araştırma fikrinin ortaya çıkışından araştırma raporunun yazılması süreci boyunca yaşanan değişim hakkında okur bilgilendirilmiş olur.

Araştırmacı ve katılımcının rollerine nasıl yaklaşılacağına birçok farklı yolu bulunuyor. Bunlardan ilki, araştırmacının bir araştırma yürütülürken meseleye *içeriden* veya *dışarıdan* bakmanın ne anlama geldiği konusunda farkındalık sahibi olmasıdır. Araştırmacılar olarak bizimle doğrudan ilgili konuları çalışma alanı olarak seçme eğilimindeyiz. Konuya olan ilgimiz de aslında bu konunun bir şekilde bizi etkiliyor oluşudur. Voloder ve Kirpitchenko (2014) içeriden araştırmacıyı incelediği toplulukla ortak özellikleri olan ya da o gruba yakınlık duyan kişi olarak tanımlar. Örneğin kendimi Kürt olarak tanımlıyor ve Kürt kimliği üzerine çalışmalar yürütüyorsam, Kürt kimliğini inceleyen fakat kendini Kürt olarak tanımlamayan dışarıdan araştırmacının aksine, kendimi içeriden bir araştırmacı olarak kabul edilebilirim. Bununla birlikte, bu topluluğa farklı düzeylerde yakınlık ve dolayısıyla farklı düzeylerde içeriden veya dışarıdan olma durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela, Türk-Kürt çatışmasını inceleyen Kürt araştırmacıların aksine Türk araştırmacılar yabancı olarak kabul edilir mi? Ya da Türk bir araştırmacı bir Fransız araştırmacıya kıyasla yabancı olarak nitelendirilebilir mi?

Araştırmacının farklı kimliklerinin araştırmanın meşruiyetini etkilememesi gerektiğini, araştırmacının araştırmaya dâhil olma sürecini, araştırma sorularını seçme ve katılımcılara yaklaşım yöntemini bilmek, okuyuculara yardımcı olabilir. Ayrıca, katılımcıların

araştırmacıyla kurduğu ilişki, bu ilişki esnasında katılımcıların kendilerini nasıl hissettiği ve hangi katılımcıların araştırmaya katılmayı tercih ettiği, hangilerinin katılmamayı seçtiği konularında okurun bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Özellikle çatışma ve barış çalışmalarını yapan araştırmacılar süregelen çatışmalar nedeniyle çok sık biçimde Kürt katılımcılarla çalışıyor ve onların zaman ve enerjilerine talip oluyorlar. Bu durum insanların kendi değerlerini ve kimliklerini yalnızca çatışma merceğinden görmelerine ve çatışmayı da tek bir boyut üzerinden değerlendirmelerine neden olabilir. Katılımcılar için gerginlik oluşturacak bu durum, çatışma geçmişine sahip (örn, Kuzey İrlanda, Filistin ve İsrail) ve sadece veri toplama amacıyla yaklaşılan diğer gruplarda da görülüyor (bkz. Uluğ ve ark., 2020). Kısacası, refleksivite araştırmacıyı araştırmanın bir nesnesi olarak tanımanın ötesine geçerek, araştırmanın yürütüldüğü bağlamın tanınmasını da içeriyor.

Değerlendirme

Kimlik, çatışma, temas gibi sosyal psikolojik kuram ve yöntemler çerçevesinde sıklıkla çalışılan konuların objektiflik, tarafsızlık gibi saiklerle politik bağlamdan koparılması; ne söz konusu dinamikleri merkeze alan bilimsel bilginin üretilmesine, ne de bu literatürden faydalanabilecek politika yapıcı eylemlere katkı sunacaktır. Bu yazıda Kürt meselesini temel alan gruplararası ilişkiler alanındaki çalışmaların kavramsal, bağlamsal ve yöntemsel olarak hangi eksiklere sahip oldukları

özetlenmeye çalıştık. Ayrıca genelde bilimin, özelde ise sosyal bilimlerin toplumsal eşitsizlik ve güç ilişkilerinden bağımsız biçimde değerlendirilmelerinin mümkün olmadığı günümüz dünyasında, Kürt kimliği ve ilgili alanlardaki sosyal psikoloji çalışmalarının da bu dinamiklerden etkilendiğini gösterdik. Gerek düşünce ve ifade özgürlüğüne büyük bir set oluşturan baskıcı, sağkanat politikalar, gerekse çatışma, barış veya şiddete dair çalışmanın getirdiği etik, yöntemsel ve hatta kişisel engeller (Bar-Tal, 2004; Moss ve ark., 2018), bu alandaki araştırmaların kuram, yöntem ve bağlama dair eksikliklerini ortaya çıkaran faktörler olarak ele alınabilir.

Ele alınan çalışmalarda, Kürt kimliğinin tanımlanması, Kürt katılımcıların seçimi, kullanılan yöntem ve neredeyse hiç yer verilmeyen veya son derece kısır biçimde geçirilen tarihsel ve politik bağlamın yanı sıra, Türk ve Kürtlere odaklanmış bir gruplararası ilişki çalışmasının neden yapıldığı, söz konusu grupların arasındaki çatışmanın niteliği ve hatta bu iki grubu sadece ayırtan değil ortaklaştıran faktörlerin neler olabileceğine dair ipuçları oldukça seyrek. Bu durum, ulus kimliğinin tek bir etnik grup üzerinden tanımlandığı ve vatandaşlık çerçevesinin de bu kimliğin içerikleri üzerinden temsil edildiği bir bağlamda, tam da metodolojik milliyetçiliğin bu alandaki sosyal psikoloji araştırmalarına ne kadar içkin olduğunu gösteriyor. Oysa sosyal psikoloji sadece çatışmanın anlaşılabilmesine değil, çatışma

çözümü ve barış alanına da oldukça önemli katkılar sağlayabilecek bir alandır. Sosyal psikoloji yalnızca çeperele değil meselenin merkezine inip katkı sağlayabilecek hem kuramsal ve yöntemsel araçlara sahiptir, hem de barışın psikoloji alanındaki çalışmasına aktif biçimde katkı koyabilir. Biz mevcut kuramsal ve yöntemsel araçların meselenin daha da derinine inilmesi ve soruların seçimi, kavramsallaştırma ve yöntemin belirlenmesine dair süreçlerde daha da dikkatli davranılması gerektiğini düşünüyoruz. Bunun için çalışmalara daha yapısal değişkenlerin katılması, coğrafi ve politik açıdan daha çeşitli örneklemelere ulaşılması, farklı yöntemlerin birlikte kullanılması, gruplararası tutum ve önyargı dinamiklerinin ötesine gidilmesi, daha fazla davranışsal ve değişime dair ölçümlerle daha pozitif değişkenlerin eklenmesi gerekmektedir. Böylece, çatışmanın anlaşılması ve önlenmesi ile pozitif barışın tespiti ve desteklenmesini sağlayarak alandaki potansiyelin gerçekleşmesi mümkün olacaktır.

Kaynaklar

Acar, Y. G., Moss, S. M. ve Uluğ, Ö. M. (Ed.). (2020). *Researching peace and conflict in the field: Methodological challenges and opportunities*. Springer.

Acar, Y. G., Önal, E. S., Şen, E. ve Uysal, M. S. (2024). Is studying Kurdishness enough? Tracing epistemic violence and methodological nationalism in social and political psychology research in Turkey [Değerlendirmede].

Arnett, J. (2008). The neglected 95%: Why American psychology needs to become less American. *American Psychologist*, 63, 602-614

Bar-Tal, D. (2004). The necessity of observing real life situations: Palestinian-Israeli violence as a laboratory for learning about social behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 34, 677-701.

Bayad, A., Şen, E., Alparlan, K. ve Eser, Ü. (2022). Toplum ve psikoloji ilişkisini Kürt meselesi üzerinden okumak. U. Şah, A. Gürel, B. Gürsel, E. Doğa ve E. Sandıkçı (Ed.), *Eleştirel psikoloji: Yaklaşımlar, gündemler, tartışmalar* içinde (ss. 311-336). İletişim.

Coşkan, C. ve Şen, E. (2023). "If I die, my children will pursue this case": Counternarratives of power in Kurds. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 29(2), 135-154.

Coşkan, C. ve Şen, E. (2024). Resistance from below among racialized peoples: Exploring Kurdish understandings of power. *Journal of Social Issues*, 1-50.

Gergen, K. J. (1973). Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 309-320.

Gezici-Yalçın, M. ve Coşkan, C. (2020). Psikolojide yöntem sorunlarına eleştirel yaklaşım ve öneriler. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 41(3), 759-787.

Göregenli, M. (2007). Şerif'ten sonra Türkiye'de sosyal psikolojinin "sosyal"lığı ve sosyal sorumluluğu üzerine düşünceler S. Batur ve E. Aslıtürk (Ed.), *Muzaffer Şerif'e armağan: Muzaffer Şerif'ten Muzafer Sherif'e* içinde (ss. 217-240). İletişim.

Göregenli, M. (2010). Psikolojinin Kürt sorunuyla imtihanı. *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, 3, 3-11.

Martín-Baró, I., (1994). *Writings for a liberation psychology*. Harvard University Press.

Moss, S. M., Uluğ, Ö. M. ve Acar, Y. G. (2019). Doing research in conflict contexts: Practical and ethical challenges for researchers when conducting fieldwork. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 25, 86-99.

Nosek, B. A., Alter, G., Banks, G. C., Borsboom, D., Bowman, S. D., Breckler, S. J., ... ve Contestabile, M. (2015). Promoting an open research culture. *Science*, 348, 1422-1425.

Said, E. W. (1979). Zionism from the standpoint of its victims. *Social Text*, 1, 7-58.

Uluğ, Ö. M., Acar, Y. G. ve Kanık, B. (2021). Reflecting on research: Researcher identity in conflict studies from the perspectives of participants. *European Journal of Social Psychology*, 51(6), 847-861.

Uluğ, Ö. M. ve Çoymak, A. (2017). Bir bilim alanı olarak psikoloji sosyal yapıyı anlamının neresinde? İnsan davranışı ve yapı ilişkisi üzerine eleştirel bir deneme. *Praksis*, 43, 895-916.

Ünlü, B. (2018). *Türklük sözleşmesi: Oluşumu, işleyişi ve krizi*. Dipnot Yayınları.

Uysal, M. S., Şen, E., Önal, E. S. ve Acar, Y. G. (2024). Contact under the contract: Addressing epistemic violence and methodological nationalism through a meta-analytical review on intergroup contact studies in Turkey. [Değerlendirmede].

Uysal, M.S., Şen, E., Önal, E. S. ve Acar, Y. G. (baskıda). Researching identity in the imposed boundaries of a nation-state: A meta-analytical review of identity and intergroup relations between Turks and Kurds. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*,

Vollhardt, J. K. ve Bilali, R. (2008). Social psychology's contribution to the psychological study of peace: A review. *Social Psychology*, 39, 12-25.

Voloder, L. ve Kirpitchenko, L. (2014). *Insider research on migration and mobility*. Ashgate Publishing.

Wimmer, A. ve Schiller, N. G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: An essay in historical epistemology 1. *International Migration Review*, 37(3), 576-610.

AZINLIK GRUPLARDA TOPLUMSAL AİDİYET VE KİMLİK MÜCADELESİ: TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

Kenan Alparıslan*

Topmlar çeşitli kimlik özellikleri ve aidiyet bağlarıyla şekillenen karmaşık yapılar barındırır. Bu yapı içerisinde, bireylerin toplumsal aidiyet duygusu ve bu aidiyetlerle ilişkili kimlik mücadelesi önemli bir yer tutar. Toplumsal aidiyet ve kimlik mücadelesi, bireylerin kendi benliklerini tanımlamak, kabul etmek ve diğerleriyle ilişki kurmak için kullandıkları temel unsurlardandır. Bireyler çeşitli gruplardan gelen kimlikleri benimseyip, bu gruplara aidiyet duygusu geliştirerek kendi kimliklerini şekillendirirler. Ancak bu süreç her zaman sorunsuz ilerlemez; çünkü insanlar toplumsal aidiyet

ve kimliklerinin farklılıklarını uzlaştırma mücadelesinde çeşitli iç ve dış meselelerle boğuşur.

Azınlık ¹ grupların kimlik inşası da toplumların ve kültürlerin çeşitliliğini yansıtan önemli bir sosyal ve psikolojik süreçtir. Bu süreç boyunca bir azınlık gruba üye insanlar kendi kimliklerini belirlemek, ifade etmek ve sürdürmek için çeşitli stratejiler geliştirirler. Onların aidiyet süreci sadece kendi iç dinamiklerinden değil, aynı zamanda etkileşim içinde oldukları çoğunluk gruptan ve toplumsal dinamiklerden de etkilenir. Azınlıklar genellikle kendilerini egemen çoğunluk gruba olan ilişkileri, onların toplumsal kabulleri ve diğer gruplarla etkileşimleri üzerinden tanımlarlar. Bu sırada yaşadıkları ayrımcılık, önyargı ve dışlanma gibi olumsuz deneyimler de azınlıkların toplumsal aidiyetini şekillendirir. Ancak azınlık gruplar aynı zamanda kendi içlerinde dayanışma, direniş ve kültürel yeniden üretim gibi güçlü mekanizmaları kullanarak da kimliklerini tesis ederler. Bu yazıda, azınlıkların toplumsal aidiyet sürecini sosyal psikoloji perspektifinden ele alıp, bu sürecin bireylerin benlik algısı ve toplumsal etkileşimler üzerindeki etkilerini değerlendiriyorum. Ayrıca bu konuda şu ana kadar yapılan çalışmalardan yola çıkarak, Türkiye'den bazı azınlıkların kimlik

* Muş Alparıslan Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi

¹ Günlük dilde kullanıldıkları şekliyle azınlık grup veya etnik azınlık terimleri doğrudan ve basitçe sosyal psikolojik kavramlara tercüme edilemezler (bkz. bu sayıda, Çakmak, 2024). Azınlık kelimesi nispeten sayıca az bir grup anlamına gelmekle birlikte ek çağrışımlara da sahiptir. Örneğin azınlıklar görece daha düşük

sosyal statü ve daha az maddi güç sahibi olma eğilimindedir. Bu yazıda azınlık terimini, kendi sosyal çevresinden (çoğunluk) en azından belli bir dereceye kadar fiziksel (örn. görüntü, ten ve saç rengi) veya kültürel (örn. dil, davranış, giyim ve kuşam) olarak farklı olan ve bu yüzden ayrımcı muamele gören grupları ve üyelerini belirtmek için kullanıyorum.

yönetim stratejilerini ele alıyor; kimliklerini nasıl inşa ettiklerini ve toplum içinde nasıl konumlandıklarını göstermeye çalışıyorum.

Sosyal Psikolojik Temel

Henri Tajfel (1974, 1975, 1978) özellikle düşük statülü, damgalanan (*stigmatised*) ve dezavantajlı gruplarla ve etnik azınlıkları ilgilendiren meseleleri inceledi. Bu grupların olumsuz sosyal kimliğe verdikleri tepkileri ele aldı. Tajfel ve Turner (1979) toplumsal aidiyet ve kimlik edinim sürecini SKK kapsamında detaylandırdılar. SKK kimlik kavramının grup üyeliği ve gruplararası davranışlarla nasıl ilişkili olduğunu açıklar. Kuram sosyal kimliği, kişinin kendini ait olduğu belirli grupların nitelikleri açısından tanımlaması ve değerlendirmesi olarak tanımlar. SKK'ya göre insan grupları, grup içindeki benzerlikleri ve gruplar arasındaki farklılıkları içeren, birbiriyle ilişkili karmaşık nitelik kümeleri olarak temsil edilen sosyal kategorilerdir. İnsanlar büyük ölçüde, iç grubu ile diğer gruplar arasında bu sosyal kategorilerden hareketle ikili kategorizasyonlar yapar. Birini kendine özgü bir birey olarak görmek yerine, onu belirli bir grup üyesi olarak sınıflandırmak, onu söz konusu grubun prototipi² özellikleri üzerinden değerlendirmeye neden olur (Tajfel, 1982). Yani, bireylerin sosyal kimlikleri

belirgin olduğunda kendilerini kişisel farklılıklarından ziyade, ait oldukları grubun benzer özelliklerini taşıyan bir 'prototip' olarak kategorize ederler.

Prototipler yalnızca iç grup dâhilindeki benzerlikleri içermekle kalmaz, aynı zamanda kişinin iç grubu ile belirli bir dış grup arasındaki farklılıkları da vurgular. Örneğin dış grup üyelerinin prototip temelli algılanması daha yaygın olarak stereotipleştirme olarak adlandırılır; böylece üyeler birbirlerine benzer ve hepsi dış grup özelliklerine sahip olarak görülür (Turner, 1999). Şayet, kişi kendini bir grupta kategorize ederse kendini iç grubun tanımlayıcı nitelikleri açısından görür ve diğer üyelerle benzer algılar (*kendini stereotipleştirme*). Bu süreçte başvurulan sosyal kategoriler diğer insanlara karşı tutumları da etkiler. Bir grup içinde grubun ortak özellikleri konusunda genellikle bir uzlaşma olduğundan prototipik üyeler popülerdir ve herkes tarafından sevilirler. Benzer şekilde daha az prototipik üyelerden pek hoşlanılmaz ve istenmeyen tipler olarak marjinalleştirilebilirler. Bununla paralel olarak dış grup üyeleri, iç grubun prototipik olmayan üyeleri olduğundan sevilmezler ve olumsuz değerlendirmelere maruz kalırlar.

² Prototip kavramı, belirli bir grup veya kategori hakkında insanların zihninde oluşan en tipik, en temsil edici örnek ya da modeldir. Bir grubu düşündüğümüzde o grubun aklımıza gelen ilk ve en belirgin özellikleridir. Örneğin bir öğrenci dendiğinde aklımıza ders çalışan, kitap veya sırt çantası taşıyan genç biri gelir.

Prototipler, insanların gruplar veya kategoriler hakkında hızlı ve kolay bir şekilde düşünmelerine yardımcı olur ancak bazen basmakalıp düşüncelere ve önyargılara yol açabilir.

İnsanların kendileri hakkında olumlu düşünme motivasyonundan hareket eden SKK, yüksek ve düşük statülü gruplar arasındaki ilişkileri anlamak için bağlamsal bir çerçeve sunar. SKK'ya göre insanlar bir sosyal gruba ait hissedip, bu gruba özdeşleştiğinde bu grup onların benliklerinin bir parçası hâline gelir ve kendilerini değerlendirmelerine katkıda bulunur (Tajfel ve Turner, 1979). Kurama göre bir sosyal grubun değeri, ilgili diğer sosyal gruplarla karşılaştırmalar yapılmasıyla belirlenir (Tajfel, 1982). Bu nedenle insanlar kendi gruplarını olumlu bir yönde ilgili diğer gruplardan ayırmaya çalışır. Toplumsal yapı meslek, cinsiyet, sosyo-ekonomik statü veya etnokültürel arkaplan gibi birbirine bağlı çeşitli kategori sistemlerinden oluşur. Bu kategoriler toplum tarafından tanınan değer, saygı veya prestije göre sosyal grupların sıralamasını belirleyen statü hiyerarşilerini meydana getirir. Bir grup ne kadar yüksek bir statüye sahipse üyelerinin sosyal kimliğine de o kadar katkıda bulunabilir. Benzer şekilde, grubun statüsü ne kadar düşüğe üyelerinin sosyal kimlikleri o kadar olumsuz olabilir. Dolayısıyla bir kişinin benlik kavramının değeri sosyal grubunun statüsüne bağlıdır.

SKK gruplararası karşılaştırmaların, özellikle azınlık gruplar için, kişinin grubuna ilişkin olumlu değerlendirmesini tehdit eden veya zayıflatan olumsuz sonuçlara yol açtığını varsayar (Hogg ve Abrams, 1998). İlk çalışmalar da bu argümanla tutarlı sonuçlar

ortaya koydu. Örneğin Clark ve Clark (1947) siyah çocukların beyaz bebekleri siyahlara tercih etme eğiliminde olduğunu buldu. Vaughan (1964) Yeni Zelanda'daki Maori çocukların kendi gruplarını, egemen beyaz gruptan daha az olumlu değerlendirdiklerini gösterdi. Daha yakın tarihli araştırmalar düşük statülü gruplara üyeliğin, bireyin benlik saygısı üzerinde olumsuz etkisi olduğunu (bkz. Schmitt ve ark., 2014) ve düşük statülü grup üyelerinin kendilerini psikolojik olarak gruplarından ayırmaya çalıştıklarını (bkz. Wright ve ark., 1990) gösteriyor. Bu durum, azınlıkları gruplararası karşılaştırmaların olumsuz sonuçlarını değiştirmek ve gruplarına ilişkin olumlu görüşü korumak ya da yeniden tesis etmek için faaliyete geçmeye motive eder. İşte bu gruplararası karşılaştırmaların olumsuz sonuçlarıyla başa çıkma girişimleri *kimlik yönetimi stratejileri* olarak adlandırılır (van Knippenberg, 1989). İnsanlar sosyal kimliklerini toplumsal gruplara üyelikten aldıkları için kendi gruplarının sosyal olarak tanınmasını, kabul edilmesini ve değer verilmesini isterler. Bu onlara sürdürmeye ve korumaya çalıştıkları anlamlı ve olumlu bir sosyal kimlik kazandırır. Buna karşılık, genellikle azınlıklar söz konusu olduğunda olumlu bir ayırt ediciliğin olmayışı ve değersizleştirilmiş bir sosyal kimlik, çeşitli kimlik yönetimi stratejilere başvurulmasına yol açar (örn. Blanz ve ark., 1998; Bourguignon ve ark., 2020; Martiny ve ark., 2012).

Grupların kimliklerini yönetmek için benimsedikleri stratejiler, üyelerin kendi grupları ile karşılaştırma yaptığı dış grup arasındaki ilişkinin doğasına dair *öznel inanç yapılarına (subjective belief system)* bağlıdır (Hogg ve Abrams, 1998; Tajfel ve Turner, 1979). Bu inanç yapıları dört özelliğe odaklanır: Grup üyelerinin bireysel olarak azınlık gruptan ayrılıp egemen gruba ne ölçüde geçebileceğini ifade eden *geçirgenlik (permeability)*, grup statülerinin ilerde ne ölçüde değiştirilebilir olarak görüldüğünü tanımlayan *kalıcılık (stability)*, gruplar arasındaki statü yapısının ne ölçüde meşru kabul edildiğini ifade eden *meşruluk (legitimacy)* ve farklı bir gruplararası ilişkinin ne ölçüde düşünülebilir olduğunu ifade eden *bilişsel alternatifler (cognitive alternatives)*.

Gruplararası davranış kişinin iç grubunun göreceli statüsü veya prestiji üzerine bir mücadeleyi yansıtır. Yüksek statülü gruplar değerlendirmeye dayalı üstünlüklerini korumak için mücadele ederken; düşük statülü gruplar ise sosyal damgalardan (*stigma*) kurtulmak ve olumlu bir sosyal kimlik edinmek için mücadele ederler (Tajfel ve Turner, 1979). Toplumsal yapının niteliğine bağlı olarak düşük statülü grupların üyeleri daha olumlu bir sosyal kimlik elde etmek için farklı stratejiler benimserler. Gruplar arasındaki sınırların esnek ve geçirgen olduğunu ve bireylerin yetenek ve çabalarıyla bir gruptan diğerine geçebileceğini düşünen azınlıklar, ilk olarak sosyal

hareketlilik stratejisine başvururlar. Bu stratejiyi izleyen birey kendini değersizleştirilen iç gruptan ayrılmaya ve yüksek statülü gruba geçmeye çalışır, böylece azınlık grubun statüsü değişmezken kendi bireysel statüsünü iyileştirir (Taylor ve McKirnan, 1984; van Veelen ve ark., 2020). Bu strateji başarılı olduğunda kişi eski iç gruba aidiyet duygusunu yitirir ve yüksek statülü dış grupla özdeşleşir. Birçok çalışma grup sınırlarının geçirgen olduğu düşünüldüğünde düşük statülü grup üyelerinin iç gruplarından uzaklaştıklarını gösterdi (örn. Boen ve Vanbeselaere, 2000; Mummendey ve ark., 1999, Verkuyten ve Reijerse, 2008). Ancak bu bireysel strateji özellikle statü farklılıkları kalıcı ve meşru olarak algılandığında mümkündür. Bu koşullar altında olumlu sosyal kimliğe ulaşmak için kolektif stratejilere başvurmak daha zor ve bireysel stratejiler ise daha olasıdır (Ellemers, 1993).

Yukarıda ana hatlarıyla belirtildiği üzere yüksek statülü bir gruba bireysel geçiş, kişinin sosyal kimliğini iyileştirmek için tercih edilen yol olabilir. Ancak ten rengi veya cinsiyet temelinde tanımlanan gruplarda ve güçlü bir şekilde ayrılmış bir toplumda grup üyeliğini değiştirmek imkânsız olabilir. Çoğunluk gruba üye olmak için bireysel hareketlilik mümkün olmadığında grup içi özdeşleşme kaçınılmaz olabilir. Bu tür durumlarda azınlıklar, bir bütün olarak mevcut gruplarının konumunu iyileştirerek sosyal kimliklerini

geliştirme eğiliminde olacaktır (Hogg ve Abrams, 1998). Grup sınırlarının geçirgen olmadığını ve dolayısıyla kendi grubundan ayrılanın imkânsız olduğunu kabul eden bireyler, mevcut toplumsal yapıyı meşru algılayıp algılamadıklarına bağlı olarak iki genel stratejiden birine yönelirler. Toplumsal yapı meşru kabul edildiğinde azınlıklar, grubun yeniden değerlendirilmesini amaçlayan *sosyal yaratıcılık* stratejilerinden birini kullanabilirler. Bireyler gruplarının sosyal değerini ve niteliklerini yeniden tanımlamayı amaçlayan değerlendirmelerde bulunarak sosyal kimliklerini koruyabilirler (Becker, 2012). Sosyal yaratıcılık stratejilerinde kişinin grubun niteliklerine ilişkin yorumlarını değiştirmesi (örn. “Onlardan daha akıllı olmayabiliriz ama onlardan daha cömert ve daha dürüstüz”), böylece grubun istenmeyen özelliklerini (örn. akıllı olmama) gerekçelendirmesi ya da yeniden yorumlamasıyla kabul edilebilir hâle getirmesi mümkün olur. Bu stratejilerden bir diğeri de benzer statüye sahip diğer azınlık gruplarıyla sosyal karşılaştırmalar yapmaktır (Blanz ve ark., 1998). Gerçek hayatta tipik olarak birden fazla azınlık vardır. Azınlıklar aynı anda eşit ve eşit olmayan statüdeki dış gruplarla karşı karşıya kalır. Koşullardaki ve azınlık konumundaki benzerlik, kişinin ayırt ediciliğine müdahale eder ve diğer azınlık grupların, karşılaştırma standardı olarak işlev görme olasılığını artırır. Böylesi bir durumda azınlıklar yüksek statülü gruplarla karşılaştırmadan kaçınıp, bunun

yerine sosyal sıralamada daha altta yer alan diğer gruplarla karşılaştırma yapmaya yönelebilir. Böylece grup üyeleri kendi iç gruplarının değerini ve ayırt ediciliğini artırmak için diğer azınlık gruplarıyla aralarına mesafe koyabilir ya da onları aşağılayabilirler. Örneğin kendilerini statüyle ilgili boyutlarda Türklerle kıyasladıklarında olumsuz değerlendirmelere sahip olan Kürtler, Suriyelilerle karşılaştırma yapmaya yönelebilirler.

Öte yandan, toplumsal yapı ve gruplar arasındaki statü farkı gayri meşru olarak algılanırsa azınlıklar benlik saygılarını yükseltmek ve gruplarının göreceli pozisyonlarını değiştirmek için *sosyal rekabet* stratejisine yönelirler (Bettencourt ve ark., 2001; Ellemers, 1993). Rekabet stratejisi gerçek grup çatışmasıyla kendini gösterebilir; zira toplumsal hareketler ve eylemler genellikle bu koşullar altında ortaya çıkar. Rekabet sivil haklara yönelik eylemler, siyasi lobi faaliyetleri, halk gösterileri gibi barışçıl ve anayasal düzenin desteklediği biçimlerde olabileceği gibi devrim, savaş veya terörizm dâhil olmak üzere radikal biçimlerde de olabilir (Blanz ve ark., 1998; Verkuyten ve Reijerse, 2008). Rekabet stratejisini benimseyen azınlıklar yüksek statülü gruplarla mücadele ederek gruplarının statüsünü bir bütün olarak yükseltmek için uğraşırlar. Üyeler gruplarının konumunu iyileştirmeye veya iç grup ile dış grubun

konumlarını farkedilir derecede tersine çevirmeye çalışırlar (Martiny ve ark., 2012).

Rekabet stratejilerini tercih edenleri, sosyal yaratıcılık stratejilerini tercih edenlerden ayıran önemli özelliklerden biri de bilişsel alternatiflerinin olmasıdır (Hogg ve Abrams, 1998). Rekabet stratejilerini benimseyenler gruplarının toplumdaki statülerinin değişebileceğine inanmakla birlikte, toplumsal yapının nasıl olması gerektiğine dair öngörülere de sahiptir. Bu anlamıyla net bir amaca ve tutarlı bir ideolojiye sahip olan iddialı azınlıklar, çoğunluk grupla olumlu bir sosyal kimlik için mücadele etme eğiliminde olacaktır. Çünkü statü farklılıklarının gayrimeşru algılanması, yüksek statülü grupların statü ve konumlarının geçerliliğini sorgular. Bu da azınlıkların statüsünü tanımlayan boyutlar üzerinde pozitif farklılık yaratmaya çalışmasına olanak tanır (Verkuyten ve Reijerse, 2008). Aynı zamanda statü farkı değiştirilebilir olarak görüldüğünde, rekabetçi sosyal karşılaştırmalar daha da olasıdır. Örneğin Turner ve Brown (1978) düşük statülü gruplar için iç grup kayırmacılığının, statü farkı gayri meşru ve değişken olarak algılandığında daha güçlü olduğunu göstermiştir. Olumlu iç grup kimliğini geliştirmeye yönelik kolektif eylemler (örn. özgürleşme hareketleri), süregelen olumsuz grup imajlarına karşı koymaya hizmet eder ve nihayetinde azınlıkların yukarı doğru sosyal hareketliliğini engelleyen veya önleyen

basamaklıp normatif ve kurumsal engelleri ortadan kaldırmayı amaçlar (van Knippenberg, 1989).

Yüksek statülü çoğunluk grup üyelerinin gruplararası yapıya ilişkin algıları da farklı tepkilere yol açar. Örneğin geçirgen grup sınırları azınlık gruplar için yukarıya doğru sosyal hareketlilik olanakları anlamına gelirken, çoğunluk grup için iç grup kimliğine yönelik tehdit oluşturabilir. Benzer şekilde, azınlık gruplar için kalıcı ve meşru statü ilişkileri kolektif eylemi engelleyici bir nitelik taşıırken, çoğunluk gruplar için bu durum güvenlik anlamına gelebilir. Çoğunluk grup üyelerinin odağı sahip oldukları yüksek statülerini korumaktır ve yüksek statülü bir gruba üye olmak olumlu bir sosyal kimliği garantilemek demektir. Dolayısıyla insanların yüksek statülü konumlarını korumaları ve muhafaza etmeleri beklenir (Bettencourt ve ark., 2001; Verkuyten ve Reijerse, 2008). Bu yüzden çoğunluklar için grup sınırlarının geçirgen ve statü pozisyonunun gayri meşru olarak algılanması tehdit edicidir ve bu onları iç grup kimliklerini ve statülerini daha güçlü bir şekilde korumaya motive edebilir. Dolayısıyla yüksek statülerini gayrimeşru olmaktan ziyade hak edilmiş olduğunu düşünen kişilerin, tehdide karşı iç grupla özdeşleşerek ve gruplarını kayırarak savunmacı tepkiler vermeleri mümkündür.

Türkiye'den Manzaralar

Türkiye tarih boyunca farklı kültürel, dini ve etnik grupların buluşma noktası olduğundan çeşitli azınlık

gruplar varlığını ve önemini korumuştur. Aynı zamanda Türkiye'deki düşük statülü azınlık grupların kendilerine özgü kimliklerini korumak, ifade etmek ve sürdürmek için tarihsel süreç içerisinde çeşitli yöntemler kullandıkları da görülebilir. Bu grupların başında gelen Kürtler ve kadınların kimlik yönetim stratejileri kapsamında farklı araştırmacılarla yaptığımız çalışmaları özetleyip, Türkiye'deki azınlık grupların toplumsal aidiyet arayışları ve kimlik mücadelelerini bu bölümde değerlendireceğim.

Üniversite öğrencileriyle yaptığımız ilk çalışmada Kürtlerin bireysel hareketlilikten rekabete uzanan çeşitli stratejiler sergilediği bulduk (Alparıslan ve Kuşdil, 2020). Ayrıca etnik kimlikle özdeşleşmenin Kürtlerde genelde yüksek olmasının yanı sıra, rekabet stratejilerinin de çok sık tercih edildiğini gördük. Bu çalışma bize etnik aidiyetin Kürtlerde yüksek olmasının kimlik temelli mücadelenin ortaya çıkmasında önemli bir değişken olduğunu gösterdi. Bu da rekabet stratejilerine yönelerek kimlik mücadelesine giren bireylerin etnik kimlikleriyle ilgili hedef ve eylemlere daha fazla önem verdikleri anlamına geliyor. Kürtleri etnik kimlikle özdeşleşmeye iten koşulları incelediğimiz başka bir çalışmada ise algılanan ayrımcılığın etnik aidiyeti arttırdığı, etnik aidiyetin ise bireyleri rekabet stratejisine yönlendirdiği bilgisine ulaştık (Alparıslan ve Akdoğan, 2023). Çalışmanın sonuçları düşük statülü azınlık grupla özdeşleşmenin

ayrımcılığın zararlı etkilerini azaltabileceğini öne süren Reddedilme-Özdeşleşme Modelini (Branscombe ve ark., 1999) destekliyor. Buna göre grup temelli ayrımcılık kişinin benlik saygısı için yıkıcı olmakla birlikte, grupla özdeşleşme bu olumsuz etkileri tersine çevirebilir. Azınlık gruplarda iç grupla özdeşleşme ait olma ve kabul görme gibi ihtiyaçları karşıladığından bireyin iyi oluşuna fayda sağlayabilir (Branscombe ve ark., 1999). Kişinin kendisini ayrımcılığın hedefi olarak görmesi sosyal kimlik statüsünü tehdit ettiğinden kişiyi grup kimliğine doğru çeker, böylece kişiyi kimlik temelli mücadele için harekete geçirir. Nitekim Türk ve Kürt grupları arasındaki statü farkını gayrimeşru ve haksız algılayan Kürtler, etnik kimliklerine daha fazla bağlanıyor ve mevcut statünün değişimi için rekabet stratejilerine daha fazla yöneliyor (Alparıslan ve Kuşdil, 2020).

Kürtlerde etnik özdeşleşme arttıkça bireysel hareketlilik stratejisine başvurma ise azalıyor (Alparıslan ve Akdoğan, 2023; Alparıslan ve Kuşdil, 2020). Fakat bireysel hareketlilik stratejisi grup üyelerinin düşük statülü gruplarından ayrılma ve yüksek statülü gruba erişmeye çalışma anlamına geldiğinden, bu stratejiyi incelerken sadece iç grupla özdeşleşmenin değil, aynı zamanda çoğunluk gruba hissedilen bağın da incelenmesi gerekiyor (Guimond ve ark., 2002). Bu düşünceden hareketle başka bir çalışmayla Kürt katılımcıların hem Kürt kimliğiyle hem

de Türk kimliğiyle özdeşleşme düzeyini ölçerek ikili özdeşleşmenin strateji seçimine etkisini inceledik (Akdoğan ve Alparslan, 2020). Bu çalışmada Kürt kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleşip, Türk kimliğiyle düşük düzeyde özdeşleşen katılımcıların rekabet stratejisini benimsediğini; Türk kimliğiyle yüksek düzeyde özdeşleşip, Kürt kimliğiyle düşük düzeyde özdeşleşen katılımcıların ise bireysel hareketlilik stratejisini benimsediği gösterdik. Bu sonuçlar azınlık grup üyelerinin tercih ettikleri bireysel hareketlilik stratejisinin yüksek statülü çoğunluk grupla daha fazla özdeşleşme anlamına geldiğini gösteriyor. Türk ve Kürt grupları arasındaki statü farkının meşru algılanması ve sosyal baskınlık eğiliminin yüksek olması da Kürtlerin bireysel hareketlilik stratejisini tercih etmesini belirleyen diğer faktörler arasında (Alparslan ve Kuşdil, 2020). Diğer yandan Kürtler arasında bireysel hareketlilik stratejini tercih etmenin bir maliyeti olduğu da söylenebilir. Zira, Kürt katılımcılar bireysel hareketlilik stratejisini tercih ettikçe kişisel benlik saygılarında azalma tespit ettik (Alparslan ve Akdoğan, 2023). Bunun bir nedeni kendi bireysel farklılıklarını ötekileştirilmiş azınlık grupların 'iyi' ve 'kötü' grup üyeleri arasında bir ayırım yaparak ve egemen çoğunluk gruplar tarafından kabul edilmeye uğraşarak göstermek olabilir. Nitekim bu da tüm grubun refahını iyileştirmeye çalışan sosyal değişim girişimlerini baltalayacaktır (Verkuyten ve Reijerse, 2008). Bu anlamıyla bizim Kürtlerde tespit ettiğimiz gibi bir

bireysel hareketlilik girişimi hem grup içinde hoş karşılanmaz hem de dış grup tarafından her zaman kabul görmez. Diğer bir deyişle, Kürtler arasında asimile olmaya yönelik sosyal normların katı olması ve bir Türk olarak kabul edilmenin zorluğu hem bireysel hem de toplumsal refahı olumsuz etkiliyor.

Kimlik yönetim stratejilerini incelediğimiz bir diğer grup ise kadınlardır. Cinsiyetlerin katı sınırlara sahip olması nedeniyle kadınlarda bireysel hareketlilik stratejisine başvurma imkânı kısıtlyken, sosyal yaratıcılık stratejilerini kullanmak daha yaygındır (Becker, 2012; Derks ve ark., 2007). Bu görüşten hareketle yaptığımız bir çalışmada sosyal yaratıcılık stratejilerinin kolektif eylemle ilişkisini inceledik (Akdoğan ve ark., basımda). Bulgular grubu yeni bir boyut üzerinden değerlendirme (*new dimension*) ve iç gruba yüklenen değerleri olumlu yönde değiştirme (*changing the values*) stratejilerine başvurma düzeyi arttıkça, kadınların kolektif eylem yönelimlerinin arttığını gösteriyor. Diğer taraftan, karşılaştırma grubunu değiştirme (*changing the out-group*) stratejisine başvurma arttıkça, kadınların kolektif eylem niyetleri azalıyor. Benzer şekilde meslek sahibi kadınların kendilerini erkekler yerine kendilerinden daha düşük konumlu diğer kadınlarla (örn. ev hanımlarıyla) kıyaslamaları kimlik mücadelesi girişimlerini engelliyor. Akdoğan (2020) kadın grubuna üyelikten alınan doyum ve gruba yatırım arttıkça, kadınların rekabet stratejisini tercih etmelerinin

arttığını gösterdi. Ayrıca aynı çalışma kadın ve feminist kimliklerle özdeşleşmenin rekabet stratejisini tercih etmeyi arttırdığını, hareketlilik stratejisini tercih etmeyi azalttığını gösterdi (bkz. bu sayıda, Uysal, 2024). Böylelikle, iç gruba aidiyetin Kürtlerde olduğu gibi kadınlarda da toplumsal mücadelenin önemli bir bileşeni olduğu netleşmiş oldu.

Sonuç Yerine

Bir gruba aidiyet hissetme, grup nispeten damgalanmış olsa bile genellikle insanların kendileri hakkında iyi hissetmelerini sağlar. Bireyler, öznel olarak ait oldukları grupları değerli görmeye çalışır ve sosyal kimliklerinin değersizleşmesini psikolojik bir tehdit olarak deneyimlerler. Bu tehditle başa çıkmak için çeşitli stratejiler geliştirirler (Branscombe ve ark., 1999; Mummendey ve ark., 1999). Türkiye'deki azınlık gruplarının kimlik yönetim stratejileri tarihsel, kültürel ve politik faktörlerden etkilenecek şekilde şekilleniyor. Şu ana kadar yaptığımız çalışmalar özellikle toplumsal aidiyetin ve toplumsal yapıya yönelik algıların strateji tercihini belirlediğini gösteriyor. Bu stratejiler de azınlık grupların kendilerini ifade etme biçimlerini, toplumla olan etkileşimlerini ve kendi aralarındaki ilişkileri yönlendiriyor. Çalışmalar azınlıkların kimliklerini koruyarak ve güçlendirerek toplumsal değişim için mücadele etmelerinin önemini bir kez daha ortaya koyuyor. Ancak maalesef Türkiye'de azınlık grupların kimlik yönetim stratejileri henüz yeterince

incelenmemiştir. Dolayısıyla farklı etnik, dinsel ve cinsel azınlık grupların toplumsal aidiyetlerinin ve kimlik mücadelelerinin sosyal psikolojik açıdan incelenmesi bir ihtiyaç olarak karşımızda duruyor. Kimlik yönetim stratejileri azınlık grup üyelerinin önyargı ve ayrımcılık karşısında nasıl tepki verdiklerini ve bunlarla nasıl mücadele ettiklerini gösterir. Türkiye'deki azınlık grupların kimlik yönetim stratejilerinin anlaşılması, toplumsal uyum ve çokkültürlülük politikalarının geliştirilmesi açısından önem taşıyor.

Kaynaklar

Akdoğan, N. (2020). *Kimlik yönetim stratejilerinin grup üyeliği kaynaklı belirleyicileri*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Akdoğan, N. ve Alparslan, K. (2020). Do members of disadvantaged groups possess a motivation of favouritism towards advantaged groups? *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 11(4), 61-73.

Akdoğan, N., Alparslan, K. ve Bilger, D. (Basımda). Kadın kimliğiyle özdeşleşme ve kolektif eylem arasındaki ilişkide sosyal yaratıcılık stratejilerinin aracı rolü. *Psikoloji Çalışmaları*.

Alparslan, K. ve Akdoğan, N. (2023). The role of identification and identity management strategies in protecting self-esteem. *Current Psychology*, 42(33), 29337-29348.

Alparslan, K. ve Kuşdil, M. E. (2020). Kürt üniversite öğrencilerinin kimlik yönetim stratejileri ve dış-grup tarafgirliğinin kimlikle ilgili eylem ve hedeflerle ilişkileri: Açık ve örtük ölçümlerle bir inceleme. *Türk Psikoloji Dergisi*, 35(Özel Sayı), 80-104.

Becker, J. C. (2012). The system-stabilizing role of identity management strategies: Social creativity can undermine collective action for social change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 647-662.

Bettencourt, B., Charlton, K., Dorr, N. ve Hume, D. L. (2001). Status differences and in-group bias: A meta-analytic examination of the effects of status stability, status legitimacy, and group permeability. *Psychological Bulletin*, 127(4), 520-542.

Blanz, M., Mummendey, A., Mielke, R. ve Klink, A. (1998). Responding to negative social identity: A taxonomy of identity management strategies. *European Journal of Social Psychology*, 28, 697-729.

Boen, F. ve Vanbeselaere, N. (2000). Responding to membership of a low-status group: The effects of stability, permeability and individual ability. *Group Processes & Intergroup Relations*, 3(1), 41-62.

Bourguignon, D., Teixeira, C. P., Koc, Y., Outten, H. R., Faniko, K. ve Schmitt, M. T. (2020). On the protective role of identification with a stigmatized identity: Promoting engagement and discouraging disengagement coping strategies. *European Journal of Social Psychology*, 50(6), 1125-1142.

Branscombe, N. R., Schmitt, M. T. ve Harvey, R. D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 135-149.

Clark, K. B. ve Clark, M. P. (1947). Racial identification and preference in Negro children. T. M. Newcomb ve E. L. Hartley (Ed.), *Readings in social psychology* içinde (ss. 169-178). Rinehart & Winston.

Derks, B., van Laar, C. ve Ellemers, N. (2007). Social creativity strikes back: Improving motivated performance of low status group members by valuing ingroup dimensions. *European Journal of Social Psychology*, 37(3), 470-493.

Ellemers, N. (1993). The influence of socio-structural variables on identity management strategies. W. Stroebe ve M. Hewstone (Ed.), *European review of social psychology* içinde (ss. 27-58). Wiley.

Guimond, S., Dif, S. ve Aupy, A. (2002). Social identity, relative group status and intergroup attitudes: When favourable outcomes change intergroup relations... for the worse. *European Journal of Social Psychology*, 32(6), 739-760.

Hogg, M. A. ve Abrams, D. (1998). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. Routledge.

Martiny, S. E., Kessler, T. ve Vignoles, V. L. (2012). Shall I leave or shall we fight? Effects of threatened group-based self-esteem on identity management strategies. *Group Processes ve Intergroup Relations*, 15(1), 39-55.

Mummendey, A., Klink, A., Mielke, R., Wenzel, M. ve Blanz, M. (1999). Socio-structural characteristics of intergroup relations and identity management strategies: Results from a field study in East Germany. *European Journal of Social Psychology*, 29(2-3), 259-285.

Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., Postmes, T. ve Garcia, A. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 140(4), 921-948.

Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13(2), 65-93.

Tajfel, H. (1975). The exit of social mobility and the voice of social change: Notes on the social psychology of intergroup relation. *Social Science Information*, 14(2), 101-118.

Tajfel, H. (1978). *The social psychology of minorities*. Minority Rights Group, Report No. 38.

Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33(1), 1-39.

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worche (Ed.), *The social psychology of intergroup relations* içinde (ss. 33-47). Brooks-Cole.

Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P. ve Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178.

Taylor, D. M. ve McKirnan, D. J. (1984). Theoretical contributions: A five-stage model of intergroup relations. *British Journal of Social Psychology*, 23(4), 291-300.

Turner, J. C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. N. Ellemers, R. Spears ve B. Doosje (Ed.), *Social identity: Context, commitment, content* içinde (ss. 6-34). Blackwell.

Turner, J. C. ve Brown, R. (1978). Social status, cognitive alternatives, and intergroup relations. H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations* içinde (ss. 201-234). Academic Press.

van Knippenberg, A. (1989). Strategies of identity management. J. P. Van Oudenhoven ve T. M. Willemsen (Ed.), *Ethnic minorities: Social psychological perspectives* içinde (ss. 59-76). Swets ve Zeitlinger.

van Veelen, R., Veldman, J., Van Laar, C. ve Derks, B. (2020). Distancing from a stigmatized social identity: State of the art and future research agenda on self-group distancing. *European Journal of Social Psychology*, 50(6), 1089-1107.

Vaughan, G. M. (1964). Ethnic awareness in relation to minority group membership. *The Journal of Genetic Psychology*, 105(1), 119-130.

Verkuyten, M. ve Reijerse, A. (2008). Intergroup structure and identity management among ethnic minority and majority groups: The interactive effects of perceived stability, legitimacy, and permeability. *European Journal of Social Psychology*, 38(1), 106-127.

Wright, S. C., Taylor, D. M. ve Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 994-1003.

TÜRKİYELİ GENÇ ERMENİLERİN KİMLİK ALGILARI VE HRANT DİNK SUIKASTI

Rudi Sayat Pulatyan*

Bu yazı kendi hikâyemden ilham alarak yola çıktığım yüksek lisans tezime¹ dayanıyor ve Türkiye’de genç bir Ermeni olmanın ne anlama geldiği sorusuna yanıt arıyor. Bu araştırma, Türkiye Cumhuriyeti devletinin, Türkiye geniş toplumunun ve son olarak da Ermeni toplumunun uyguladığı politika, tutum ve baskıların genç Ermenilerin ‘Ermeni olma’ sürecini nasıl etkilediğini, sözlü tarih yöntemiyle yapılan mülakatlar aracılığıyla inceliyor. Meslek, yaş, finansal durum gibi kriterleri göz önünde tutarak 2020 yılında, 18-30 yaşları arasında altısı kadın ve altısı erkek olmak üzere toplam 12 kişiyle mülakat yaptım. Türkiye’deki genç Ermenilerin deneyimlerini

yansıtacağını düşündüğüm bir soru listesi oluşturduğum fakat bu sorulara bağlı kalmadan, görüşülen kişilerin tartışmalara yön vermesine izin vererek mülakatları tamamladım. Burada ana hatlarıyla özetleyeceğim araştırma, genç Ermenilerin öznelleştirilme² süreçlerini; kimlik, milliyetçilik, hafıza ve Ermeni çalışmaları bağlamında inceliyor. Aynı zamanda Türk ulus devletinin kuruluş döneminden başlayarak uygulanan resmî politikaların Ermeni kimliğinin aktarımı üzerindeki sonuçlarını analiz ederken, Hrant Dink suikastının genç Ermenilerin Ermeni kültürü ve kimliğine ilişkin algıları üzerindeki dönüştürücü etkilerini vurguluyor.

Tarihsel Arka Plan

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemleri soykırım, katliam, yangın, sürgün ve nüfus mübadelesi gibi birçok toplumsal olaya tanıklık etti. Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılına gelindiğinde, ülke nüfusu büyük oranda gayrimüslim nüfustan arındırılarak homojen bir yapıya dönüştürüldü. Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde az sayıda gayrimüslim nüfus bulunsa da gayrimüslim yoğunluğu en fazla olan şehir İstanbul’dur. 1927’de yapılan ulusal nüfus sayımına göre, İstanbul nüfusunun %28’i, Türkçeyi anadili olarak tanımlamıyordu (Çagapay, 2004). Ulus devlet ideolojisi üzerine kurulan

* Panavor, Araştırmacı

¹ Pulatyan, R. S. (2021). Which Armenianness? The Armenian youth of Turkey and their sense of identity and belonging [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sabancı Üniversitesi.

² Louis Althusser’in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı eserinde, bireyleri öznelerle dönüştüren süreç olarak tanımladığı çağırma (interpellation) kavramından yola çıkarak, genç Ermenilerin birer özne olarak çağrıldıkları süreçleri betimlemek için *öznelleştirilmek* terimini kullanıyorum.

Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli şehirlerinden biri olan İstanbul'daki çokkültürlü yapı, hâliyle bu ideolojiye bir tezat oluşturuyordu. Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında, gayrimüslim toplumların ekonomik ve sosyal yaşamdan silinmeleri için uygulanan ayrımcı politikalar neticesinde bugün Türkiye nüfusu gayrimüslim nüfustan neredeyse arındırılmıştır. Türkiye'de yaşayan gayrimüslimlerin ve bu makale kapsamında incelenecek olan genç Ermenilerin hangi şartlar altında öznelleştirildiklerini anlayabilmek için; Türkçe olmayan dillerin günlük hayattaki yerini yok etmeyi amaçlayan ve 1940'ların ortalarına kadar devam eden 'Vatandaş Türkçe Konuş' kampanyasını; 1934 yılında yürürlüğe konarak Ermenilerin -yan veya Rumların -pulos ile sonlanan soyadları almalarına izin verilmemesine neden olan Soyadı Kanunu'nu; gayrimüslimleri ekonomik alanlarda da tasfiye etmek amacıyla 1942'de yürürlüğe konan Varlık Vergisi'ni ve 1955'te yaşanan 6-7 Eylül Pogromu'nu göz önünde bulundurmak gerekiyor.³ Türkiye Cumhuriyeti'nin 30 yıllık kısa bir döneminde meydana gelen bunca olay, Türkiye'deki gayrimüslim nüfusun önemli ölçüde azalmasına ve günümüzde de bu nüfusun İstanbul'a sınırlanmasına neden oldu. Bugün resmî bir istatistik olmamasına rağmen

İstanbul'daki Ermeni nüfusu on binlerle, Rum ve Yahudi nüfusu ise binlerle ifade ediliyor.

Ermeni Kimliğinin İnşası

Cumhuriyet sonrası Türkiye Ermeni toplumunu inceleyen Lerna Ekmekçioglu, Ermeni toplumundaki önde gelen kişilerin, Ermeni toplumunun varlığını sürdürebilmesi için yeni kurulan devletle iyi ilişkiler kurmanın gerekli olduğuna inandıklarını belirtiyor (Ekmekcioglu, 2016). Her ne kadar devletçi bir tutuma sahip olsalar da özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ayrımcı politikalar, Ermeni toplumunun kendi kabuğuna çekilmesine, toplumsal ve kültürel yaşamlarını Ermeni kilisesi, okulu ve derneği gibi kapalı alanlara taşımaya neden oldu.

Hratch Tchilingirian bu içe kapanma refleksini ayrımcı politikalarla karşı bir savunma mekanizması olarak değerlendirirken, Ermeni toplumu içinde sol görüşlü veya liberal entelektüeller tarafından desteklenen ve geniş toplumla bütünleşmeyi savunan bir başka kanattan bahseder. Ermeni patrikliği, kilisesi, okulu ve hayır kurumları gibi yapıların yanı sıra *Marmara* ve *Jamanak* gibi gazeteleri içe kapanma kanadının temsilcileri; *Agos* gazetesi, *Nor Zartonk*⁴ çevreleri veya *Garo Paylan*

³ Sayfa kısıtı nedeniyle bu konular hakkında burada değinilmeyen detaylı bir analize bu yazıya vesile olan yüksek lisans tezinden ulaşabilirsiniz.

⁴ Nor Zartonk (Նոր Չարթոկ), Türkiye Ermenileri tarafından kurulmuş bir sivil toplum örgütü ve dernek. Adı, Ermenicede *Yeni*

Uyanış anlamına gelir. 2004 yılında bir internet grubu olarak başlayan grup, 19 Ocak 2007'de Hrant Dink'in öldürülmesiyle kurumsallaşmaya başladı.

gibi isimleri ise bütünleşmeyi savunan diğer kanadın temsilcileri olarak tanımlayan Tchilingirian, son elli yılda Ermeni toplumundaki iç dinamiklerin bu iki kanat arasındaki mücadele neticesinde şekillendiğini iddia ediyor (Tchilingirian, 2017).

Ermeni toplumunun iç dinamiklerini bu iki kanat arasındaki mücadele bağlamında incelemek iyi bir başlangıç olsa da Türkiyeli Ermenilerin günlük yaşamlarındaki deneyimleri anlayabilmek için yeterli değil. Ancak yine de gündelik hayatlarında çeşitli gerekçelerle dışarıya çıkan Ermenilerin, toplumun diğer kesimleriyle karşılaşmalarını ve bu karşılaşmalar sırasında Ermeniliklerini nasıl yaşadıkları üzerine düşünmek, bu iki kanadı anlamak için faydalı olacaktır. Lerna Ekmekçioğlu bu farklı alanlardaki karşılaşmaları tanımlamak için bu karşılaşmaların meydana geldiği yerleri *iç*, *orta* ve *dış* alanlar olmak üzere üçe ayırır (Ekmekcioglu, 2016). Devlet otoritesinin en az hissedildiği ve aile ile kısıtlı olan *içeriye* kıyasla *orta* alanlar devlet otoritesinin hissedildiği fakat karar verici olmadığı yerlerdir; örneğin Ermeni okulları, kiliseler, mezarlıklar orta alanların en açık mekânlarıdır. *Dışarı* ise Ermenilerin kolaylıkla şiddetin hedefi hâline gelebileceği kamusal veya özel alanlardır. Türkiyeli Ermenilerin kimlik algıları ve kimliklerini yaşama biçimleri, *içeriden dışarıya* geçerken yapılan veya yapılmayan eylemlerden önemli ölçüde etkileniyor.

Aile kurumu kapalı kapılar ardında bulunmasından dolayı sahip olduğu özerklik sayesinde, Cumhuriyet sonrası Ermeni kimliğinin yeniden üretiminin ve devamlılığının ana sağlayıcılarından biri hâline gelmişti. Ancak, ailenin sahip olduğu bu özgürlük oldukça kısıtlıydı ve 1915 sonrasında Ermeni kimliğinin temel bileşenlerinden biri olan Ermeni Soykırımı'ndan bahsedilmesine olanak tanımazdı. Ermeni Soykırımı'ndan bahsetmenin imkânsızlığı, bir yandan bu konunun yeni kurulan devletin temel tabularından birini oluşturmasından, bir diğer yandan da bu konuyu konuşmanın doğurabileceği risklerden kaynaklanıyordu. Nina Fischer, soykırım sonrası aileler üzerine yaptığı çalışmada, kuşaklar arası oldukça kısıtlı bir aktarım olmasını ebeveynlerin çocukları yıkıcı bilgilerden koruma arzusundan kaynaklandığını öne sürüyor (2015, 5).

Ancak genç Ermenilere uygulanan *dışarıdaki* kısıtlamalar ve *içerideki* tedbirler, aile içinde Ermeni Soykırımı'na dair herhangi bir aktarımın olmadığı anlamına gelmiyor. Her ne kadar ebeveynler çocuklarının Ermeniliğiyle ilgili 'tehlikeli' olarak değerlendirdikleri konuları gizlemeye özen gösterse de Ermenilerin hayatları, kimliklerinin 'tehlikeli' yönlerini onlara hatırlatan sayısız anla çevrelendiğinden bu çabanın başarıya

ulaşması imkânsızdı. Örneğin Sarven⁵, babasının Ermeni Soykırımı konusundaki muhafazakâr tutumuna rağmen Lübnan'dan, büyük ihtimalle kaybolmuş bir akrabasından gelen beklenmedik bir mektupla sessizliğin bozulduğunu anlatıyor.

Babam çok sert bu konuda, asla konuşmayı, anlatmayı, aile içindeki bir hikâyeyi de dillendirmeyi sevmez. Ama bizde şöyle bir hikâyeye var. Benim yayam [babaanne], babamın maması [anne] Alzaymır hastalığına yakalanmıştı. 2011-2012 yıllarında, tam bu hastalığın başladığı dönemlerde, daha böyle yeni yeni bir şeyleri unutmaya başladığı dönemde çok garip bir şekilde Lübnan'dan bize bir mektup gelmişti. Ben de aşağı yukarı işte 10-12 yaşında filanım. Böyle şeyi hatırlıyorum, aile içinde sürekli; o mektubu, işte geldi ama açalım mı açmayalım mı, bakalım mı bakmayalım mı? Kimden gelmiş? Tamam boş verin, saklayalım, kaldıralım. Şeyi hiç unutmuyorum, o sahneyi, babamla yayam çok uzun süre mutfakta kaldı. Uzun süre o mektubun üzerine konuştular ve mektubu yayam

bir yere saklattı ve mektup orada kaldı. Üzerinden bayağı zaman geçti. 2015'te yayam vefat etti. Artık benim de bu konuya ilgi duymaya başladığım dönemlerdi. Babama, "Ya o mektup nerde, o mektup neydi, kimden geldi" filan diye sormuştum. Hiçbir şey söylemedi. Yayam vefat ettikten sonra evi bayağı bir talan ettim. Mektubu bulamadık. Ama hani belki o bir akraba idi, belki bizi arayan ya da bizim zamanında aradığımız ama ulaşamadığımız biriydi. Tam olarak neydi hâlâ bilmiyorum.

Bu hikâyenin de örneklediği gibi aile, sadece Ermeni kültür ve geleneklerinin nesilden nesile aktarıldığı bir zemin değil, aynı zamanda Ermeniliğin sınırlarını da tanıtan bir kurum olarak öne çıkıyor. Bu tespite paralel olarak görüşmelerde ortaya çıkan bir diğer tema ise Ermeni çocukların aile içerisinde en sık karşılaştıkları müdahalelerin kimlerle arkadaş olabilecekleri, sokakta nasıl davranmaları gerektiği ve arkadaşlarıyla neleri konuşup neleri konuşamayacakları üzerine. Bu müdahalelerin genç Ermenilerin günlük yaşamları üzerindeki en doğrudan sonucu, *içerisi* ile *dışarı* arasında kesin bir çizgiyle ayrılan iki farklı yaşam olarak

⁵ Görüşmecilerin mahremiyetini korumak amacıyla, metin boyunca gerçek isimleri yerine takma isimler kullanıldı.

özetlenebilir. Görüşmecilerin çoğu evlerinden çıkıp sokakta yürümeye başladıkları anda kimliklerini yaşama biçimlerinin radikal bir biçimde değiştiğinden bahsederken Sarven, bu ayrımı sokak kapısı üzerinden belirtiyor.

Benim yayam çok iyi Ermenice konuşurdu. O zamanlar işte böyle okula gidiyorsun. Ermeniceyi yeni yeni öğrenmeye çalışıyorsun. Şeyi hatırlıyorum mesela, yayam bodrum katta oturuyor, camdan konuşuyoruz. Camdan konuştuğumuzda Türkçe konuşuyorsun ama apartmandan içeri girip kapı dairesinden geçtiğin an Ermeniceye dönüyorsun. Hani o cam bir sınır ve sınırın arkasında Ermenice konuşmak yasak ama içinde dilediğin gibi Ermenice konuşabilirsin.

Genç Ermenilerin kamusal yaşamlarındaki sınırlar aileleri tarafından şekilleniyor olsa da özellikle Ermenice bir isme sahip olanlar için bu sınırlar kolayca ihlal edilebiliyor. Tanıdık olmayan bir isme sahip herkes gibi İstanbullu Ermeniler de günlük hayatlarında sürekli “Nerelisin?” sorusuyla karşılaşır. Sohbetin devamında Türkçe olmayan bir isme sahip birinin Anadolu’dan olup, Türk olmadığı anlaşıldığında genellikle soruyu soranın ağzından ‘olsun’ kelimesi çıkar. Her ne kadar çok yaralayıcı gözükmesede bu ifade, farklı olmanın sosyal

hiyerarşinin üst kademelerinde yer alan kişilerin ‘hoşgörüle’ yaklaşması gereken bir kusur olduğunu hatırlatır. Türkiye’deki diğer gayrimüslim toplumlar gibi Ermeniler de bu karşılaşmalardan kaçınmak için ceplerinde Türkçe bir isim taşımayı ve riskli durumlarda bu ‘güvenli’ isimle çağrılmayı tercih ederler.

Butler, bedeninin toplumsal varoluşunun isimler aracılığıyla mümkün hâle geldiğini ileri sürer (Butler, 1997). Kişiyi belirli bir toplumsal varlığa çağıran, milliyet, ırk ve cinsiyeti gerçekleştiren addır (Stevens, 1999). Başka bir deyişle genç Ermeniler, Ermenice isimleriyle anıldıktan sonra sadece *biri* olarak değil aynı zamanda *Ermeni biri* olmaya başladıkları ve bu da belirli performanslar sergilemeleri gerektiği anlamına geliyor. Bu noktadan hareketle, genç Ermenilerin kendilerine ‘güvenli’ Türkçe isimler benimsemeleri, Türkçe olmayan bir isme sahip olmanın gerektirdiği performanslardan biri olarak değerlendirilmelidir. Nitekim yukarıda anlatıldığı gibi Türkiye’de Türkçe olmayan bir isme sahip olmak siyasi, sosyal ve ekonomik dışlanmaya yol açabilir. Her ne kadar bir savunma mekanizması olarak ‘farklı’ isim Türkçeleştirilse de başka bir isme sahip olmak genç Ermenilerin öznelleştirilme sürecini daha da karmaşıktırıyor. Nitekim, yeni bir Türkçe isme sahip olmaya başladıkları andan itibaren, Ermenice isminin yanı sıra Türkçe isminin gerekliliklerini de yerine getirmek zorunda kalıyorlar. Türkçe isme sahip olmak Türk ve Müslüman olmayı da beraberinde getirdiğinden

Türkçe isimler, genç Ermenilerin Ermenice konuşmalarına ya da boyunlarında bir haç gözükmemesine izin vermez. Bu anlatıya paralel olarak, Ermeniliği ifade edilecek herhangi bir fiziksel veya soyut temsilin saklanması da görüülen kişilerin anlatılarında önemli bir yer tutuyor. Özellikle haçı saklamak mülakatlarda en çok tekrarlanan temalardan biri. Örneğin Karin, gündelik karşılaşmalarında yaşadığı ve neredeyse Ermeni adını söylemekten vazgeçmesine neden olan süreçleri anlatıyor.

Ama sonra bir aydınlanma geldi ve dedim ki, "Ya bırak allah aşkına Karin, adın senin Karin'se Karin diyeceksin! Bu kadar basit, [Starbucks bardağına] ne yazarlarsa yazsınlar yani." Bu sadece Starbucks mevzusu değil bu arada, genel olarak, bazı şeyleri kendime saklayabileceğimi düşündüm böyle. (...) İnsanlar onu bunu takıyor, kendi dinini gösteren veya ne bileyim kendi geleneğiyle ilgili olan bir şeyi rahat rahat takıp gezebiliyor ama ben işte bir haç taksam dikkat çeker, hep bunu düşünmüştüm. (...) O açıdan hani o ara böyle bir kırılma noktası olmuştu

ama şu anda herhangi bir şeyim yok yani. Ama hâlâ bağıra bağıra Ermeni olduğumu ve Hristiyan olduğumu ele veren, gösteren bir şeyi; haçtır bir şeydir rahatlıkla takmam yani.

Genç Ermenilerin kimlik inşa süreçlerinde zorunlu askerlik, çoğu Ermeni genç erkek için önemli ve korkulu bir aşama olmaya devam ediyor. Ermeni toplumu içinde sıklıkla konuşulan ayrımcılık ve şiddet hikâyeleriyle birlikte, Sevag Balıkcı'nın⁶ tam da Ermeni soykırımının yıldönümünün anıldığı 24 Nisan'da öldürülmesi, Ermeni genç erkeklerin kaygılarının daha da artmasına neden oluyor. Örneğin Arden, orduda karşılaşabileceği herhangi bir dışlanmanın psikolojik sağlığına uzun süreli etkilerinin olacağından endişe duyduğunu belirtiyor.

Ya tedirginlik derken belki bir milyonda bir ihtimal o tarz insanlara denk gelecez ama işte Sevag'ın ölümünden sonra veya Hrant Dink karşıtı savunma yapanları gördükten sonra bize denk gelirse ne olur, bizi dışlarlar mı, ben bir zarar görür müyüm... Veya sonuçta bunlar psikolojiyi etkileyecek olaylar.

⁶ Sevag Şahin Balıkcı (1 Nisan 1986-24 Nisan 2011), terhisine 23 gün kala, Türk Silahlı Kuvvetlerinde zorunlu askerlik hizmetini yaparken, Er Kıvanç Ağaoğlu tarafından vurularak öldürüldü. Olayın Ermeni Soykırımı'nı anma gününde gerçekleşmesi ve

Balıkcı'nın Türkiye Ermenisi olması, bunun kaza değil cinayet olduğu yönünde şüphelere neden oldu (bkz. <https://bianet.org/haber/sevag-irkci-hislerle-olduruldu-136080>).

Orada bir dışlanma bile benim hayatımı etkileyebilir veya bana zarar verebilirler.

Toplumsal cinsiyetin, erkeklere kıyasla Ermeni genç kadınların hayatlarına etkisinin çok yönlü olduğunu söylemek mümkün. Etnik, cinsel, dinsel kimlikleri ne olursa olsun Türkiye’de genç kadınların karşılaştığı zorluklara ek olarak Ermeni olmak bu deneyime yeni bir boyut katıyor. Kadınlara, özellikle aileleri tarafından sürekli cinsiyet kimlikleri hatırlatılıyor ve onlardan buna göre davranmaları isteniyor. Kadın görüşmecilerin tamamı, ailelerinin kendilerine romantik ilişkilerinde Ermenilerle arkadaşlık etmelerini telkin ettiklerinden bahsederken, erkek görüşmecilerin hiçbiri bu konuya değinmedi. Zepür, bu telkinlerin yeri geldiğinde Ermeni genç kadınların ilişkilerine doğrudan müdahaleye kadar varabildiğini örnekliyor.

Hatta örnek vereyim, üniversitede iki yıllık bir ilişkim vardı ama sürekli annelerin bana yaptığı baskılar yüzünden ayrıldım. Ama mutluydum da. Yani bu beni çok soğutuyor. Her şeyin sürekli dine bağlanması. Yani senin o kişiyle anlaşman, senin için doğru insan olması önemli değil. Hay [Ermeni] olsun ama boşansam daha mı iyi? Özelikle ebeveynler böyle bakıyor. “Hay olsun nasıl olursa olsun”, “Hayın kötüsü,

Müslüman’ın iyisinden iyidir.” gibi saçma salak...

İçerideki tüm çabalarına rağmen hayatları okul, kilise gibi Ermeni kurumlarıyla sınırlı olmayan genç Ermenilerin dış dünyayla tanışmalarının engellenmesi mümkün olmuyor. Denetim mekanizmaları dışarıyla karşılaşma olanaklarını ve çeşitliliğini sınırlasa da eğitim, genç Ermenilerin başkalarıyla tanıştığı kaçınılmaz bir alan olarak ortaya çıkıyor. Ermeni okullarına giden görüşmecilerin, Ermeni olmayanlarla ilk uzun süreli karşılaşmaların yaşandığı yerler olarak dershanelerden bahsetmesi bu duruma bir örnek teşkil ediyor. Ancak genç Ermeniler, hayatları boyunca hem aileleri tarafından Ermeni olmayanlarla arkadaşlık kurmamaları yönündeki öğütler hem de de arkadaşlarından duydukları ayrımcılık hikâyeleri nedeniyle Ermeni olmayanlarla arkadaşlık kurmada sorunlar yaşıyor, zorlanıyorlar.

Görüşmelerden yapılan alıntılar, Ermenilere küçük yaşlardan itibaren kontrol mekanizmalarının aşılandığını, eğitim ve toplumsal ortamlardaki deneyimler yoluyla kimlik anlayışlarının şekillendiğini ortaya koyuyor. Bu mekanizmalar, genç Ermenilerin çeşitli olayları ve toplumsal beklentileri nasıl yorumladığı ve günlük hayatlarında bunlara verdiği tepkilerin temelini oluşturuyor. Türk olmayan bir kimliğe sahip olmanın ancak ‘hoşgörülebilecek’ bir durum olduğuna dair var olan toplumsal kanı, sosyal, politik ve ekonomik dışlanma gibi sonuçlara yol açtığından, Arus Yumul’un belirttiği gibi,

Ermenilerin, toplumsal beklentilere uygun bir biçimde 'sessiz yabancı' rolünü benimsemelerine yol açıyor (Yumul, 2011, 151). Fakat tüm bu zorluklara rağmen, ilerleyen sayfalarda detaylandırılacağı gibi genç Ermeniler arasında kültürel kimliklerini kamusal alanlarda açık bir şekilde ifade etme konusunda artan bir özgüven var.

Dönüşen Ermeni Kimliği

Tchilingirian'a göre, uzun süre gölgelerde veya kapalı kapılar ardında bahsedilen Ermeni Soykırımı, 1990 ve 1998 İstanbul patriklik seçimleri ve 1996 yılında yayın hayatına başlayan Agos gazetesinin kurulmasıyla birlikte daha geniş kesimlerce tartışılmaya başlandı (Tchilingirian, 2017). Bu olaylar, özellikle Hrant Dink'in devlet politikalarını, Türkiye geniş toplumunu ve hatta Türkiye Ermeni toplumunu sorgulayıp eleştirmesi, Ermenilerin 'sessiz yabancı' rolünün dönüştüğü bir sürecin başlangıcı oldu. Ermeni Soykırımı'nın konuşulmaması gerektiğini ve ancak kapalı kapılar ardında bahsedilebileceğini öğrenerek büyüyen Türkiyeli Ermeniler, Dink'in yazılarında ve televizyon programlarında başlattığı tartışmalardan etkilendi. Bu durum, özellikle muhafazakâr Ermeni kesimlerde rahatsızlık yarattı ve Dink çok konuşmak, huzuru bozmak ve Ermenilerin güvenliğini tehlikeye atmakla suçlandı. Ancak 19 Ocak 2007'deki suikastının ardından hem Ermeni toplumu hem de toplumun geri kalanındaki Hrant Dink algısı önemli ölçüde değişti. Olayın üzerinden geçen yıllar

içerisinde Hrant Dink'in etkileri üzerine çeşitli akademik makaleler, kitaplar ve tezler hazırlandı. Bu çalışmalar, suikastın toplum üzerindeki etkilerine değinirken, en büyük etkinin genç Ermeniler üzerinde olduğunu iddia etti (Bilal 2006; Fırat et al. 2021; Neyzi 2010). Suikast, Ermeni Soykırımı'nın geçmişten farklı bir biçimde kamusal alanda tartışılmasına neden olduğu gibi genç Ermenilerin öznelendirilme sürecini de önemli ölçüde etkiledi. Öyle ki, görüşmecilerin büyük bir kısmı suikastı kendi hayatlarında bir 'kırılma noktası' olarak değerlendirirken, suikastın hem Ermeniliklerini anlamlandırmalarında hem de kimliklerini kamusal alanda yaşama biçimlerinde ciddi bir değişime yol açtığını dile getirdi.

Şimdi şöyle söyleyeyim, peri masalından gerçekliğe geçiyormuşsun gibi oluyay, öyle bir değişimdi benim için. O zamana kadar tamam, tamam biz burada azınlığız ama her şey yolunda gidiyor, hani bir şeyle karşılaşmadım. Ama biri öldürülüyor. Canice yani. Biri öldürülüyor ve bu- ve bu belki de- bu işte şeydi benim için yani dedim ki ben Türkiye'de değersizim. (...) Yani bu ülkede böyle birisi, planlı bir şekilde öldürülüyor ve bir soykırım daha yapılabilir. Bunu düşünmüştüm yani. Neden olmasın? Ya da nasıl diyeyim, yani,

bilmiyorum yani- o bir şey noktası, kırılma noktası benim için. Ama şunu da hep görünce çok da seviniyorum. İnsanların, Müslümanların, aydın kesimin verdiği destek ve onların da o isyanı, bu olaya karşı isyanı, bizim yanımızda olması, yürüyüşlerde, orada burada. Hani o aydın kesimin de desteğini hissetmek çok mutlu eden bir şey ama tabii ki- tabii ki böyle bir şey keşke olmasaydı. Ama en azından bir kesim tarafından da bu olay bizim anladığımız şekilde algılanıyor.

Hrant Dink suikastının yarattığı etkinin öneminin, genç Ermenilerin bu suikastı Ermeni Soykırımı'nın bir uzantısı olarak algılamasıyla açıklanabilir. Sarven'in de vurgulandığı gibi Türkiye Ermenileri, suikastı Ermeni Soykırımı'nın devamı olarak algıladılar. Suikasttan önce Ermeni Soykırımı genç Ermenilerin yalnızca aile hikâyelerinde veya Ermeni tehciri olarak ders kitaplarında karşılaştığı soyut bir olaydı. Ancak Hrant Dink suikastının ardından soykırım, kendi hayatlarında da bir yansımasına tanıklık ettikleri somut, algılanabilir bir olaya dönüştü. Alessandro Cavalli (2004) tarafından ortaya atılan 'ehemmiyetli olay' (*événement crucial*) terimi, bireylerin, grupların veya toplumların yaşamlarını önemli ölçüde etkileyen bu tür olaylara atıfta bulunur. Cavalli'yi takiben, Derya Fırat Ermeni Soykırımı'nın

Ermeni toplumunun tarihinde bir dönüm noktası olarak işaretlendiğine ve anıldığına dikkat çeker (Fırat, 2021). Dolayısıyla, birinci kuşak Ermenilerin algısını şekillendiren en önemli olay Ermeni Soykırımı iken, Hrant Dink suikastı ise genç Ermeniler için zamanın akışını bozan ve hayatlarını ikiye bölen ehemmiyetli bir olay hâline geldi. Önceki bölümlerde bahsettiğim gibi hem devlet politikaları hem de Ermeni kurumları, Ermenilik ile Ermeni Soykırımı arasında bir bağ kurulmasını engellenmeye çalıştı. Ancak Hrant Dink suikastının ardından genç Ermeniler suikast ile Ermeni Soykırımı arasında kaçınılmaz olarak bir bağlantı kurdu. Bu kurulan bağlantı, bugüne kadar görünmez olması telkin edilen genç Ermenilerin kültür ve geleneklerini savunmalarını ve kamusal alanda kendilerini göstermekten çekinmemelerini beraberinde getirdi. Örneğin Verjin, suikast sonrasında Ermenilerin, Ermeniliklerinin farkına varmakla kalmayıp bu kültürün toplum tarafından da fark edilmesini istediklerine işaret ediyor.

Bayağı değişti aslında. Çünkü normalde biz dışarda bile Hayeren [Ermenice] konuşamıyorken, şu an mesela Ermenice konuşabiliyoruz. Çünkü kimliğimizin farkındayız, artık fark edilsin de istiyoruz. Nasıl diyeyim gizlenmekten artık bunun bir kimlik olduğunun farkındayız ve bu hani benliğimiz diyemem belki çünkü bir ırka sahip olmak

bir benlik olamaz benliğin bir parçası olabilir. Ben en azından Ermenilik benim benliğim değil yani Verjin'in bir parçası Ermenilik. (...) Artık dediğim gibi Hayeren konuşabiliyoruz. Dışarda mana ana demek zorunda değilsin, ya da ne bileyim yayana anneanne falan. Kendi dilinde konuşabiliyorsun, bunla özetleyebilirim. Ya da ne bileyim birine ben Ermeni'yim derken çekinmiyorum mesela. Çünkü biliyorum ki yapamaz böyle şeyleri. Çünkü böyle şeylerin olması karşı tarafın birazcık yapabilir cesaretini de kırıyor. Çünkü şey oluyor, ben böyle bir şeyle yaklaşırsam tepki alacağım.

Suikasttan önce genç Ermenilerin kamusal alanda kimliklerini yaşamaları neredeyse olanaksızdı çünkü kimlikleri korku ve sessizlikler üzerine kurulmuştu. Çünkü onlara dikkat çekmemeleri ve Ermeni kökenlerini, özellikle de Ermeni Soykırımı'nı tartışmaktan kaçınmaları öğretilmişti. Aileden gelen talimatların yanı sıra, kendilerine devlet aygıtları tarafından sürekli olarak seslerini yükseltmemeleri hatırlatılıyordu (Maksudyan, 2009). Ancak suikastın ardından genç Ermenilerin Ermeniliklerini nasıl tanımladıkları ve bunu özellikle kamusal alanlarda nasıl temsil ettikleri konusunda dramatik bir değişim yaşandı. Suikast ile Ermenilik ve

Ermeni Soykırımı arasında kurulan bağlantı, Soykırım hafızasını canlandırmakla beraber, genç Ermenilerin öznelliklerini tanımlayabilecekleri bir referans noktası belirlemelerine de olanak sağladı. Değişimle birlikte genç Ermeniler içinde kalmaları telkin edilen bölgelerin dışına çıkmaya ve Ermeni kültürünün çeşitli öğelerini benimsemeye ve hatta bunlarla gurur duymaya başladı. Görüşülen birçok kişiye göre, bu yeni Ermenilik anlayışının sunduğu en dikkat çekici özellik Ermeni dilinin kamusal görünürlüğüyle ilgili. Bu değişim aynı zamanda genç Ermenilerin siyasallaşması sürecinde görülüyor. Suikast öncesinde genç Ermenilerin aktif siyaset yapmaları, pek çok farklı gerekçeyle beraber Ermeni Soykırımı'nı tartışmaları gerektiği anlamına geldiğinden caydırıcıydı. Ancak Dink suikastının ardından, özellikle soykırım tartışmaları ekseninde bu kısıtlamalar çözülmeye başladı ve bu da yeni bir siyasi çıkış noktası oluşturdu. Bir başka deyişle, 1915 olayları üzerinden Ermeni Soykırımı'nın tartışılması olanaksızken, suikastın ardından gelişen dinamikler neticesinde Soykırım tartışılabilmeye başladı. Bu değişim, genç Ermenilerin siyasete daha fazla dâhil olmalarına ve Nor Zartok örneğinde olduğu gibi kendi örgütlerini kurmalarına olanak tanıdı.

Sonuç Yerine

Bu yazının amacı, Türkiye'de genç bir Ermeni olmanın ne anlama geldiği sorusuna yanıt aramak ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin, Türkiye geniş toplumunun ve

Ermeni toplumunun uyguladığı çok sayıda baskının gençlerin Ermeni kimliğini inşa etme sürecine etkisini incelemektir. Bu yazıya kaynaklık eden tez çalışmasının en önemli sonuçlarından biri, genç Ermenilerin deneyimlerini Ekmekçioğlu'nun kavramsallaştırmasına eklemeyerek, genç Ermenilerin Ermenilik algılarının farklı boyutlarını ortaya çıkarmasıdır. Bu çalışma, her ne kadar Türkiye'deki bir avuç genç Ermeni'nin hikâyelerini ortaya çıkarmış olsa da unutulmamalıdır ki, Türkiye'li Ermeniler bu hikâyenin sadece bir kısmını oluşturuyor. Bu nedenle dünyanın farklı şehirlerinde yaşayan veya Ermeni diasporasını oluşturan farklı toplumlarda Ermeniliğin nasıl yaşandığını ve nasıl algılandığını ortaya koymak da araştırılmayı bekleyen bir konu olarak karşımızda duruyor.

Kaynaklar

- Bilal, M. (2006). The lost lullaby and other stories about being an Armenian in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 34, 67-92.
- Butler, J. (1997). *Excitable speech: A politics of the performative*. Routledge.
- Çagaptay, S. (2004). Race, assimilation and Kemalism: Turkish nationalism and the minorities in the 1930s. *Middle Eastern Studies*, 40(3), 86-101.
- Cavalli, A. (2004). "La mémoire comme projet: les mémoires des communautés après une catastrophe. M. Halbwachs (Ed.), *Espaces*,

mémoires et psychologie collective içinde (ss. 115-124). Publications de la Sorbonne.

Ekmekçioğlu, L. (2016). *Recovering Armenia: The limits of belonging in post-genocide Turkey* (1st ed.) Stanford University Press.

Firat, D, Gürpınar, Ö, Muti, Ö. ve Sannan, B. (2021). Remembering the genocide: A comparative study on the postmemory of Armenian youth (Armenia, Turkey, Lebanon, France). A. Yılmaz ve H. Papazian (Ed.), *Critical approaches to Armenian identity in the 21st century: Vulnerability, resilience and transformation* içinde (ss. 78-90). Hrant Dink Foundation Publications.

Fischer, N. (2015). *Memory Work: The second generation*. Palgrave Macmillan.

Maksudyan, N. (2009). Walls of silence: Translating the Armenian Genocide into Turkish and self-censorship. *Critique*, 37(4), 635-649.

Neyzi, L. (2010). "Keşke gitmeselerdi." L. Erçevik Amado (Ed.), Birbirimize konuşmak: *Ermenistan ve Türkiye'de geçmişe dair kişisel anılar* içinde (ss. 15-21). DVV International.

Stevens, J. (1999). *Reproducing the state*. Princeton University Press.

Tchilingirian, H. (2017). The 'Other' citizens: Armenians in Turkey between isolation and (dis)integration. *Journal of the Society for Armenian Studies*, 25(4), 123-155.

Yumul, A. (2011). Tarihi hikâyelerden öğrenmek. M. F. Balancı (Ed.), *Sessizliğin sesi Türkiye Ermenileri konuşuyor* içinde (ss. 78-90). TESEV Yayınları.

GRUPLARARASI AFFETMEYE TÜR- KİYE'DEN SOSYAL PSİKOLOJİK BİR BAKIŞ

Demet İslambay-Yapalı*

Farklı kültürler, etnik gruplar, dinler ve ideolojiler arasındaki çatışmalar, tarih boyunca toplumların kaderini şekillendiren önemli olaylar olarak kaydedilir. Bu çatışmalar, genellikle kaynakların paylaşımı, siyasi iktidar mücadeleleri, ideolojik ve etnik farklılıklar veya kültürel çatışmalar gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanır. Böylesi gruplararası çatışmaların sonuçları genellikle yıkıcıdır ve sonuçlarının uzun vadeli etkileri olabilir. Çatışmaları takiben olası bir barış veya uzlaşma sürecinin de genellikle karmaşık ve zorlu olması beklenir. Affetme işte tam burada devreye girer, çünkü barış veya uzlaşma süreçlerinin önemli bir bileşenidir. Affetme olumsuz duygulardan vazgeçme, düşmanlığın azalması ve gruplararası olumlu ilişkilerin yeniden kurulması gibi bilişsel, duygusal ve davranışsal

bileşenleri içerir. Mağdur grubun fail gruba karşı hissettiği öfke ve incinme duygularından kurtulmasını sağlar ve özünde failin *yükümlülüğünü* 'ortadan kaldırır' (Swart ve Hewstone, 2012).

Özür dileme, unutmama/unutmama, hatırlama, yüzleşme, uzlaşma yer yer affetmeyle eşdeğer kullanılan kavramlardır. Affetmek ve unutmak geçmişini inatçı çatışmalarla dolu toplumlarda her zaman mümkün olmadığı gibi, arzu edilen bir durum da değildir. Aslında affetmenin mümkün olabilmesi için geçmişin asgari düzeyde hatırlanması gereklidir. Öte yandan affetme ve uzlaşma arasındaki ilişki de farklı değerlendirmelere açıktır. Uzlaşmayı teşvik etmek için gruplararası affetmenin mi gerekli olduğu; yoksa gruplararası affetmenin mümkün olabilmesi için önce uzlaşmanın mı gerekli olduğu belirsizdir. Gruplararası affetmenin uzlaşmayı teşvik etmesi ve bunun da gruplararası affetme arzusunu daha da güçlendirmesi muhtemel olabilir. Araştırmalar affetme, unutmama ve uzlaşma arasında anlamlı farklar olduğunu gösteriyor (Hewstone ve ark., 2004). Uzlaşma ve affetme arasındaki etkileşim çatışma durumlarında tarafların bir araya gelmesini sağlayabilir. Misal affetme taraflar arasındaki düşmanlık duygularını azaltıp, uzlaşma sürecini kolaylaştırırken, uzlaşma taraflar arasında yapılan hataları kabul

* Bağımsız Araştırmacı, Dr. Sosyal Psikolog

etmeyi ve affetmeye giden yolu daha az sancılı hâle getirebilir.

Ancak bunları fail ve mağdurların doğrudan içinde oldukları süreçler olarak değerlendirmek doğru olmaz. Gruplararası çatışmaların genellikle çatışmayı aktif olarak yaşayan kişilerin değil, kendilerinden sonra gelen grup üyeleri tarafından değerlendirilip masaya yatırıldığı unutulmamalıdır. Bu da öznesi gruplar ve üyeleri olan unutmamanın/unutmanın, hatırlamanın, yüzleşmenin ya da affetmenin toplumsal olayların hemen akabinde değil, bunlar bir süre hazmedilip içselleştirildikten ya da söz konusu çatışmanın kemikleşmesini bekledikten sonra devreye girdiğini gösterir. Ancak beklentimizin böyle olması, unutma, hatırlama yüzleşme, uzlaşma ya da affetme arasında bir ardışıklık yani bunların birbirini düzenli takip eden süreçler olacağı anlamına da gelmeyebilir. Zira özür dilemek ya da suçunu kabul etmek dünyadaki pek çok ulus için hâlâ zor ve istenmeyen bir durumdur. Üstelik hangi grubun fail, hangi grubun mağdur olduğu konusu genellikle grup üyeleri tarafından yanlış bir şekilde değerlendirilir. Sonuç olarak, affetme ve uzlaşma birbirlerinden bağımsız olmakla birlikte, sürdürülebilir bir ilişki veya çözüm için müşterek bir birliktelik teşkil etmelidirler. Bu yazıda Kürtler-Türkler ve Ermeniler-Türkler arasındaki

affetme dinamiklerini incelediğim doktora tezimden¹ hareketle, gruplararası affetmeyi sosyal psikolojik açıdan irdelemeye çalışıyorum.

Gruplararası Affetme: Nedir, Ne Değildir?

Hem kişilerarası hem de gruplararası affetme fail tarafa yönelik olumsuz duyguların azaltılması gibi bazı ortak noktalar paylaşılsa da iki affetme türü arasında kritik farklılıklar da vardır. Örneğin gruplararası affetmede sosyal kimlik, kişilerarası affetmede bireysel kimliğin yerini alır. Yani grup üyelerinin affetmeye yönelik değerlendirmeleri salt kendi tercihleri ve kişilikleri üzerinden gerçekleşmez, kolektif bir sistemin veya grubun bir parçası olarak geçmişten gelen kolektif travmaları ve bugünkü grup ilişkilerini de değerlendirmek gerekir. Ayrıca, bireysel düzeyde affeden özne benlik ile tanımlanırken, gruplararası düzeyde grup benliğinin yerini alır. İki kavram arasındaki temel fark, mağdurların gruplararası düzeyde suçu bir bireyden ziyade bir gruba veya kolektife atfetmeleridir. Gruplararası affetmeyi ölçerken bireylerden yanıt almak tuhaf görünse de nihayetinde bu değerlendirmeler gruplar arasında çatışma deneyimlemiş ya da geçmişte deneyimleyen grupların temsilcilerinden alınır.

Silahlı çatışmaları ve siyasi şiddeti yalnızca bireylere yönelik saldırılar olarak değil, daha ziyade insanlıktan

¹ İslambay, D. (2019). *Intergroup forgiveness in the context of Turkey*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

çıkarıcı ve şiddet içeren toplumsal sömürü ilişkileri ve bunların öncesinde de var olan, yapısal baskı ve şiddetin daha da sertleşmesini temsil eden olgular olarak kabul etmek gerekir (Martín-Baró, 1990). Çatışmadaki rollerine bakılmaksızın tüm gruplar, çatışmayla ilgili kişisel deneyimleri olmasa bile, genellikle derin bir mağduriyet hissederek (Staub, 2006). Bununla birlikte, genellikle suçlansalar da failer bile kendilerini mağdur olarak görmeye eğilimlidir. Algılanan mağduriyet (*perceived victimhood*) yetersiz temsil edilme hissi, siyasi anlamda söz sahibi olamama ve kimlik temelli reddedilme kaygısına ilişkin inançları içerir. Noor ve arkadaşları (2008), bunun yerine rekabetçi mağduriyet (*competitive victimhood*) kavramını öne sürüp, bunu her grubun çatışma yaşadığı dış gruba göre daha mağdur olduğu algısıyla tanımlamışlardır. Örneğin İran kendini terör kurbanı olarak görürken, diğer birçok ülke İran'ı teröre hizmet eden bir ülke olarak görüyor (Bahgat, 2003). Dahası, gruplar arasındaki güç ilişkileri tarih boyunca değişebilir; öyle ki, farklı zamanlarda bir grup hem mağdur hem de fail olabilir. Dolayısıyla, affetmeyi ve arkasındaki dinamikleri anlamak için insanların neden birbirlerini affetmeye ihtiyaç duyduklarını ya da affetmemeyi tercih ettiklerini anlamak çok önemlidir.

Gruplararası affetme, affeden tarafın suçlu tarafın insanlığını idrak ettiği ve suçlunun böyle bir düşünceye ayrıcalığı olmamasına rağmen düşünceli bir şekilde

tepki verdiği durum olarak tanımlanmasa da affetme aynı zamanda fail gruba yönelik öfke ve intikam gibi olumsuz duyguların kolektif bir düzeyde azaltılmasını da içerir (Çehajić ve ark., 2008). Dinnick ve Noor (2019) gruplararası affetmeyi mağdur bir grubun fail grup üyelerine misilleme yapma veya onlardan kaçınma arzusunu bastırma kararı şeklinde tanımlar. Yani mağdur grubun üyeleri fail grubun sadece suçlular olarak değil, aynı zamanda insan olarak da görülmesi gerektiğini anlamalıdır. Bu duygusal ve psikolojik olarak zorlayıcı bir süreç olabilir, ancak gruplararası affetme için temel bir adımdır. Bununla birlikte affetmenin iradi doğasını vurgulamakta da fayda var. İyileştirici gücü yüksek, uzlaştırıcı ve geleceğe yönelik karmaşık bir pozitif sosyal dönüşüm olan gruplararası affetme zorunlu tutulmamalı veya dayatılmamalıdır (Swart ve Hewstone, 2012). Böylesi bir tutum şiddet döngüsünü azaltmak yerine daha da arttırabilir.

Mullet ve arkadaşları (2010) gruplararası affetme süreçlerinde önemli olan şu faktörleri dile getirir: (a) gruplararası affetme sürecinin amacı suçluyla uzlaşmadır; (b) sürecin kesinlikle yeterli telafi ve tazminata bağlı olması gerekmez; (c) affetme demokratik olmalıdır. Başka bir deyişle, bağışlamaya yalnızca politikacılar, geleneksel veya dini otoriteler karar vermemelidir; (d) affetme affeden ve affedilen ikilisine aittir. Başka bir deyişle, uluslararası toplumun müdahalesi asgari düzeyde olmalıdır; e) affetme seçkinler arasında bir

pazarlık değil, kamuya açık olmalıdır. Affetme geniş uluslararası diller kullanılarak tüm topluma duyurulmalıdır; (f) uygun olduğunda süreç her şeyi kapsamaludur; yani, talepte bulunan grubun tüm üyelerini, affeden grubun tüm üyelerini ve tüm suçları kapsamaludur

Bugüne kadar bir çok farklı tema bağlamında çalışılan gruplararası affetme iç grupla özdeşleşme (Hewstone ve ark., 2004; Noor ve Brown, 2007), algılanan mağduriyet (Noor ve ark., 2008), gruplararası temas (Hewstone ve ark., 2004), duygular (Hewstone ve ark., 2004; Nadler ve Liviatan, 2004), gruplararası uzlaşma (Çehajic ve ark., 2008), dış grup heterojenliği (Çehajic ve ark., 2008; Islam ve Hewstone, 1993), ortak iç grup kimliği (Noor ve Brown, 2007), dindarlık (Fox ve Thomas, 2008; Odak ve Çehajic-Clancy, 2021) ve soykırım (Vollhardt ve Bilewicz, 2013) gibi daha çok kimlikle ilişkili temalar bağlamında irdelenmiştir. Çünkü, çatışmanın hüküm sürdüğü çok kültürlü toplumlarda ve çoğunluk ile azınlık grupları arasındaki ilişkiler bağlamında ulusal kimlik, etnik veya kültürel kimliklerle mücadele hâlidir ve bu kimlik affetme açısından da büyük önem taşır.

Sosyal kimlik kuramı, bireylerin kimliklerini grup üyeliklerinden türettiğini ve gruplararası karşılaştırmalara girebileceklerini öne sürer (Tajfel ve Turner, 1979). Dolayısıyla bireyler, çatışma içinde oldukları dış grupları affetme konusundaki fikirlerini siyasi parti tercihlerine, yaşadıkları çevreye ve etkileşimde buldukları

insanlara göre oluşturabilir. İç grupla yüksek düzeyde özdeşleşmenin iç grup yanlılığını artırdığını, dış grubu affetme isteğini ise azalttığı çeşitli çalışmalarda gösterildi (örn. Baysu ve Duman, 2016; İslambay, 2019; Noor ve Brown, 2007). Örneğin yüksek düzeyde özdeşleşenler şiddete bulaşan dış grup faillerine kıyasla, şiddete bulaşan iç grup faillerini affetme konusunda daha isteklidir (Hewstone ve ark., 2004; Uluğ ve Cohrs, 2017a).

Diğer yandan, gruplararası pozitif temas pek çok çalışmada affetmenin en büyük belirleyicilerinden biri olarak tespit edildi (Hewstone ve ark., 2004). Gruplararası pozitif temas deneyimlerinin sadece öfke, nefret ve dış grubun insanlıktan çıkarılması gibi affetme isteğini engelleyebilecek potansiyel faktörleri azaltmakla kalmadığı, aynı zamanda güven ve empati gibi dış grubu affetme isteğini artıran faktörleri de güçlendirdiği gösterildi (Tam ve ark., 2007). Temasın, çatışmalı toplumdaki istenmeyen sonuçları iyileştirmeye yardımcı olduğu argümanı da yaygın olarak destekleniyor (McKeown ve Psaltis, 2017).

Tam bu noktada, gruplararası duygular devreye giriyor. Empati ve suçluluk gibi duyguların, affetme de dâhil olmak üzere gruplararası tutumları ve davranışları şekillendirmedeki rolü hayatidir. Öfke affetmeyi yordayan duygulardan biridir ve affetmeye yönelik isteğin azalmasına yol açar (örn. McCullough ve ark., 2000; Tam ve ark., 2007). Umut dış grubu affetme konusunda

isteği arttıran hayati duygulardan biridir. Ayrıca dış gruba duyulan güven (örn. Hewstone ve ark., 2008; Noor ve ark., 2008) ve empati (Noor ve ark., 2008) gruplararası affetmeyi yordayan en güçlü duygular olarak gösterildi. Üstelik empati, bireylerin dış grup üyelerinin duygularını anlamasını ve paylaşmasını sağlayarak şefkat ve affetmeyi teşvik eder (Batson ve ark., 1997). Etnosentrik duygular² ise grup içi özdeşleşmeyi artırır ve böylece potansiyel olarak bu gruplar arasındaki farklılaşma ve çatışmayı sürdürür (Kessler ve Mummendey, 2001). Empati yoksunluğu da iç grup yanlılığına (Vanman, 2015), pozitif temasın azalmasına ve dış grubun küçümsemesine yol açar (İslambay, 2019). Öte yandan, grupların birbirini affetmesi küçümseme davranışını azaltır (Conejero ve ark., 2014).

Gruplararası çatışma örnekleri dünyanın çeşitli yerlerinde çeşitli sebeplerle ortaya çıkıyor. Bunları takiben affetme, uzlaşma ve barışa giden yolların filizlenmesini sağlayacak önemli adımlar da atılıyor. Yaşanan büyük acı ve kayıplara rağmen, mağdur grupların affetme yolculuğu, hayal bile edilemeyecek trajediler karşısında insan ruhunun direncini gösteren bir umut ışığı olarak görülebilir.

Türkiye’de Gruplararası Affetme

Türkiye’de gruplararası çatışmaların örnekleri ne yazık ki çok fazla. Kürt-Türk, Ermeni-Türk, Alevi-Sünni çatışmaları başta olmak üzere Rumlar, Süryaniler ve Yahudileri de içeren hem etnik hem de dinsel sebeplere dayanan azınlık-çoğunluk çatışmaları oldukça yaygın olgulardır. Türkiye’de hem Kürtler ile Türkler arasında olduğu gibi şiddet içeren, hem de Ermeniler ile Türkler arasında olduğu gibi sessiz bir şekilde devam eden çatışmaların olduğu söylenebilir. Bar-Tal’ın (2000) iddia ettiği gibi gruplar arasındaki çatışmayı anlamak için bu gruplara ilişkin kolektif inanç ve duyguları da anlamamız gerekir.

Kökleri tarihsel anlaşmazlıklara ve birbiriyle rekabet hâlindeki özgürlükçü ideallere dayanan Kürt-Türk çatışması, gruplararası affetme konusunda çok yönlü bir zorluk teşkil ediyor. Bu çatışma Kürtler’in Türkiye devleti içinde özerklik ve tanınma gibi haklı isteklerine dayanan on yıllarca süren çekişmelerle karakterize oldu. Ayrımcı politikalar, şiddetli baskılar ve uzun süren çatışmalar hem Kürt hem de Türk toplumlarında izler bıraktı; gruplararası gerilimleri artırdı ve nihayet şiddet ve öfke döngülerini sürekli hâle getirdi. Ancak yine de Kürt-Türk çatışması hem çatışma dönemlerine hem de barış görüşmeleri girişimlerine sahne olageldi. Türkiye hükümeti ile Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkeren*

² Bu duygu sınıfı, iç gruba yönelik mutluluk, hoşnutluk, gurur, yücelik gibi bazı olumlu duygular ile dış gruba yönelik öfke, nefret,

küçümseme gibi bazı olumsuz duyguları da içerebilir (Kessler ve Mummendey, 2001).

Kurdistan-PKK) arasında 2013 yılında sağlanan ateşkes ve barış görüşmeleri on yıllardır süren çatışmanın çözümüne yönelik umutları artırdığı gibi, kültürel değişimler ve tabandan gelen barış girişimleri benzeri çabalar, Kürt ve Türk toplumları arasında diyalog ve anlayışı geliştirmeye çalıştı.

Abdullah Öcalan'ın İmralı Cezaevi'nden 21 Mart 2013'te yayınladığı mesaj, Kürt hareketinin Türkiye hükümetiyle doğrudan görüşmeler yapma isteğini dile getirmeye ve çatışmanın sonlandırılması için ateşkes ilan edilmesine ön ayak oldu. Sivil toplum kuruluşları, ortak mirası ve barışçıl bir gelecek için ortak arzuları vurgulayan girişimleri teşvik ederek uzlaşmayı kolaylaştırmada önemli bir rol üstlendiler. Ancak süreç çeşitli zorluklarla karşılaştı ve özellikle 2015 yılında çatışmaların yeniden alevlenmesi ve Türkiye'deki siyasi atmosferin sertleşmesi barış görüşmelerinin sekteye uğramasına yol açtı. Bu dönemde PKK ve Türk güvenlik güçleri arasında çatışmalar arttı ve çözüm süreci fiilen sona erdi (Çiçek, 2018). Bu sebeple, Kürt-Türk bağlamında gerçek bir gruplararası affediciliğe ulaşmak hâlâ zor görünüyor. Siyasi karışıklıklar, süregelen güvensizlik ve zaman zaman patlak veren şiddet olayları uzlaşma yolunda ilerlemeyi engelliyor. Yine de diyalog ve anlayışa kendini adanmış birey ve toplulukların direnci, affetmenin kalıcı barışa giden yolu açabileceği bir gelecek için umut veriyor.

Türkiye'deki Ermenilerin ve Kürtlerin tarihi yüzyıllar boyunca bir arada yaşama, iş birliği ve aynı zamanda çatışma ve baskı ile şekillenen derin bir iç içe geçmişliğe sahip. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında Ermenilere yönelik saldırılar ve mülksüzleştirme politikası, saf bir Türk ekonomisinin yaratılması ve milliyetçi politikaların uygulaması gibi sebepler üzerinden gerekçelendirildi (Roshwald, 2001). 24 Nisan 1915'te 800'e yakın Ermeni aydını ve ileri geleni sürgüne gönderildi (Phillips, 2012). Bu tarih Türkiye'deki Ermeniler için bir dönüm noktası oldu. Bunu takip eden süreçte yaklaşık 1,5 milyon Ermeni Suriye'nin Deyr-el-Zor çölüne sürülerek öldürüldü ya da ölüme mahkûm edildi (Dagirmanjian, 1996). Bu nedenle, bu önemli tarih pek çok ülke tarafından hâlâ karanlık bir sayfa olarak kalan Ermeni soykırımının yıldönümü olarak kabul görüyor. Soykırımın yaygın uluslararası kabulüne rağmen, Türkiye resmi olarak bu isimlendirmeyi reddediyor ve ölümlerin savaş sırasındaki çatışmaların bir sonucu olduğunu savunuyor. Bu inkâr Türkiye ile Ermenistan ve dünya çapındaki Ermeni diasporası arasındaki ilişkileri germeye devam ediyor. Dahası, farklı tarih anlatıları ve yorumları hem Ermeniler ile Türkler hem de Kürtler ile Türkler arasındaki güvensizliği ve düşmanlığı körüklemeye devam ediyor.

Öte yandan Türkiye'de son yıllarda Ermeni Soykırımı'nı kabul etme ve Ermeni toplumuyla uzlaşma yönünde giderek büyüyen bir taban hareketi göze çarpıyor. 'Özür

Kampanyası³ gibi sivil toplum girişimleri geçmişle yüzleşmek ve Ermeni toplumuna pişmanlık ve dayanışma jestleri sunmak üzere Türk aydınları, aktivistleri ve sıradan vatandaşları bir araya getiriyor. Resmi tanıma ve uzlaşma çabaları sınırlı kalsa da tabandan gelen bu hareketler, toplumunun farklı kesimleri arasında tarihsel adaletsizliklerle hesaplaşma ve gruplararası affediciliğin önünü açma konusunda artan bir istekliliğe işaret ediyor.

Hem Kürtler ile Türkler hem de Ermeniler ile Türkler arasındaki affetme dinamiklerini incelediğim doktora tezimde (İslambay, 2019), bu üç grubun gruplararası çatışmanın sebepleri (örn. güç çatışması, ötekileştirme ve hakların tanınmaması), gruplararası affetme için gerekli koşullar (örn. hak temelli koşullar, ulusal bütünlük ve sınırlarla ilgili koşullar, geçmişle yüzleşmenin gerekliliği, reddetme) ve gruplararası affetmenin olası sonuçları (örn. diyalog, psikolojik çıktılar ve ortak yas) bağlamında üç temel noktada benzeştiklerini tespit ettim. Bu benzeşmeler her ne kadar tematik bir çerçeve etrafında şekillense de içerik olarak birbirinden oldukça farklı değerlendirmeler içeriyor. Başka bir deyişle, temaların üç grup için de aynı olması farklı grup üyelerinin aynı düşündüğü anlamına gelmiyor, bilakis gruplar belirlenen temalar doğrultusunda kendi fikrini ifade ediyordu Düşünme biçimleri hem katılımcıların

sosyal kimliklerine hem de geçmiş ile gelecek arasındaki ilişkiyi kurma biçimlerine bağlıydı. Bu düşünceleri ifade etme biçimleri de politik görüş/siyasi parti tercihleriyle yakından ilişkiliydi. Sosyal kimlik kuramının (Tajfel ve Turner, 1979) da öne sürdüğü gibi, bireylerin etnik kimliği veya siyasi parti tercihi, nerede olduğuna, ne yaptığına ve kimlerle nasıl etkileşimde bulunduğuyla ilgili olarak şekillenir, değişir ve kendini gösterir. Tezimde de sol görüşlü katılımcılar affetmenin gruplararası ilişkilerin pozitif bir şekilde tesis edilmesi için önemli bir sıçrama tahtası olduğunu ifade ediyordu. Dolayısıyla bireyler, çatışma içinde oldukları dış grupları affetme konusundaki fikirlerini siyasi parti tercihlerine, yaşadıkları çevreye ve etkileşimde buldukları insanlara göre oluşturuyordu. Martín-Baró'nun (1990) da ifade ettiği gibi toplumsal onarım için feryat edenlerin -bu çalışma kapsamında çoğunlukla Kürtler ve Ermeniler olmak üzere sol görüşlü katılımcılar- intikam istemediği, zaten hiç de kolay olmayan tarihsel bir süreçte körü körüne zorluklar eklemedikleri, aksine gerçek anlamda demokratik yeni bir toplumun kişisel ve toplumsal yaşanabilirliğini teşvik ettikleri açıkça görülüyor.

Sonuç Yerine

Jacques Derrida'nın, Bağışlamak adlı kitabında şöyle bir pasaj geçer:

³ Bkz. <https://w.wiki/AG6F>

Ben Yahudi öldürmedim. Alman olarak doğmak benim ne kabahatim ne de mezziyetim. Benden izin isteyen olmadı [böylece birden bizi artık terk etmeyecek o soru, bir bizin ve 'hangı biz'in mirasına, soykütüğüne, kolektifliğine dayalı suçluluk ya da bağışlama gibi devasa bir soru da sorulmuş oldu]. Nazi suçları konusunda tamamen masumum; ama bu beni pek teselli etmiyor. Vicdanım rahat değil [...] ve utanç, acıma, tevekkül, hüznün, kuşku, isyan karışımı bir şeyler hissediyorum. Hâlâ uykularım kaçıyor (2015, s.58-59)

Derrida bu pasajı Jankelevitch'e yazılmış mektuptan alır. Burada geçmişte kendi grubu tarafından işlenen suçların ya da yapılan hataların sorumluluğunu üstlenen bir yaklaşım söz konusu. Geçmişle yüzleşme, gruplararası affetme gibi kavramlar tarihsel süreçlerde yaşanan acıları ve haksızlıkları kavramsal ve öznel olarak ele alarak yaralarımızı iyileştirme, birlikte yaşamı savunma ve direniş imkânlarını değerlendirme fırsatı sunar. Hannah Arendt'e (1958/2013) göre mağdur affetliğinde ve fail de affedildiğinde eylemlerinin kurbanı olmaktan sonsuza dek kurtulurlar. Jean-Paul Sartre'ın sözleriyle, "İnsanın özgürlüğü, kendisine yapılanlara karşı takındığı tavırda gizlidir" (Sartre, 1946, s. 495). Dolayısıyla, affetmek kolektif benliklerin

özgürleşmesinin yolunu açar ve bu da geçmişi unutarak değil, ondan ders alarak geleceğe dair bir vizyon oluşturmakla mümkün olabilir.

Bu konfigürasyonu içeren bir affetme süreci, çatışma ve bölünmeyle parçalanmış toplumlarda adeta bir umut ışığıdır. Affetmenin dönüştürücü gücü, çatışma anlatılarını yeniden şekillendirerek iyileşme ve uzlaşmaya giden bir yol sunuyor. Dünya gruplararası çatışmalarla boğuşmaya devam ederken, affetme süreçlerinden çıkarılan dersler bize insanlığın merhamet ve uzlaşmaya yönelik kalıcı kapasitesini hatırlatıyor. Ancak özellikle failerin hatalarını kabul etmedikleri veya gerçek bir pişmanlık göstermedikleri durumlarda, mağdurlardan bağışlama talep edilmesi veya beklenmesinin mağdurlara verilen zararın büyüklüğünü önemsizleştirmek veya bu acıları silmek anlamına geldiğini (Améry, 2015) ve affetmenin, ötekine doğru giden yolda çok insani bir keder biriktirdiğini de unutmamak gerekir (Kristeva, 2009).

Kaynaklar

Améry, J. (2015). *Suç ve kefaretin ötesinde: Alt edilmişliğin Üstesinden gelme denemeleri*. Metis Yayınları.

Bahgat, G. (2003). Iran, the United States, and the war on terrorism. *Studies in Conflict and Terrorism*, 26(2), 93-104.

Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21(2), 351-365.

Batson, C. D., Sager, K., Garst, E., Kang, M., Rubchinsky, K. ve Dawson, K. (1997). Is empathy-induced helping due to self-other merging?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(3), 495-509.

Baysu, G. ve Duman, Y. (2016). Why does identity matter? A two-path model to intergroup forgiveness via in-group bias and outgroup blame. *Psychological Research*, 19(1), 43- 51.

Čehajic, S., Brown, R. ve Castano, E. (2008). Forgive and forget? Antecedents and consequences of intergroup forgiveness in Bosnia and Herzegovina. *Political Psychology*, 29(3), 351-367.

Conejero, S., Etxebarria, I. ve Montero, I. (2014). Gender differences in emotions, forgiveness and tolerance in relation to political violence. *The Spanish Journal of Psychology*, 17, E9.

Çiçek, C. (2018). "Süreç": Kürt çatışması ve çözüm arayışları. İletişim Yayıncılık.

Dagırmanjian, S. (1996). Armenian families. M. McGoldrick, J. Giordano ve J. K. Pearce (Ed.), *Ethnicity and family therapy* (2. Baskı) içinde (ss 376-391). The Guildford Press.

Derrida, J. (2015). *Bağışlamak* (M. Erşen, Çev.). Monokl.

Dinnick, I. ve Noor, M. (2019). Intergroup Forgiveness: The Interplay Between Who We Are and What Tales We Tell. K. Sassenberg ve M. Vliek (Ed.), *Social psychology in action* içinde (ss. 221-237). Springer, Cham.

Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., McLernon, F., Niens, U. ve Noor, M. (2004). Intergroup forgiveness and guilt in Northern Ireland. N. R. Branscombe ve B. Doosje (Ed.), *Collective guilt: International perspectives*, içinde (ss. 193-215). Cambridge University Press.

Islam, M. R. ve Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived outgroup variability, and outgroup attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19(6), 700-710.

İslambay, D. (2019). *Intergroup forgiveness in the context of Turkey* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi,

Kessler, T. ve Mummendey, A. (2001). Is there any scapegoat around? Determinants of intergroup conflicts at different categorization levels. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 1090-1102.

Kristeva, J. (2009). *Kara güneş depresyon ve melankoli* (N. Demiryontan, Çev.). Bağlam Yayıncılık.

Martín-Baró, I. (1990). Reparations: Attention Must Be Paid—Healing the Body Politic in Latin America. *Commonweal*, 117(6), 184.

McKeown, S. ve Psaltis, C. (2017). Intergroup contact and the mediating role of intergroup trust on outgroup evaluation and future contact intentions in Cyprus and Northern Ireland. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23(4), 392-404.

Mullet, E., Nann, S., Kadima Kadiangandu, J., Neto, F. ve da Conceição Pinto, M. (2010). The granting of forgiveness in an intergroup context: African and Asian social representations. *Social Science Information*, 49(2), 195-214.

Nadler, A. ve Liviatan, I. (2004). Intergroup reconciliation processes in Israel: Theoretical analysis and empirical findings. N. R. Branscombe ve B. Doosje (Ed.), *Collective guilt: International perspectives* içinde (ss. 216-233). Cambridge University Press.

Noor, M. ve Brown, R. (2007). *Generosity versus grudge: The role of identity in fostering intergroup forgiveness attitudes between*

Protestants and Catholics in Northern Ireland. Manuscript submitted for publication.

Noor, M., Branscombe, N. R. ve Hewstone, M. (2015). When group members forgive: Antecedents and consequences. *Group Processes & Intergroup Relations*, 18(5), 577- 588.

Noor, M., Brown, R. ve Prentice, G. (2008). Prospects for intergroup reconciliation: Social-psychological predictors of intergroup forgiveness and reparation in Northern Ireland and Chile. A. Nadler, T. Malloy, J. D. Fisher (Ed.), *Social psychology of intergroup reconciliation: From violent conflict to peaceful co-existence* içinde (ss. 97-114). Oxford University Press.

Noor, M., Brown, R., Gonzalez, R., Manzi, J. ve Lewis, C. A. (2008). On positive psychological outcomes: What helps groups with a history of conflict to forgive and reconcile with each other? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(6), 819-832.

Odak, S. ve Ćehajic-Clancy, S. (2021). Religion and politics as a dangerous mix: Effects of religiosity on intergroup forgiveness and reconciliation in a post-conflict setting. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 27(3), 497-507.

Phillips, D. L. (2012). *Diplomatic history: The Turkey-Armenia protocols*. Institute for the Study of Human Rights, Columbia University.

Roshwald, A. (2001). *Ethnic nationalism and the fall of empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923*. Routledge.

Staub, E. (2006). Reconciliation after genocide. mass killing or intractable conflict: Understanding the roots of violence, psychological

recovery and steps toward a general theory. *Journal of Social and Political Psychology*, 27(6), 867-895.

Swart, H. ve Hewstone, M. (2012). Forgiveness, intergroup. *The Encyclopedia of Peace Psychology*, 445-449.

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *Social psychology of intergroup relations* içinde (ss. 33- 48). Brooks/Cole.

Tam, T., Hewstone, M., Cairns, E., Tausch, N., Maio, G. ve Kenworthy, J. (2007). The impact of intergroup emotions on forgiveness in Northern Ireland. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(1), 119-136.

Uluğ, Ö. M. ve Cohrs, J. C. (2017a). "If we become friends, maybe I can change my perspective": Intergroup contact, endorsement of conflict narratives, and peace-related attitudes in Turkey. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23(3), 278- 287.

Ünlü, B. (2018). *Türklük sözleşmesi: oluşumu, işleyişi ve krizi*. Dipnot Yayınları.

Vanman, E. J. (2016). The role of empathy in intergroup relations. *Current Opinion in Psychology*, 11, 59-63.

Vollhardt, J. R. ve Bilewicz, M. (2013). After the genocide: Psychological perspectives on victim, bystander, and perpetrator groups. *Journal of Social Issues*, 69(1), 1-15.

EZİLDİKTEN SONRA HEPİMİZ AYNI ŞARAP MIYIZ? AZINLIK GRUPLARARASI DAYANIŞ- MADA İMKÂNLAR VE BARIYERLER

Mete Sefa Uysal*

*« Birbirimizi anlamamız için
aynı dili konuşmamıza gerek yok.
Ezildikten sonra hepimiz aynı şarabız. »*

Çıkış noktasına dair tartışmalar devam etse de bu sözlerin Kazım Koyuncu'ya ait olduğu düşünülüyor. Bu sözler gerek popüler edebiyatta gerek sol cenahta gerekse sosyal medyada azınlıklar arası dayanışmanın önemini ve imkânını vurgulamak için tekrar tekrar karşımıza çıkıyor. Her ne kadar dayanışma ve sosyal değişim umutlarını yeşerten bu sözün doğruluğuna inanmak istesem de bu yazıda konu hakkında yapılan sosyal psikoloji çalışmalarını gözden geçirip ezilenlerin ittifakı söz konusu olduğunda cevabın

göründüğünden daha karmaşık olduğunu göstermeye çalışacağım.

Gruplararası ilişkiler üzerine yapılan sosyal psikoloji çalışmaları son yıllara kadar yoğun olarak aynı sosyal çevrede (örn. bir ülke, şehir, okul, ya da işyeri) yaşayan bir azınlık ve bir egemen grubun üyelerinin ilişkisine odaklandı. Bu literatür oldukça zengin, tekrarlanıp, uygulanabilir bir bilgi birikimi ortaya koysa da elde edilen bilgilerin iki farklı azınlık grubu arasındaki ilişkilere ne düzeyde aktarılabilir olduğu sorusu henüz cevaplanmış değil. Buradaki esas mesele iki farklı azınlık grubu üyeleri arasındaki ilişki ile bir azınlık ve bir egemen grubun üyeleri arasındaki ilişkinin niteliksel, tarihsel ve psiko-sosyal olarak birbirinden farklı olup olmadığıdır. Eğer farklı ise, keşfedilmesi gereken yeni bir araştırma alanı, benzer ise azınlıklar arası bağlamda test edilmesi gereken koca bir yığın literatür önümüzde duruyor. Henüz temel dinamikleri, sebepleri ve sonuçlarına dair sınırlı düzeyde test edilmiş bilimsel bilgi olmasına karşın, iki ya da daha fazla azınlık grubundan insanların birbirleriyle arasındaki ilişkiye dair literatür son yıllarda genişliyor (örn. azınlıklar arası ittifak ve dayanışma, çatışma ve şiddet, ayrımcılık ve dışlama). Bu çalışmalarını üç temel kategoride özetlemek mümkün:

i) azınlıklar arası ittifak ve dayanışma-temelli kolektif eylem; ii) ayrımcılık deneyimi ve bunun azınlıklar

* Exeter Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Dr.

arasındaki ilişkilere etkisi; iii) kapsayıcı ve dışlayıcı mağduriyet bilinci ile bunların anlatısı. Sırasıyla bunlara kısaca değinelim.

i. Azınlıklar Arası İttifak ve

Dayanışma Temelli Kolektif Eylem

Sosyal psikologlar dayanışmayı bir kişinin diğer birey veya gruplarla ortak bir amaca sahip olmasından veya sosyal değişime olan ihtiyaç ve adanmışlığından kaynaklı birlikte çalışma isteği olarak tanımlıyor (Subasic ve ark., 2008). Bu tanımlamadaki aktif eylemlilik niyetine işaret eden 'birlikte çalışma isteğinin' altını çizmek gerekir. Bu anlamda dayanışma bir birey veya gruba yönelik olumlu duygulardan, iyi dileklerden, o birey veya grubun mücadelesine yönelik sempatiden fazlasını gerektirir. Dayanışma, bu doğrultudaki aktif eylemler ve bu aktif eylemlere dönüşmeye hazır bir eylemlilik niyeti üzerinden anlaşılmalı. Dayanışma ve eylemlilik arasındaki bu organik bağ, azınlıklar arası dayanışmayı anlamak için kolektif eylem ve direnişin sosyal psikolojisine de kısa bir göz atmayı gerektiriyor.

Kolektif eylemler bireylerin grup amaçlarına ulaşmak için bir araya gelerek gerçekleştirdikleri eylemlerdir. Sosyal psikolojide uzun yıllara yayılan geniş bir literatür insanları -özellikle dezavantajlı gruptan gelen azınlıkları- kolektif eylemlere katılmaya motive eden sosyal ve psikolojik faktörleri inceliyor (örn. protestolar, yürüyüşler, grevler, aktivist örgütlenmeleri, dayanışma

kampanyaları vesaire). Bu motivasyonu arttıran veya azaltan onlarca faktör saymak mümkün olsa da pek çok sosyal psikolojik model dört ana etmen üzerinde durur (bkz. Agostini ve van Zomeren, 2021). Öncelikle, kişinin grubuyla kurduğu benzerlik ve aidiyet hissi, grubun bilişsel merkeziliği ve kişinin gruba olan duygusal yatırımı gibi faktörler üzerinden tanımlanabilecek olan sosyal ya da kolektif kimlik, pek çok çalışmada kolektif eylemlere katılımı en güçlü şekilde motive eden faktör olarak öne çıkıyor. Sosyal kimliği, bir grubun üyesinin ne düzeyde o grubun temsilcisi olarak hareket ettiği, o grubun dezavantajlılıklarını, kaygılarını veya acılarını ne düzeyde bireysel kaygı ve acıları olarak deneyimlediği şeklinde düşünmek mümkün. Kolektif eylemlerin esasında gruplararası fenomenler ve hatta çatışmalar olduğu düşünüldüğünde, kişinin kendisini grup kimliği üzerinden tanımlaması, doğru ve gerekli davranışın ne olduğuna dair bir taslak sağlar. Ayrıca grup üyelerinin hemen hepsi tarafından önemli ölçüde paylaşılan bu (çoğunlukla) sözsüz ve yazısız taslak, insanların kolektif ve senkronize hareket etmesini mümkün kılar. Bu anlamda sosyal kimlik ve bu kimlikle özdeşleşme kolektif eylemlerin olmazsa olmazıdır.

Sosyal kimliğe ek olarak, insanlar genellikle gruplarına karşı meşru olmayan ve haksız davranışlara veya gruplarının sosyal hiyerarşideki dezavantajlı konumlarından gelen adaletsizliğe karşı grup kimliğiyle yakından ilişkili kitlesel ve paylaşılan bir öfke deneyimlerler.

Kişilerin, grup kimliklerinden doğru deneyimledikleri adaletsizlik ve öfke ne kadar güçlüyse, kolektif eyleme katılma istekleri de o kadar fazla olur. Bu duygusal güdüleyicilerin yanında, bir bütün olarak grupların veya spesifik olarak eylemlerin amaçlanan sosyal değişim veya etkiyi getirme kapasitesi, insanların kolektif eylemlere katılma veya katılmama kararında oldukça önemlidir. *Grup etkililiği (group efficacy)* ya da *kolektif etkililik (collective efficacy)*, kişilerin grup amaçları doğrultusunda hareket ederken deneyimleyebileceği kontrol, etki, güç ve yetkinlik hislerini tanımlar ve kolektif eylemlere katılımın önemli belirleyicilerindedir. Son olarak, ahlaki normlar da önemli bir belirleyen olarak öne çıkıyor. Neyin yanlış neyin doğru olduğuna dair temel inançlarımızı tanımlayan *ahlaki yargı (moral conviction)*; spesifik bir zaman ve durumda yapılması gerekenin ne olduğuna ilişkin *ahlaki yükümlülük (moral obligation)*; ve ahlaki normlarının dış-grup tarafından çiğnendiği durumlarda ortaya çıkan *ahlaki hiddet (moral outrage)* literatürde en sık çalışılan ve kolektif eylemlere katılımı arttırdığı gösterilen etmenlerdendir.

Bu kısa özetle sunulan araştırmalar çoğunlukla dezavantajlı grup üyelerinin gruplarıyla özdeşleşmeleri, gruplarına yapılanlar karşısında hissettikleri öfke, gruplarının sosyal değişim gerçekleştirme kapasitesi ve son olarak grup normları çerçevesinde inşa edilen veya şekillenen ahlaki normların, grubun amaçlarına hizmet eden kolektif eylemlere katılma etkisine

odaklanıyor. Bu anlamda bu saydığımız kavramların ne düzeyde veya hangi şartlarda azınlık grup üyelerinin başka bir azınlık grup için kolektif eyleme katılmalarında etkili olduğu düşünülmesi gereken önemli bir konudur. Örneğin sosyal kimliğin bu denklemdeki rolü açısından, politik kimlik ve grup kimliği farkı üzerine konuşmakta fayda var. Yapılan meta-analiz çalışmaları ve derlemeler, kolektif eylemlere katılım açısından grup kimliğiyle özdeşleşmenin en etkili yordayıcı olduğunu gösterse de grup kimliğinin çeşidi bu etkinin yordama gücü açısından son derece önemli. van Zomeren ve arkadaşları (2008) yaptıkları meta-analiz çalışmasında, siyasallaşmış kimliğin, siyasallaşmamış iç grup kimliğine göre çok daha güçlü bir etkisi olduğunu gösterdiler. Örneğin LGBTQAI+ hakları için eylemlere katılmak söz konusu olduğunda, kişinin kendisini *kuir* aktivist olarak tanımlaması, yalnızca LGBTQAI+ olarak tanımlamasından çok daha etkilidir.

Bu anlamda siyasallaşmış grup kimliğini, iç gruba yönelik bilişsel ve duygusal yatırımın ötesinde, grup kimliğini güç dinamikleri ve sosyo-politik sistem içerisinde ele alan ve bu anlamda bir sosyal değişim tasarlayan politizasyon üzerinden anlamak gerekir. Böylesi bir sosyal kimlik anlayışı, grup konumu ve deneyimini yalnızca egemen grup üyeleri ile ilişkileri üzerinden değil, çoklu grup ve güç dinamiklerinin işlediği kompleks bir sistem üzerinden görmeye, hâliyle diğer azınlık gruplarla dayanışma veya çatışma göstermeye de daha

elverişlidir. Ancak yine de siyasallaşmış grup kimliği, azınlıklar arası ittifaklar ve dayanışma temelli kolektif eylemler için yeterli değildir. Siyasallaşmış grup kimlikleri, siyasallaşmamış grup kimliklerine göre azınlıklar arası dayanışma kurmaya daha meyilli olabilirler, ancak kimi siyasallaşmış grup kimliklerinin azınlık ittifakı ve dayanışmalar kurmaya diğerlerinden daha eğilimli olduğu gözden kaçırılmamalı ve bu farkı neyin yarattığı üzerine de düşünülmalıdır.

Örneğin pek çok çalışma bir politik kimlik olarak feministliğin feministlerin veya genel olarak kadınların cinsiyet eşitliğine yönelik eylemlerini etkilediğini ortaya koyuyor (Subasic ve ark., 2018). Ancak, özellikle üçüncü dalga feminizm ve sonrası düşünüldüğünde, ötekileştirilen azınlık gruplarla dayanışma göstermek ve *keşışimselliği* (*intersectionality*) merkeze alan bir mücadele yürütmek, feminist kimliğin temel değeri olarak ele alınıyor. Bu anlamda, feminist kimlikle özdeşleşmenin, feminist kadın ve kadın+¹ özneleri, başka ezilen gruplarla dayanışmaya ve onların mücadelelerinde yer almaya motive etmesi beklenebilir, ancak literatürde feminist kimliğin diğer gruplarla dayanışma eylemlerini nasıl etkilediği pek az ele alınan bir mesele.

Buradan hareketle, cis-heteroseksüel kadınların, LGBTQAI+ kolektif eylemlerine katılma niyetlerine odaklandığımız ve toplamda Türkiye'den 1065 cis-heteroseksüel feminist kadının katılımıyla gerçekleştirdiğimiz üç çalışma hangi koşullar altında siyasallaşmış bir grup kimliği olan feminist kimliğin diğer azınlık gruplarla dayanışmayı mümkün kıldığına ilişkin önemli bilgiler sunuyor (Uysal ve ark., 2022). Üç çalışmada da tekrarlı ve güvenilir bir şekilde feminist kimlikle daha yüksek özdeşleşmenin, LGBTQAI+'lar için gerçekleştirilen kolektif eylemlere katılma niyetini arttırdığını ortaya koyduk. Feminist kimliğe ek olarak, LGBTQAI+'lar için yapılan dayanışma temelli kolektif eylemlere katılımı en güçlü şekilde açıklayan şey feminist kadınların stratejik azınlık ittifakını ne düzeyde benimsediğiydi. Yakın dönemli çalışmalar dayanışmayı, iç grup odaklı, dış grup odaklı, bireysel odaklı ve ahlaki odaklı olmak üzere dört temel motivasyon üzerinden gruplandırıyor (Radke ve ark., 2020). Buradan hareketle iç grup odaklı bir motivasyon olan azınlıklar arası stratejik ittifak inancı, bireylerin iki ya da daha fazla azınlık grubun birlikte mücadele edip etmemesi gerektiğine dair inancı olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, feminist hareketin amaçlarına ulaşması için, LGBTQAI+ hareketi ile birlikte çalışmasının kaçınılmaz olduğu inancı, diğer sosyal psikolojik ve demografik değişkenlerin

¹ Kadın+ farklı gruplar tarafından farklı şekillerde kullanılsa da çoğunlukla trans kadınları, kendilerini feminizm ve kadın hareketinin öznesi olarak gören *non-binaryleri* (kendilerini ikili cinsiyet sisteminin dışında tanımlamayı seçenleri) ve toplumsal cinsiyet

uyumsuzluğu deneyimleyenleri (*gender non-conforming*) tanımlamak için kullanılan şemsiye bir kavramdır.

ötesinde, cis-heteroseksüel kadınların Onur Yürüyüşlerine ve LGBTQAI+ hakları için gerçekleştirilen kolektif eylemlere katılımını açıklıyor.

Bunlara ek olarak, öne çıkan değişkenlerden bir diğeri ise *imtiyaz bilincidir*. İmtiyaz, “güçlü sosyal gruplara sistemsel baskılar çerçevesinde sağlanan kazanılmamış avantajlar” (Case, 2012, s. 3) veya sahip oldukları “görünmez bir kazanılmamış varlıklar paketi” (McIntosh, 1988, s. 1) şeklinde tanımlanabilir. Çoğunlukla beyaz cis-heteroseksüel erkekler gibi avantajlı grupların üyesi olan bireyler imtiyazlı olarak algılanıyorsa da imtiyaz ilişkisel, bağlamsal veya yapısal bir terim olarak tanımlanmalı ve *kesişimsel (intersectional)* doğası görmezden gelinmemelidir. Hâliyle imtiyazlı olmak veya olmamak gibi kategorik bir durumdan çok, farklı açılardan imtiyazlı farklı açılardan imtiyazsız veya dezavantajlı olmayı içeren bağlamsal ve kesişimsel bir matris ten veya spektrumdan bahsetmek mümkün. Bu anlamda cis-heteroseksüel kadınlar, kadın kimlikleri sebebiyle dezavantajlı konumda iken, cinsel yönelimleri ve/veya cinsiyet kimlikleri sebebiyle cis-heteroseksüel olmayan kadınlara göre imtiyazlı konumda olabilirler. Bu karmaşık imtiyaz matrisini bilincinde olmak, çoğu zaman diğer gruplarla dayanışmayı ve birleşik mücadele hatları kurmayı beraberinde getirir. Türkiye’de yaşayan cis-heteroseksüel feminist kadınlar için de durum benzedir: imtiyaz bilincine daha fazla sahip cis-heteroseksüel kadınların, LGBTQAI+ hakları için

dayanışma temelli kolektif eylemlere katılma niyetleri daha yüksektir.

Her ne kadar feminist kimlik, stratejik azınlık ittifakı ve imtiyaz bilincinin etkisini tekrarlı bir biçimde üç çalışmada da gösterebilsek de bir diğer değişkenin etkisine ilişkin çelişkili sonuçlar elde ettik: kadınlara ve LGBTQAI+’lara yönelik algılanan ayrımcılık. Bu da bizi kendi grubuna ve başka bir azınlık grubun üyelerine yönelik algılanan ayrımcılığın, azınlık grup üyeleri arasındaki ilişkileri nasıl şekillendirdiğine dair yürütülen araştırmaları derlediğimiz ikinci kategoriye götürüyor.

ii. Ayrımcılık Deneyimi ve

Bunun Azınlıklar Arası İlişkilere Etkisi

En başta paylaştığımız alıntıya geri dönelim: “Ezildikten sonra aynı şarabız”. O hâlde basit ve doğrudan bir okuma yaparsak, azınlık gruplararası ortak kader hissinin yaratan şeyin diğer azınlık grup üyelerinin de -tıpkı kendileri gibi- ezildiğini, ayrımcılığa uğradığını bilmesidir diyebiliriz. Peki, gerçekten de bir azınlık grubu üyesinin ayrımcılığa maruz kaldığı bilgisi veya kendi ayrımcılık deneyimlerinin hatırlatılması, diğer azınlık grup üyelerinde bu kişi ve grubuna yönelik olumlu duygular yaratıyor ve dayanışmayı tetikliyor olabilir mi?

Azınlık gruplararası dayanışmayla ilgili ilk araştırmalar, azınlık grup üyelerinin kendi ayrımcılık deneyimleri, benzer kimlik kategorisinden bir azınlık grupla olumlu ilişkiler kurmasıyla, farklı kimlik kategorisinden bir

azınlık gruplarsa olumsuz ilişkiler kurmasıyla sonuçlanabiliyor (Craig ve Richeson, 2012). Örneğin bir etnik azınlığa yaşadığı ayrımcılık deneyimleri hatırlatıldığında, başka bir gruptan etnik azınlığa karşı daha olumlu tutumlar gösterme ve dayanışma eğilimi artarken, cinsiyet kimliğinden dolayı azınlık Olanlara karşı olumlu tutumlar gösterme ve dayanışma azalıyor. Craig ve Richeson (2012), Amerikalı Latin ve Asyalı azınlıklarla yaptıkları bir dizi çalışmada Asyalı ve Latinlere yönelik ayrımcılıklara dair metinler okuyan katılımcıların, okumayanlara göre Siyah Amerikalılara dair daha olumlu tutumlar gösterdiğini ortaya koyuyor. Ancak benzer bir deney deseninde, Amerikalı Siyah ve Latinlere kendi gruplarına karşı ayrımcılık deneyimlerinin hatırlatılması, gey ve lezbiyenlere karşı olumsuz tutumları arttırmış ve LGB+ politikaları destekleme düzeylerini azaltmıştır (Craig ve Richeson, 2014). Başka bir çalışmada ise Amerikalı beyaz kadınlara cinsiyetçiliğin hatırlatılması ırksal azınlıklara yönelik önyargılarını arttırmıştır (Craig ve ark., 2012). Pek çok araştırma bu yönde tutarlı sonuçlar veriyor. Bu literatür ışığında orijinal alıntımızı şu şekilde revize etmek mümkün: Ezildikten sonra aynı kırmızı şarap olabiliriz, ama roze veya beyaz değiliz.

Buna ek olarak, Glasford ve Calcagno (2012) bir topluluk hissi uyandırmayı amaçlayan azınlıklar arası benzerlik odaklı mesajların azınlık gruplar arasındaki politik dayanışmayı artırabileceğini gösterirken, bu

mesajların etkililiği için en önemli etkenlerin azınlık gruplararası benzerlik algısı ve azınlık grupların ege-men grupla teması olduğunu ortaya koyuyor. Yaptıkları deneylerde Amerika'daki Latinlerin Siyahlarla dayanışmasına odaklanan araştırmacılar, Latin katılımcılara Amerika'daki ırk sorunun çözümü için azınlıklar arası benzerliklere veya farklılıklara odaklanılması gerektiğini söyleyen kurmaca uzman görüşlerinin olduğu metinler gösterdiler. Azınlıklar arası benzerliklere odaklanan mesajları okuyan Latin katılımcılar, farklılık odaklı mesajları okuyanlara göre Siyahlarla aralarında daha yüksek düzeyde benzerlik algıladıklarını raporlarken, anlamlı düzeyde daha yüksek politik dayanışma eğilimi gösterdiler. Bununla birlikte günlük hayatta Beyazlara daha fazla temas eden Latinlerde, benzerlik odaklı mesajların benzerlik algısı ve dayanışma üzerindeki olumlu etkisi, Beyazlarla daha az temas edenlere oranla daha az gözlemlendi. Bu çalışmalar bize azınlıkların benzer mağduriyetleri farklı şekillerde deneyimleyebildiklerini gösteriyor.

iii. Kapsayıcı ve Dışlayıcı Mağduriyet Bilinci ile Bunların Anlatısı

Kolektif mağduriyet (collective victimhood), silahlı çatışmalar, işgal, soykırım, asker/polis şiddeti ve yerleşimci sömürgecilik gibi fiziksel şiddet içeren baskı ve çatışma yöntemleriyle ortaya çıkabileceği gibi, insanların temel materyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılama-sının önüne geçen, güç ve fırsat eşitsizlikleri yaratan

yapısal şiddet yoluyla da ortaya çıkabilir. İster fiziksel ister sembolik ister yapısal şiddet üzerinden ortaya çıksın, kolektif mağduriyetin, nesiller boyu aktarılan, travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik iyi oluş ve sağlığı etkileyen olumsuz sonuçları pek çok çalışma ile gösterildi (Wohl ve van Bavel, 2011). Bu şiddet ve baskı türlerinin birinci elden mağduru olmak veya tanıklık etmenin, kolektif mağduriyetin bir gerekliliği olmadığına altını çizmek gerekir. Mağdur azınlık grupla sosyal kimlik özdeşleşmesi deneyimleyen her birey, paylaşılan kimliğin bilişsel ve duygusal yansımaları dolayısıyla kolektif mağduriyet çalışmalarının bir öznesidir ve literatürde özetlenen tüm olumsuz sonuçları deneyimler.

Söz konusu bu bireysel çıktılarının ötesinde, sosyal psikoloji literatürü son on yılda kolektif mağduriyetin gruplararası ilişkiler üzerindeki etkisine giderek daha fazla odaklanmaya başladı. *Rekabetçi mağduriyet (competitive victimhood)* kavramını ortaya atan Noor ve arkadaşları (2012), insanların kendi gruplarının diğer gruplardan daha çok acı çektiğini düşünme eğiliminin Kuzey İrlanda ve Şili gibi çatışma-sonrası toplumlarda affetme ve çatışma-sonrası olumlu ilişkiler kurma eğilimini azalttığını gösterdiler. İsrail işgali altındaki Filistin’de yapılan çalışmalar da tarihsel kolektif mağduriyet anlatılarını daha çok benimseyen İsraili Yahudilerin, çatışmayı sürdürmeye hizmet eden tutumlara daha fazla ve barışçıl tutumlara ise daha az rağbet ettiklerini

gösteriyor (Halperin ve Bar-Tal, 2011). Bununla birlikte, Vollhardt (2015), bu geniş literatüre iki önemli eleştiri getirir: 1) bu araştırmalar çoğunlukla kolektif mağduriyetin sebebi olan egemen grup ile bir kolektif mağduriyet yaşayan dezavantajlı grup arasındaki ilişkiye odaklanıyor ve dezavantajlı azınlık grupları arasındaki ilişkilerde kolektif mağduriyetin rolünü ise ihmal ediyor; 2) bu araştırmalar kolektif mağduriyetin olumsuz sonuçlarına odaklanırken oldukça karanlık bir tablo çiziyor ve bu olumsuz koşulların hangi şartlarda ortaya çıkıp çıkmadığını, hatta belli şartlar altında olumlu sonuçları olup olamayacağını tartışmaktan geri duruyor.

İlk bölümde özetlediğim üzere, baskı altındaki azınlık ve dezavantajlı gruplar hem kendi toplumlarındaki diğer azınlık veya dezavantajlı grupların hem de diğer kültürlerin ezilenlerinin güçlü bir savunucusu olabilirler. Dünyanın ve tarihin farklı noktalarındaki pek çok vaka paylaşılan bir kolektif mağduriyet ve baskı hissinin diğer ezilenlere yardım, onların ortak veya tekil davalarına destek, seçim ve politikaları etkileyebilecek güçlü azınlık ittifakları veya doğrudan dayanışma içindeki sosyal hareketlerle değişim yaratmak için insanları nasıl harekete geçirdiğinin örnekleriyle doludur. Dezavantajlı azınlık grupları arasındaki bu dayanışmayı açıklamak için, Vollhardt (2012, 2015; Vollhardt ve Bilali, 2015), *kapsayıcı mağduriyet bilinci (inclusive victim consciousness)* adını verdiği bir kavram önerir.

Vollhardt bu kavramla *dışlayıcı* ya da *rekabetçi bir mağduriyet bilincinin* (*exclusionary/competitive victim consciousness*), baskı ve şiddet anlatısının negatif etkilerinden sıyrılmış ortak bir mağduriyet bilincinin, gerek mağdur azınlık grup üyelerinin iyi oluş ve psikolojik sağlıkları için gerekse dayanışma, mücadele ve sosyal değişim için önemini vurgular.

Bu noktada Vollhardt (2015) ve Bilali (Vollhardt ve Bilali, 2015), dışlayıcı ve kapsayıcı mağduriyet bilincini ayırmanın önemine değinirken, literatürdeki çoğu çalışmanın mağduriyeti, dışlayıcı mağduriyet yani grupların nasıl biricik ve kendine has bir biçimde acı çektiği üzerinden okuduğu eleştirisini getirir. Kapsayıcı ve dışlayıcı mağduriyet bilinci arasındaki temel farklardan birisi; dışlayıcı mağduriyet belirli bir çatışma içindeki taraflar arasındaki ilişki (çoğunlukla yalnızca iki taraf arasındaki) ve deneyimlere odaklanırken, kapsayıcı mağduriyet daha genel bir şekilde diğer grupların mağduriyet ve baskı deneyimlerine odaklanır. Buna göre kişi ve grupların, mağduriyet, dışlanma, şiddet ve dezavantajlılık deneyimlerini dışlayıcı bir anlatı üzerinden okuması neredeyse tüm dünyanın kendilerine karşı oldukları ve denkleme dâhil edilen tüm grupların kendilerine bir şekilde zarar vermeyi istedikleri düşüncesiyle sonuçlanabilir (Bar-Tal ve Antebi, 1992).

Dışlayıcı mağduriyet bilinci ve anlatılarına odaklanan pek çok araştırmanın yanı sıra, son on yılda bazı çalışmalar grupların çektiği acıların benzerliğine, yani

kapsayıcı mağduriyet anlatısına odaklanmaktadır. Buradaki temel fark grupların kendilerini X grubun baskı ve şiddeti altındaki Y grubundan ibaret mi, yoksa kendileri gibi baskı ve şiddet altındaki diğer gruplarla birlikte *baskı altındaki azınlıklar* gibi daha genel bir grubun parçası olarak mı gördüğü üzerinden okunabilir. Elbette, kimlikler gibi güç ve hiyerarşi de kesişimseldir; hâliyle *baskı altındaki azınlıklar* kümesi altındaki tüm gruplar söz konusu azınlık olma deneyimi olduğunda aynı şeyi deneyimlemezler. Kapsayıcı mağduriyet bilinci teorisyenlerinin önermesi de bu noktada ezilen grupları eşitlemekten çok, belirli baskı ve şiddet dinamikleri üzerinden ezilen grupların benzerliklerinin altını çizmektedir.

Söz konusu kapsayıcı mağduriyet anlatısı ya da bilinci olduğunda Ortak İç Grup Kimliği Modeli'nin çizdiği teorik perspektiften bahsetmek gerekir (Gaertner ve Dovidio, 2000). Birçok ampirik çalışmayla desteklenen modele göre, farklı sosyal gruplardan bireyler paylaşılan bir üst grup kimlikle özdeşleştiklerinde, diğer sosyal gruplara karşı önyargılarının azaldığı ve olumlu tutumlarının arttığı görülür. Yaşanan ayrımcılıkların, dezavantajlılığın, mağduriyetin ve azınlık deneyimlerinin farklı azınlık gruplar tarafından paylaşıldığı inancı, bu azınlık deneyimlerinin ortak bir iç grup kimliğine ya da daha üst bir sosyal kategoriye evrilebileceğini düşündürülebilir. Vollhardt ve arkadaşları (2016), daha fazla kapsayıcı mağduriyet bilincine sahip olan Vietnamlı

Amerikan öğrencilerin Amerika'daki mülteci karşıtı politikaları daha az destekleme eğiliminde olduklarını gösterdiler. Aynı çalışmada, düşük kast sisteminden gelip daha fazla kapsayıcı mağduriyet bilincine sahip Hintlilerin, Hindistan'daki Butanlı mültecilere karşı daha fazla toplum yanlısı eğilimlere sahip olduğu gösterildi.

Sonuç olarak, yalnızca grupların birbirine karşı tutumlarını değil, azınlık gruplar arasında ittifakların kurulması ve sosyal değişim için birleşik bir çabanın yürütülmesi söz konusu olduğunda kapsayıcı mağduriyet bilinci önemli bir motivasyon kaynağıdır. Örneğin *gökkuşaklı ittifakı* adı verilen ve Siyahlar, Latinler, Asyalılar ve Yerlilerin oluşturduğu ittifak Amerika'da 1970'leri ırksal eşitlik ve sosyal adalet konularında birlikte çalıştı. Türkiye'de de özellikle 1990'lardan bu yana feminist, *kuir* ve Kürt hareketi arasında artan irili ufaklı bağlantılar ve sosyal değişim umuduyla kurulan ittifaklar bunun en önemli örneklerindedir.

Seller ve arkadaşları (1998), *baskı altındaki azınlık* ideolojisini daha çok benimseyen bireylerin azınlıklar arası ittifakların kurulmasını sosyal değişim için en uygun strateji olarak görececeklerini söyler. Simon ve Klendermans'ın (2001) ortaya attığı ve kolektif eylem çalışmalarında önemli bir yer tutan siyasallaşmış kolektif kimlik (bkz. Bölüm 1), özünü ortak mağduriyet, acı ve baskıların farkındalığından alır ve protestolar başta olmak üzere sosyal değişim amaçlayan azınlık

hareketlerinin merkezinde bulunur (ayrıntılı meta-analiz çalışmaları için bkz. Agostini ve van Zomeren, 2021; van Zomeren ve ark., 2008). Amerika'daki ırksal azınlıkların ortak dezavantajlıklarının anımsatıldığı Amerikalı Latinler, "Siyahlar ve Latinler gruplarının konumlarını ilerletmek için birlikte çalışmalıdır" maddesine daha yüksek oranda katıldıklarını belirtirken (Glasford ve Calcagno, 2012), benzer şekilde Türkiye'de feminist kimliği, *kuir* ve kadın hareketi arasında bir üst kimlik olarak benimseyen heteroseksüel cis-kadınlar "Kadınlar ve LGBTQAI+'lar gruplarının konumlarını ilerletmek için birlikte çalışmalıdır" maddesine daha yüksek oranda katılmışlardır (Uysal ve ark., 2022).

Özetle, oldukça yeni ve gelişmekte olan bir literatür olan azınlıklar arası ittifak ve dayanışma üzerine yapılan sosyal psikoloji çalışmaları gösteriyor ki; dezavantajlı grupların birbiriyle dayanışması otomatik ve kolaylıkla gerçekleşmez ama imkânsız da değildir. Gerek yaşadıkları benzer ayrımcılık deneyimleri gerekse kapsayıcı mağduriyet anlatısı üzerine inşa edilebilecek kapsayıcı siyasallaşmış bir azınlık kimliği sosyal değişim için etkili bir azınlık ittifakının oluşturulmasının yollarını açıyor. Kesişimsel bir imtiyaz bilinci, grupların kendi dezavantajlarını görmelerine ve siyasallaşmalarına olanak sağlayabilir. Bu da egemen grupların baskılarını ve stratejik ittifak üzerinden sosyal değişimin olanaklarını somutlaştırarak; imtiyazların, güç ilişkileri ve baskı mekanizmalarının karmaşıklığını göstererek

kapsayıcı mağduriyet bilincinden güç alan ortak bir mücadeleye hattını mümkün kılabilir. Bu anlamda, aynı kaptaki ezilmek veya aynı potada eriyip üst-kimliklerin tek tipleştirilmesi yerine, hem şiddet ve baskı mekanizmalarının -ve dolayısıyla mücadelelerin- ortaklığına hem de grupların tarihsel ve politik deneyimlerinin biricikliğine aynı anda odaklanabilmenin gerek sosyal psikoloji gerekse sosyal değişim açısından pek çok getirisi olacaktır.

Kaynaklar

Agostini, M. ve van Zomeren, M. (2021). Toward a comprehensive and potentially cross-cultural model of why people engage in collective action: A quantitative research synthesis of four motivations and structural constraints. *Psychological Bulletin*, 147(7), 667-700.

Bar-Tal, D. ve Antebi, D. (1992). Beliefs about negative intentions of the world: A study of the Israeli siege mentality. *Political Psychology*, 13(4), 633-645.

Case, K. A. (2012). Discovering the privilege of Whiteness: White women's reflections on anti-racist identity and ally behavior. *Journal of Social Issues*, 68(1), 78-96.

Craig M. A., DeHart T., Richeson J. A. ve Fiedorowicz L. (2012). Do unto others as others have done unto you? Perceiving sexism influences women's evaluations of stigmatized racial groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38, 1107-1119.

Craig, M. A. ve Richeson, J. A. (2012). Coalition or derogation? How perceived discrimination influences intraminority intergroup relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(4), 759-777.

Craig, M. A. ve Richeson, J. A. (2014). Discrimination divides across identity dimensions: Perceived racism reduces support for gay rights and increases anti-gay bias. *Journal of Experimental Social Psychology*, 55, 169-174.

Gaertner, S. L. ve Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model*. Taylor & Francis.

Glasford, D. E. ve Calcagno, J. (2012). The conflict of harmony: Intergroup contact, commonality and political solidarity between minority groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 323-328.

Halperin, E. ve Bar-Tal, D. (2011). Socio-psychological barriers to peace making: An empirical examination within the Israeli Jewish Society. *Journal of Peace Research*, 48(5), 637-651.

McIntosh, P. (1988). White privilege and male privilege: A personal account of coming to see correspondences through work in women's studies. M. L. Anderson ve P. H. Collins (Ed.) *Race, class, and gender: An anthology* içinde (ss. 76-87). Wadsworth.

Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S. ve Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering. The psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16(4), 351-374.

Radke, H. R. M., Kutlaca, M., Siem, B., Wright, S. C. ve Becker, J. C. (2020). Beyond allyship: Motivations for advantaged group members to engage in action for disadvantaged groups. *Personality and Social Psychology Review*, 24(4), 291-315.

Sellers, R. M., Smith, M. A., Shelton, J. N., Rowley, A. J. ve Chavous, T. M. (1998). Multidimensional model of racial identity: A reconceptualization of African American racial identity. *Personality and Social Psychology Review*, 2(1), 18-39.

Simon, B. ve Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity: A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56(4), 319-331.

Subašić, E., Hardacre, S., Elton, B., Branscombe, N. R., Ryan, M. K. ve Reynolds, K. J. (2018). We for she”: Mobilising men and women to act in solidarity for gender equality. *Group Processes and Intergroup Relations*, 21(5), 707-724.

Subašić, E., Reynolds, K. J. ve Turner, J. C. (2008). The political solidarity model of social change: Dynamics of self-categorization in intergroup power relations. *Personality and Social Psychology Review*, 12(4), 330-352.

Uysal, M. S., Uluğ, Ö. M., Kanık, B. ve Aydemir, A. (2022). “The liberation of LGBTQ+ will also liberate heterosexuals”: Heterosexual feminist women's participation in solidarity-based collective action for LGBTQ+ rights. *European Journal of Social Psychology*, 52(2), 377-390.

van Zomeren, M., Postmes, T. ve Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, 134(4), 504-535.

Vollhardt, J. R. (2012). Collective victimization. L. R. Tropp (Ed.), *The Oxford handbook of intergroup conflict* içinde (ss. 136-157). Oxford University Press.

Vollhardt, J. R. (2015). Inclusive victim consciousness in advocacy, social movements, and intergroup relations: Promises and pitfalls. *Social Issues and Policy Review*, 9(1), 89-120.

Vollhardt, J. R. ve Bilali, R. (2015). The Role of inclusive and exclusive victim C-consciousness in predicting intergroup attitudes:

Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, 36(5), 489-506.

Vollhardt, J. R., Nair, R. ve Tropp, L. R. (2016). Inclusive victim consciousness predicts minority group members' support for refugees and immigrants. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(6), 354-368.

Wohl, M. J. A. ve van Bavel, J. J. (2011). Is identifying with a historically victimized group good or bad for your health? Transgenerational post-traumatic stress and collective victimization. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 818-824.

GÜCÜ ELİNDE TUTAN AZINLIKLAR VE DAYANIŞAN ÇOĞUNLUKLAR: GRUPLARARASI PSİKOLOJİNİN HÂKİM AZINLIK ANLATISINA BİR ELEŞTİRİ

Hakan Çakmak*

« Çünkü buralarda bugün azınlıkta olanlar
yarın çoğunluk hâline gelebilmekte
ve iktidar el değiştirebilmektedir. »
Kemal Gözler

Yukarıdaki alıntı, Türk Dil Kurumu'nun azınlık tanımlamalarından ilkinin hemen altına örnek cümle olarak ekli. İlgili tanım ise şu şekilde: "Bir toplulukta kendine özgü nitelikler bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar; azlık, ekalliyet, çoğunluk karşıtı" (TDK, 2024). Sosyal bilimlere referansla yapılan tanım ise üçüncü sırada: "Bir ülkede ayrı soydan veya inançtan olan ve sayıca az bulunan topluluk; ekalliyet" (TDK, 2024). Bu iki tanımın odakları bakımından birbirinden farklılaştığı söylenebilir. İlk tanım, azınlığın

niteliğine genel geçer bir göndermede bulunarak azınlıklık olmanın niceliksel özelliğine daha çok odaklanır; yani, ötekilerden sayıca az olmak. İkinci tanım ise azınlıklık olmanın sosyal kimlik etrafında şekillenen niteliksel özelliklerine daha çok odaklanır; yani, soy veya inanç bakımından az olmak.

Bu iki tanımı birlikte ele aldığımda, Kemal Gözler'in ilk tanımı takip etmesi beni bir çıkarıma götürüyor: İktidarı ele geçirenin azınlıklık olma hâli *etkisini yitirir* (neutralise). Bir vakit sonra o, azınlık olsa dahi soy veya inanç bakımından azınlık değil de kendine özgü nitelikleri bakımından azınlıktır. Bu tanım Kemal Gözler'in sözleri ile paralel olarak düşünüldüğünde, kendine özgü nitelikler, iktidar veya güce atıfta bulunuyor gibi gözüküyor. Artık o, *gücü elinde tutan bir azınlıktır*. Diğer yandan, sosyolojiye atfedilen tanımı sosyal psikolojinin gruplararası ilişkileri inceleyen koluna (gruplararası psikoloji) yakın bir tanımlama olarak kabul edebiliriz. Nasıl ki, Kemal Gözler'in sözleri meselenin niceliksel kısmına odaklanıp niteliksel kısmını açıkta bırakıyorsa, gruplararası psikoloji de azınlığı güç ve sermaye ilişkileri perspektifiyle okumak konusunda eksik kalıyor (Huddy, 2004). Hâlbuki günlük yaşamımızın 'sosyal psikolojisi' ele alındığında, iktidarı ellerinde bulunduran güçlü

* Groningen Üniversitesi, Sosyal Psikoloji Bölümü, Doktora öğrencisi

azınlıkların güçsüz konumdaki çoğunluğu, yani halkı yönlendirmesiyle sıkça karşılaşırız.

Bu yazıda, güç kavramını materyalist bir perspektiften (Haug, 2001; Gramsci, 1975; Tsing, 2015), sosyal sermaye üzerinde kurulan tahakküm olarak tanımlayarak, gruplararası psikolojinin ana akım azınlık kavrayışına eleştirel bir bakış getirmeye çalışıyorum. Takip eden bölümlerde, gruplararası psikolojinin hâkim azınlık anlatısının sorun ve sınırlılıklarına değiniyorum. Sonrasında, gücü elinde tutan azınlıklar bakışının sosyal psikolojik kavrayışımızı nasıl zenginleştirebileceğine ve hâlihazırdaki azınlık anlatısının gruplararası dayanışma olgusunu anlamadaki sınırlılıklarına değinip, kısa bir özetle yazımı sonlandırıyorum.

Gruplararası Psikolojinin Ana Akım Azınlık Anlatısı: Güçsüzleştirilmiş Ötekinin Psikolojisi

Ana akım gruplararası psikoloji, genellikle bir grubun (örn. Amerika'daki Beyazlar) diğer bir grup hakkındaki düşünce ve duygularını inceleyen çalışmalardan önemli ölçüde etkilendi (Tajfel ve Turner, 2004). Bu yaklaşım etkili ve verimli yöntemsel bir çerçeve sunarak sosyal dünyayı ikili kategorilere (örn. azınlığa karşı çoğunluk) indirgeme eğilimindedir. Bu çerçeve günlük sosyo-politik gerçekliği anlamakta sosyal psikologlara kısmen yardımcı olsa da ikili kategori(k) yaklaşıma son zamanlarda eleştiriler de geldi (bkz. Dixon ve ark., 2020). Bu yaklaşım gerçek dünyadaki gruplararası ilişkileri açıklamada, doğası itibarıyla birtakım sınırlılıkları

beraberinde getirir. Örneğin 'ırk' ilişkilerini ele alalım. İkili kategorik yaklaşım, Beyazları çoğunluk, Siyahları ise azınlık olarak sınıflandırmaya zorlar. Salt sayısal anlamda bu bazen doğrudur: Amerika'da Siyahlar azınlık, Beyazlar ise çoğunluktur. Ancak salt sayısal anlayış, gruplararası psikolojinin sosyo-politik ve tarihsel arda lanını tam anlamıyla anlamamıza yetmez. Dolayısıyla, grupların maddi gerçekliğine dair söz üretmez.

Amerika'daki Siyahlar, Beyazlar ile kıyaslandığında, yalnızca sayısal açıdan azınlık olarak anılmazlar (Richeson ve Sommers, 2016). Zaten diğer bağlamlara bakıldığında, salt sayısal kavrayış Beyaz'ın Siyah'la kıyaslamalı durumunu anlamaya da yetmez. Örneğin Güney Afrika'da Siyahlar, Beyazlar ile kıyaslandığında, demografik çoğunluğu elinde bulunduruyor (Durrheim, 2005). Ama mevcut gruplararası psikolojik bakış için Siyah'ın azınlık olarak anılması daha makul. Fakat Siyah'ı azınlık olarak tanımlamak bu bağlamda bir *oksimoron* (çoğunluk olan azınlık!) oluşturur. Bu oksimorondan kurtulmak için asimetrik sermaye ilişkisi çerçevesinde şekillenen maddi gerçeklik anlaşılmalıdır (Haug, 2001). Bunun için, gruplararası ilişkilerin sosyo-politik ve tarihsel bir okuması yapılmalıdır: Hem Amerika'da hem de Güney Afrika'da Siyahlar, Beyazlar tarafından kölelik vasıtasıyla sömürüldü, yerlerinden edildi ve katledildi. Tarihsel gerçek bize bunu söyler (Fanon, 1968). Bu tarihsel gerçeğin yarattığı adaletsizlik hiçbir zaman tam anlamıyla telafi edilmediği ve

hatta inkâr edildiği için ırk temelli adaletsiz sermaye ilişkileri günümüze kadar süregeldi (bkz. Shuman ve ark., 2024). Tam da bu sebeple Siyahlar, Beyazlar ile kıyaslandığında ‘azınlık’ konumundadır. Fakat aslında onlar azınlık değil; sömürülen, sömürüldüğü inkâr edilen, hor görülen, kenara itilenlerdir. Yani, Siyah ötekidir. Dolayısıyla, gruplararası ilişkiler açısından azınlık psikolojisi de özü itibarıyla sermayeden mahrum bırakılmış, *güçsüzleştirilmiş (disempowered) ötekinin psikolojisi*dir (Bayad ve Şen, 2023; Fanon, 1968).

Tarihi geçmişi olan bu sosyo-politik maddi gerçeklik dikkate alındığında, azınlık-çoğunluk merceğiyle yapılan sosyal psikolojik okumaların araştırmacıya dayattığı çerçeve barizdir: Bir kavram olarak azınlık, salt sayısal niceliği düşünmeye iten ve en iyi ihtimalle azınlık olma hâlini belli belirsiz biçimde sosyal kimliklere atfeden ana akım anlatılardan biridir (Decolonial Psychology Editorial Collective, 2021). Ancak, bireylerin *ötekileştirilmiş* sosyal grup üyelikleri aracılığıyla maruz kaldığı olumsuz koşullar, aslında onların azınlık olmalarından ziyade sosyal sermayeden mahrum kalmalarına dayanan güvencesiz/preker (precarious) koşullardır (Tsing, 2015). Sosyal sermayeden mahrum kalan nispeten güçsüzleşir. Diğer yandan, güçlünün söylemsel temsiliyeti onun salt sayısal azınlık/çoğunluk niceliğinden bağımsız olarak daha yüksek düzeydedir (Lücken ve Simon, 2005). Dolayısıyla, azınlık olarak anılan, salt sayısal anlamda azınlık değildir. Azınlıkta kalan

yalnızca *ötekinin* kendisi değil; onun derdi, sesi ve söylemidir (Gramsci, 1975; Haug, 2001). Üstelik sosyal psikoloji yayınlarında, maddi gerçekliğinin es geçilerek güçsüzleştirilmiş ötekinin ‘azınlık’ ve türevi kavramlarla anılması, onun gündelik hayatta maruz kaldığı maddi koşulların da örtbas edilmesine hizmet edebilir (Hakim ve ark., 2023). Yani, grupları niteliksel olarak tanımlamada azınlık kavramı kullanıldığında bunun gruplararası eşitlikçi söylemden ziyade, maddi koşulların inkârını veya bilmezliğini (ignorance) pekiştirme riski var (Durrheim, 2024).

Hâlbuki azınlık kavramını sosyal psikoloji literatürüne tanıtan Serge Moscovici, bu kavramı hiç de gruplararası dinamiklerin maddi gerçekliğini anlamlandırmada kullanmadı (Moscovici ve Nève, 1971; Wood ve ark., 1994). Daha ziyade azınlık kavramı, sosyal psikolojideki sosyal etki ve uyma çalışmalarına eleştirel bir bakış getirmek amacıyla ortaya konmuştu (Crano, 2000; Crano ve Seyranian, 2007). Öyle ki, Moscovici sosyal etki deneylerindeki katılımcılar arasında gözlemlenen ve çoğunluğa uyma eğilimi olarak nitelenen davranışın da bir çeşit azınlık etkisi olarak ele alınabileceğini söyler (Gardikiotis, 2011). Çünkü araştırmacıların laboratuvar ortamında çoğunluk olarak adlandırdığı insanlar aslında gerçek dünyada azınlığa karşılık gelebilir (Crano, 2000). Moscovici’ye göre, katılımcılar laboratuvar ortamına zihinlerinde toplumsal mutabakatın ne olduğuna dair hâlihazırda bir fikir veya inanışla gelirler

(Moscovici, 1988). Laboratuvar ortamındaki araştır-
macı ve işbirlikçiler ise toplumsal mutabakat ile zıtlık
içinde bir azınlığı temsil ediyor olarak görülebilir (örn.
bilim insanları, uzmanlar, akademisyenler vesaire). Do-
layısıyla, bu deneylerde elde edilen etki de pekâlâ azın-
lık etkisi olabilir (Galam ve Moscovici, 1994). Buna bi-
naen, Moscovici'nin azınlık kavramını kullanışı da yine
salt sayısal özelliklere atıfta bulunur. Nihayetinde,
Moscovici'nin kullandığı bağlamda azınlık kavramı la-
boratuvar ortamına özgü ve daha anlamlıdır.

Özetle, güncel gruplararası psikoloji literatüründe azın-
lık kavramı asimetrik güç ilişkilerini göz ardı eder ve
güçsüzleştirilmiş ötekilerin muzdarip olduğu adaletsiz
maddi gerçekliğin bir yan ürün (by-product) olarak de-
ğerlendirilmesiyle sonuçlanabilir. Bu durum hem kav-
ram olarak azınlığın hem de anlamlandırılmak istenen
olguların yüzeysel olarak ele alınmasına veya erozyona
uğramasına neden oluyor. Diğer bir deyişle, kavramın
bu şekilde kullanılması faydadan çok zarara neden olu-
yor ve söz konusu maddi gerçekliğin örtbas edilmesine
hizmet ediyor (Durrheim, 2024; Hakim ve ark., 2023).
Dolayısıyla, özellikle gruplararası psikoloji çalışmaları
dikkate alındığında, azınlık kavramı ile anlatılmak iste-
nen sayısal azınlık değilse, kavramın deneysel ortam-
lar dışındaki kullanımından kaçınılmalıdır.

Gücü Elinde Tutan Azınlıklar ve Gruplararası Psikolojideki Önemi

Gücü elinde tutan azınlıklar ile ne kastettiğimi açıkla-
mak için Moscovici'nin azınlık etkisi üzerine yorumla-
rına dönmek yerinde olacaktır. Moscovici'nin belirttiği
gibi (Moscovici, 1988), sosyal etki ve uyma deneylerini
yürüten araştırmacılar ve işbirlikçileri, azınlık olarak ka-
bul edilebilir. Ancak burada azınlık konumunda olan
araştırmacının rolünü incelemek, niteliksel açıdan
farklı bir yoruma yol açabilir. Zira araştırmacının yal-
nızca bir azınlık olmadığını unutmamak gerek. Araştır-
macı, deney ortamının ev sahibi, deneyi yürüten kişidir.
Bazen araştırmacı, katılımcılara ödeme yapan bir 'pat-
ron' bile sayılabilir. Kısacası, araştırmacı gücü elinde
tutan bir azınlıktır (Martin ve Hewstone, 2003).

Araştırmacının gücü elinde tutan bir azınlık olması ve
azınlıktaki işbirlikçileriyle çoğunluğa -yani katılımcılara-
neye uyulması gerektiğini buyurması gibi, gerçek dün-
yada da gücü elinde tutan azınlık gruplar, gündelik ya-
şamda neyin tartışılacağını, sosyo-politik meselelerin
nasıl bir çerçeve ile ele alınması gerektiğini belirleyebi-
yorlar (Lewis, 2001). Bu bağlamda siyasetçiler, iş in-
sanları, medya patronları vb. gücü elinde tutan azınlık-
lar olarak düşünülebilir. Bu tip azınlıklar sosyal psiko-
lojinin alışlagelmiş grup tanımlamalarının da ötesine
geçer. Bunlar aynı zamanda maddi çıkar ilişkileri ekse-
ninde kurumsallaşmışlardır (Gramsci, 1975). Siyaset-
çiler partileşmiş, iş insanları dernekleşmiştir. Medya

patronlarının devasa yayın organları vardır. Bu 'azınlık' grupları, kurumsal ilişkilere dayanan sermaye-güç ağlarıyla toplumu, yani görece güçsüz sosyal grupların bütünü, yani halkı etkilemeye çalışır (Gramsci, 1975). Siyasi partiler kendi söylemlerinin ana akımda tartışılması için propaganda yapar. İş insanları ana akım siyasetin propagandasına göre ekonomik kâr getirecek adımlar atar. Medya yayın organları propagandaya iştirak eder. Böylesi azınlıklar bu ve benzeri hamleleriyle topluma ve dolayısıyla çoğunluğa durmaksızın bir yön verme işiyle meşguldür (Lewis, 2001). Özü itibarıyla bu yönlendirme işi, belli bir tür azınlığın diğerlerine boyun eğdirme, razı etme (compliance) çabasıdır. Dolayısıyla, sosyal psikolojik açıdan azınlık kavramı, bu tip gücü elinde bulunduran grupları tanımlamaya daha uygundur: Azınlık, bu tip gruplardır ve ellerindeki sermaye ve güç aracılığıyla çoğunluğu etkilemeye ve çoğunluğa boyun eğdirmeye çalışırlar.

Gruplararası psikoloji çalışmalarına kıyasla siyaset bilimi çalışmaları, siyasi elitlerin söyleminin halk üzerindeki etkisini araştırmada daha isabetli bir perspektif sunar (Bullock, 2011). Ancak, siyaset bilimi araştırmaları da halkı oluşturan sosyal gruplar arasındaki ilişkileri anlamada eksik kalıyor. Diğer yandan gruplararası psikoloji literatürü, gücü elinde bulunduran azınlıkların çoğunluk gruplarıyla ilişkisini teorik ve ampirik açıdan ele almaktan yoksun da değil. Örneğin Subašić ve arkadaşları (2008), ikili gruplar arası ilişkilerde

otoritenin, yani baskın ya da egemen grupların, etkisini açıklamak için Üç Kutuplu Siyasal Dayanışma Modeli'ni (Tripolar Model of Political Solidarity) ortaya attı. Stott ve arkadaşları (2018), toplumsal hareketlerin sahneye çıktığı toplu protestolarda polis grubunu üçüncü bir taraf olarak ele alıp protestocuların bu gruba yönelik tutumlarını incelediler. Kerr ve arkadaşları (2017), Güney Afrika bağlamında ötekileştirilmiş grupların hâkim gruplarla ilişkileri temelinde düşmanlık ve bu düşmanlığın meşrulaştırılmasının nasıl şekillendiğini gösterdiler. Son zamanlarda artan bu yeni bakış açılarına rağmen, ikili grup karşılaştırmalarının altında farklı sebepler yatıyor olabilir. Bence bu sebeplerden biri de azınlığı yanlış yerde aramak ve çoğunluğu azınlık olarak tanımlamak olabilir. Asıl azınlık sermaye ve gücü arkasına alıp çoğunluğa, yani halka, kimi 'günah keçisi' olarak göreceğini ve makbul olanı dayatanlardır.

Azınlık-Çoğunluk İkiliğinin Ötesi:

Gruplararası Dayanışma

Gruplararası psikolojideki ana akım azınlık anlatısını inceledikten sonra kısaca azınlık-çoğunluk ikiliğinin ötesine de değinmek isterim. Toplumsal olaylara ve kriz durumlarına karşı, bazen ana akım anlatının azınlık ve çoğunluk olarak tanımladığı sosyal gruplar bir araya gelerek birbirleriyle dayanışma gösterebiliyorlar. Bu dayanışmanın sergilendiği belli başlı fenomenlerden biri de bir amaç etrafında grupların iş birliği

içerisinde seslerini yükselttiği ve olumlu sosyal değişimi hedeflediği dayanışma temelli kolektif eylemdir (solidarity-based collective action). İlgilenen okuyucu bu konudaki güncel literatürü inceleyen Radke ve arkadaşlarının (2020) literatür taramasına göz atabilir. Ben bu burada giderek büyüyen bu literatürün yalnızca güncel bazı çalışmalarına azınlık-çoğunluk ikiliğiyle ilişkilendirmeye çalışarak değineceğim.

Gruplararası ilişkileri açıklamaya çalışan azınlık-çoğunluk anlatısı, özellikle ikili kategorilere indirgenen gruplardan bireylerin birbirleriyle dayanışma gösterdiği olguları anlamakta yetersiz kalıyor. Bu gibi olgulara örnek olarak yaklaşık on yıl önceki Türkiye'deki Gezi Parkı Protestoları (Uluğ ve Acar, 2019) veya daha yakın zamanlarda yaşanan Siyahların Hayatı Önemlidir (Black Lives Matter) protestoları düşünülebilir (Shuman ve ark., 2022). Bu örnekler ana akım azınlık anlatısının sınırlılıklarına dikkat çekmek için yeter; zira prestij ve statü açısından farklılaşan çeşitli grup üyelerinin, bir üst kimlik çatısı altında algılanan adaletsizliğe (perceived injustice) karşı dayanışma gösterip, ses yükseltmesini anlamak için azınlık-çoğunluk ikili kategorizasyonunun ötesine geçmek gerekiyor.

Bazı çalışmalar, azınlık veya çoğunluk olarak adlandırılacak gruplardan bireylerin siyasallaşmış özdeşleşme (politicised identification) etrafında bir araya gelip dayanışma gösterdiklerini ortaya koyuyor (bkz. Klansdermans, 2014; Subašić ve ark., 2008). Ancak politik

özdeşleşme, azınlık-çoğunluk dayanışmasını şekillendiren tek faktör değil. İkili kategorizasyon yoluyla anlamlandırmaya çalıştığımız grup üyelikleri, bireylerin başka grup üyelikleri ile kesişen (intersectional) farklı dayanışma biçimleri için köprü görevi görebilir (Wiley, 2012). Örneğin heteroseksüel kimlik eşcinsel kimlikle karşılaştırıldığında çoğunluk kimliği olarak görülebilir. Ancak heteroseksüel kadın kimliği, heteroseksüel erkek kimliğiyle karşılaştırıldığında farklı güç dinamiklerine işaret eder ve farklı bir statüdedir. Bu kimliğin feminist kimlikle kesişimi olan 'heteroseksüel feminist kadın' kimliği ise azınlık kimliği olarak adlandırılabilir. Uysal ve arkadaşları (2022, Çalışma 3), bu tip özdeşleşmenin LGBTQ+ bireylerle dayanışmayı nasıl etkilediğini gösterdi. Bu nedenle, bu tip dayanışmaları anlamak için ana akım azınlık anlatısının ötesine geçmeli ve gündelik hayatın politik ve kesişimsel yapısını anlamaya çalışmalıyız.

Ayrıca, bazı durumlarda çoğunluk olarak adlandırılan gruplar, kendi gruplarından bireylerin karşıt gruplara yönelik kötü muamelelerine karşı da tepkisel olarak dayanışma gösterebiliyorlar. Bu tip bir dayanışma siyasallaşmış özdeşleşme veya kesişimsel bir yaklaşımı her zaman gerektirmez. Bu bağlamda bir grup araştırmacıyla, yüksek eğitimlilerin kendi grup üyelerinin düşük eğitimlilere yönelik kötü muamelesine tanık olduklarında, onlarla nasıl dayanışma gösterdiklerini inceledik (Çakmak ve ark., 2024a). Bulgular, gruplarıyla

yüksek düzeyde özdeşleşmeye sahip bireylerin bu olayı imaj kaygısı açısından değerlendirip, dış grup dayanışması gösterdiğini gösteriyor. Diğer yandan, gruplarıyla düşük düzeyde özdeşleşmeye sahip bireyler ise bu olayı zedelenen adalet kaygısı açısından değerlendirip dış grupta dayanışma gösteriyor. Bu bulgular, siyasal özdeşleşmeyi aşan ve çoğunluk özdeşleşmesi olarak adlandırılabilir psikolojik süreçlerin azınlıkla hizalanmaya varan dayanışma biçimlerini teşvik edebileceğini gösteriyor.

Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta ise çoğunluğun azınlık ile dayanışma gösterirken problemlili dayanışma biçimlerinden (örn. kendini ön plana çıkartmak, üsttenci bir tavır takınmak) kaçınması gerektiğidir (bkz. Droogendyk ve ark., 2016). Problemlili dayanışma biçimlerinin ötesinde, azınlık ve çoğunluk gruplarının dayanışma sırasında sergileyebilecekleri stratejik hamlelerin, hedeflenen olumlu sosyal değişimi gerçekleştirmede faydalı olabileceği de unutulmamalıdır (Çakmak ve ark., 2024b).

Sonuç Yerine

Bu yazıda gruplararası psikoloji çalışmalarındaki yaygın bir eğilimi, sosyal ve maddi sermayeden mahrum bırakılmış grupların genellikle azınlık olarak adlandırılmasını ele aldım. Yazının temel iddialarından biri, azınlık kavramının gruplararası psikolojiye entegre edilirken bunu en uygun şekilde tanımlayan grupların siyasetçiler, medya patronları, iş insanları gibi gücü elinde

tutan azınlıkları olduğudur. Bu grupların azınlık olarak tanımlanmasıyla, ikili gruplararası ilişkiler perspektifleri zenginleştirilebilir veya ayrıştırılabilir. Ayrıca, eğer amaç salt sayısal çoğunluğu tanımlamak değilse, bu tür kavramsal tercihlerin ötekileştirilmiş ve güçsüzleştirilmiş grupların -yani asıl çoğunlukların- maddi gerçekliğini örtbas etmeye hizmet edebileceğini vurguladım. Ek olarak yazıda, gruplararası dayanışma gibi olgular söz konusu olduğunda azınlık-çoğunluk ikiliğinin de eksik kalabileceğine değindim. Genel olarak, 'azınlığa karşı çoğunluk' gibi ikili kategorizasyona dayanan bakış açılarının gruplararası dayanışmayı anlamakta yetersiz kaldığını ve ele alınan olguların sosyo-politik bir okumasının gerektiğini iddia ediyorum.

Dahası, ana akım sosyal psikolojinin bu tür kavramsal yanılgılar aracılığıyla ötekileştirilen grupların sorunlarını örtbas etmesi sadece azınlık kavramıyla sınırlı değil. Benzer örnekler, gruplararası çatışma veya sürünce mede kalmış çatışma (protracted/intractable conflict) gibi kavramlarla işgal altında veya soykırım şartlarında yaşayan halkların, örneğin Filistinlilerin, işgalcileriyle mücadelesini tanımlayan diğer ana akım sosyal psikoloji çalışmalarında da görülebilir (bkz. Hakim ve ark., 2023). Ancak bu, ana akım sosyal psikolojinin ötekileştirilmiş grupların veya halkların sorunlarına dair tamamen yetersiz olduğu anlamına gelmez. Dikkatli bir okuma ve siyasal farkındalıkla uygulandığında, gruplararası psikolojinin Sosyal Kimlik Kuramı (Tajfel

ve Turner, 2004), Sosyal Baskınlık Kuramı (Sidanius ve ark., 2004) ve Sistemi Meşrulaştırma Kuramı (Jost ve ark., 2004) gibi yerleşik kuramsal yaklaşımları ve deneysel yöntemleri, *güçsüzleştirilmiş ötekinin* psikolojisini anlama ve anlatmada hâlâ verimli perspektifler sunabilir.

Kaynaklar

Bayad, A. ve Şen, E. (2023). How did 'Turkish' psychology become the mainstream? A discourse analysis on the trajectory of its colonial legacy. E. Şen, E. Sandal Önal, M. S. Uysal ve Y. G. Acar (Ed.), *The political psychology of Kurds in Turkey: Critical perspectives on identity, narratives, and resistance* içinde (ss. 167-194). Springer International Publishing.

Bullock, J. G. (2011). Elite influence on public opinion in an informed electorate. *American Political Science Review*, 105(3), 496-515.

Çakmak, H., Gordijn, E. H., Koc, Y. ve Stroebe, K. E. (2024a). Unraveling image and justice concerns: A social identity account on appraisals and emotional drivers of high-status transgressor group members' solidarity with low-status groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*. (baskıdaki makale)

Çakmak, H., Kara, E. ve Sakarya, İ. (2024b). Angry allies and fearful protesters: Communicating the right emotion during non-normative non-violent protests increases support for concessions among resistant high-status group members. *Political Psychology*. (baskıdaki makale)

Crano, W. D. (2000). Milestones in the psychological analysis of social influence. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 4(1), 68.

Crano, W. D. ve Seyranian, V. (2007). Majority and minority influence. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 572-589.

Decolonial Psychology Editorial Collective. (2021). General psychology otherwise: A decolonial articulation. *Review of General Psychology*, 25(4), 339-353.

Droogendyk, L., Wright, S. C., Lubensky, M. ve Louis, W. R. (2016). Acting in solidarity: Cross-group contact between disadvantaged group members and advantaged group allies. *Journal of Social Issues*, 72(2), 315-334.

Durrheim, K. (2005). Socio-spatial practice and racial representations in a changing South Africa. *South African Journal of Psychology*, 35(3), 444-459.

Durrheim, K. (2024). Conversational silencing of racism in psychological science: Toward decolonization in practice. *Perspectives on Psychological Science*, 19(1), 244-257.

Fanon, F. (1968). *The wretched of the Earth*. Grove.

Galam, S. ve Moscovici, S. (1994). Towards a theory of collective phenomena. II: Conformity and Power. *European Journal of Social Psychology*, 24(4), 481-495.

Gardikiotis, A. (2011). Minority influence. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(9), 679-693.

Gramsci, A. (1975). *Letters from prison* (L. Lawner, Trans.). Cape.

Hakim, N., Abi-Ghannam, G., Saab, R., Albzour, M., Zebian, Y. ve Adams, G. (2023). Turning the lens in the study of precarity: On experimental social psychology's acquiescence to the settler-colonial status quo in historic Palestine. *British Journal of Social Psychology*, 62, 21-38.

Haug, W. F. (2001). From Marx to Gramsci, from Gramsci to Marx: Historical materialism and the philosophy of praxis. *Rethinking Marxism*, 13(1), 69-82.

Huddy, L. (2004). Contrasting theoretical approaches to intergroup relations. *Political Psychology*, 25(6), 947-967.

Jost, J. T., Banaji, M. R. ve Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25(6), 881-919.

Kerr, P., Durrheim, K. ve Dixon, J. (2017). Beyond the two-group paradigm in studies of intergroup conflict and inequality: Third parties and intergroup alliances in xenophobic violence in South Africa. *British Journal of Social Psychology*, 56(1), 47-63.

Klandermans, P. G. (2014). Identity politics and politicized identities: Identity processes and the dynamics of protest. *Political Psychology*, 35(1), 1-22.

Lewis, J. (2001). *Constructing public opinion: How political elites do what they like and why we seem to go along with it*. Columbia University Press.

Lücken, M. ve Simon, B. (2005). Cognitive and affective experiences of minority and majority members: The role of group size, status, and power. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(4), 396-413.

Martin, R. ve Hewstone, M. (2003). Majority versus minority influence: When, not whether, source status instigates heuristic or systematic processing. *European Journal of Social Psychology*, 33(3), 313-330.

Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18(3), 211-250.

Moscovici, S. ve Nève, P. (1971). Studies in social influence: I. Those absent are in the right: convergence and polarization of answers in the course of a social interaction. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 201-214.

Radke, H. R., Kutlaca, M., Siem, B., Wright, S. C. ve Becker, J. C. (2020). Beyond allyship: Motivations for advantaged group members to engage in action for disadvantaged groups. *Personality and Social Psychology Review*, 24(4), 291-315.

Richeson, J. A. ve Sommers, S. R. (2016). Toward a social psychology of race and race relations for the twenty-first century. *Annual Review of Psychology*, 67, 439-463.

Shuman, E., Hasan-Aslih, S., van Zomeren, M., Saguy, T. ve Halperin, E. (2022). Protest movements involving limited violence can sometimes be effective: Evidence from the 2020 BlackLivesMatter protests. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(14), e2118990119.

Shuman, E., van Zomeren, M., Saguy, T., Knowles ve E. Halperin, E. (2024). Defend, Deny, Distance, and Dismantle: A Measure of How Advantaged Group Members Manage Their Identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*.

Stott, C., Ball, R., Drury, J., Neville, F., Reicher, S., Boardman, A. ve Choudhury, S. (2018). The evolving normative dimensions of 'riot': Towards an elaborated social identity explanation. *European Journal of Social Psychology*, 48(6), 834-849.

Subašić, E., Reynolds, K. J. ve Turner, J. C. (2008). The political solidarity model of social change: Dynamics of self-categorization in intergroup power relations. *Personality and Social Psychology Review*, 12(4), 330-352.

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (2004). The social identity theory of inter-group behavior. J. T. Jost ve J. Sidanius (Ed.), *Political psychology* içinde (ss. 276-293). Psychology Press. (Orijinal Basım Tarihi: 1979).

TDK (2024). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/>
Erişim Tarihi: 23.01.2024

Tsing, A. L. (2015). *The mushroom at the end of the world: On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton University Press.

Uluğ, Ö. M. ve Acar, Y. G. (2019). 'Names will never hurt us': A qualitative exploration of çapulcu identity through the eyes of Gezi Park protesters. *British Journal of Social Psychology*, 58(3), 714-729.

Uysal, M. S., Uluğ, Ö. M., Kanık, B. ve Aydemir, A. (2022). "The liberation of LGBTQ+ will also liberate heterosexuals": Heterosexual feminist women's participation in solidarity-based collective action for LGBTQ+ rights. *European Journal of Social Psychology*, 52(2), 377-390.

Wiley, S. (Ed.). (2012). Building solidarity across difference: Social identity, intersectionality, and collective action for social change. S. Wiley, G. Philogène ve T. A. Revenson (Ed.), *Social categories in everyday experience* içinde (ss. 189-204). American Psychological Association.

Wood, W., Lundgren, S., Ouellette, J. A., Busceme, S. ve Blackstone, T. (1994). Minority influence: A meta-analytic review of social influence processes. *Psychological Bulletin*, 115(3), 323-345.

GÖÇÜN PSİKO-POLİTİK BİR İNCELEMESİ: KİMLİK VE MEKÂN DİNAMİKLERİNDEN HAREKETLE YENİ BİR PARADİGMA ARAYIŞI

Hasan Yentür*

Göç, 21. yüzyılın büyük sosyal sorunlarından biri olarak, sosyal bilimlerde çok konuşulan, tartışılan ve araştırılan bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. Göçün siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuki boyutları başta olmak üzere çok çeşitli boyutları bulunuyor. Fakat bu çalışmada daha çok sosyal boyutu üzerinden bir inceleme amaçladım. Buna paralel olarak, göç olgusundan daha çok göçmenler ve göçe maruz kalan topluluklar açısından bir inceleme yapacağım. Böylelikle ana akım psikoloji paradigmasını irdeleyip mevcut paradigmadan hareketle yeni bir paradigma arayışı için eleştirilerimi sunacağım. Fakat ana akım

psikolojinin temel yaklaşımına geçmeden önce bu akımı etkileyen politik süreçlere değinmekte yarar var.

Ana akım psikolojinin kuramlarının oluşmaya başladığı süreçte dünyanın politik ikliminde hızlı değişimler yaşanıyordu. İkinci dünya savaşından sonra çokkültürlük gibi liberal yaklaşımlar hızla yayılmaya başladı. Bu yaklaşımların temelinde J. J. Rousseau'dan beri vurgulanan tüm insanların değer açısından eşit olduğu fikri ve bu fikre eşlik eden herkesin eşit haysiyete sahip olduğu görüşü vardı. Bu görüş beraberinde kültürlerin de eşit değerde olduğu ve eşit ölçüde tanınması gerektiği fikrini getirdi. Nitekim bu noktada Taylor (1996) tanınmayı, bireylerin birey olmak bakımından temel haklarının korunması ve bireylerin bir kültüre veya gruba aidiyetlerinin kabul edilmesi şeklinde belirtir. Taylor'ın tanımlaması liberal yaklaşımın gizil sorunlarından yola çıkar. Taylor (1996) tüm bireylerin eşit olduğu ve bireyleri birbirinden farklı kılan herhangi bir özelliğin olmadığı yönündeki liberal görüşün, her ne kadar bireylerin tek tipleştirilmesinin problem teşkil ettiğine ve bireylerin eşitliğine vurgu yapsa da bu görüşün kültürel farklılıkları yadsıdığını ve alttan alta egemen bir kültürün etkisini devam ettirdiğini söyler.

Bir azınlık grubu olarak göçmenlerin de vardıkları ülkelerdeki tanınma süreçlerinde benzer sorunlar yaşadıklarını söyleyebiliriz. Göçmenler dâhil oldukları

* İzmir Demokrasi Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Arş. Gör.

toplumda kendi kültürel kimlikleriyle tanınma konusunda ciddi sorunlar yaşayabiliyorlar. Bu sorunlar kültürel kimliklerinin ya doğrudan tanınmamasından (nonrecognition) ya da yanlış tanınmasından (misrecognition) kaynaklanıyor. Buradaki yanlış tanıma da göçmenleri aslında olmadıkları şekliyle tanıyarak, çoğu zaman da göçmenleri insani noktadan çok daha aşağı düzeye çekerek yapıyor (örn. 'sürekli üreyerek çoğalanlar'). Böylece, göçmenlerin kültürel kimliklerinden edindikleri benlik saygılarını düşürerek veya kültürel kimliklerinden dolayı benlik saygılarını zedeleyerek onlar üstünde bir baskı oluşturulabiliyor. Ev sahibi topluluğun bu liberal motivasyonu, diğer tüm kültürleri görmezden gelerek kendi özgün kültürünü örtük olarak dayatma eğilimindedir. Peki bu dayatma, psikoloji alanında nasıl tezahür ediyor?

Psikoloji, ortaya çıktığı dönemden beri, öznesini birey olarak tanımladı ama bu bireyi de liberalizmin öznesi olan bireyden farklı bir şekilde açıklamadı. Psikolojinin bireysel nitelikleri ön plana çıkarttığını, bireyi diğerlerinden ayırt eden özellikleri vurguladığını; bunlarla birlikte başarı, mutluluk ve benlik saygısı gibi psikolojik motivasyonları bireysel başarı ve özgürlük perspektifinden verdiğini söyleyebiliriz. Maslow'un ihtiyaçlar piramidini buna örnek olarak verebiliriz. Bu piramide bakıldığında kendini gerçekleştirme ve özgürlük gibi bireysel motivasyonların nihai hedef olduğu görülür. Bunun yanı sıra bireyin başarısı, mutluluğu ve benlik

saygısının diğerleriyle iş birliği yerine rekabet çerçevesinde yapıldığını görüyoruz.

Psikolojide öznenin bireye indirgenmesi, kültürün gruba indirgenmesiyle devam etti. 1950'li yıllardan itibaren bireysel psikoloji alanındaki çalışmalarla bilinen Allport (1954) bireylerin ötesinde davranışı etkileyen bir dinamiğin olmadığını; grubun ise bireylerden meydana gelen bir bütünlük olduğunu belirtir. Dolayısıyla insanlar arasındaki tüm süreçler bireysel süreçler çerçevesinde ele alınır. Bu noktada, grup gibi daha geniş sosyal yapılar arasındaki ilişkileri de bireyler arası ilişkiler çerçevesinde değerlendirir. Bu motivasyondan hareketle öne sürdüğü *temas* hipotezinde bireylerden oluşan farklı sosyal grupların temas kurarak bir arada yaşayabileceğini dile getirir (Allport, 1954). Bu yaklaşımda bireylerin bir arada barış içerisinde yaşamaları için grupların eşit statüde olmasını, grupların ortak amaçlarının olmasını, grupların iş birliği içerisinde olmasını, gruplar arasındaki ilişkide otorite desteğinin olmasını ve grup üyeleri arasında kişisel etkileşimler olmasını gerekli görür (Allport, 1954).

Allport'un (1954) gruplar arası çatışma ve önyargıları azaltmaya yönelik ortaya attığı *Temas Hipotezi*, psikolojideki göç çalışmalarının da kuramsal temelini oluşturuyor. Göç çalışmalarına baktığımızda genel olarak ev sahibi topluluğun üyeleri ile göçmen grup üyeleri arasında olumlu bir temasın yaratılmaya çalışıldığını görürüz (Pettigrew, 1998). Şu ana kadar iyi bir sosyal

temasının ne şekilde olabileceğine yönelik bazı modeller geliştirildi. Berry'nin (1997) *kültürleşme modeli* de bunlardan biridir. Bu modelde gruplar arasında kurulabilecek en verimli süreç, farklı grupların birbirleriyle olumlu temas kurduğu entegrasyon süreci olarak belirtilir. Entegrasyon süreciyle gruplar arasında doğrudan veya dolaylı temaslar kurularak önyargı, ayrımcılık ve ötekileştirme gibi psikolojik dinamiklerin azaltılması hedeflenir (Hewstone, 2009; Mâkinen ve ark., 2019; Pettigrew, 1998). Yine, psikoloji alanındaki göçle ilgili çalışmalara baktığımızda gruplar arası temasa dayalı entegrasyon paradigmasının başat olduğunu söyleyebiliriz (Mâkinenve ark., 2019). Allport'tan bu yana süregelen bu yaklaşımın gruplar arasında ortaya çıkan pek çok sorunu çözdüğü muhakkak, fakat insanın psikolojik yapısı, her zaman pozitif yönde ilerleyen doğrusal bir yol izlemediği için -psikolojik yapının karmaşıklığından hareketle- entegrasyonun olumlu sonuçlarının yanında beraberinde getirebildiği olumsuz sonuçlar da mevcuttur. Nitekim bu yazının da temel amacı, entegrasyonun bu farklı yüzünü ele almaktır. Fakat bunu yaparken de spekülâtif çıkarımlar yapmak yerine psikolojinin ürettiği bilgilerden hareket edeceğiz.

Göç sorununa ilişkin literatüre baktığımızda genel olarak ev sahibi topluluk üyelerinin göçmenlere yönelik tutumları ve davranışlarına odaklandığını görüyoruz (Berry, 1997; Hewstone, 2009). Buna karşın, yaşam alanlarını göçmenlere açan bu kişilerin kişisel

deneyimlerinin pek çalışılmadığını söyleyebiliriz. Örneğin bir ev sahibinin benliği, belleği ve kimliğiyle doğrudan ilişkilendirdiği yaşam alanlarını göçmenlerin kullanımına açmasının üzerinde pek durulmamıştır. Tüm hayatını yaşadığı mekânların göçmenler tarafından değiştirilmesi, dönüştürülmesi ve yeniden yapılandırılması ev sahibi topluluk üyelerinde birçok olumsuz psikolojik durumu tetikleyebilir. Diğer taraftan, göçmen grupların da yeni yaşam alanlarında kendi benliklerini, belleklerini ve kimlikleriyle ilişkilendirdikleri geçmiş yaşam alanlarını bulamadıkları durumlarda, yaşadıklarının yeterince çalışılmadığını söyleyebiliriz. Genel olarak, entegrasyon paradigması zamansal olarak şimdiye odaklanıp, insanı da mekânsız bir varlık olarak ele alır. Fakat insan geçmiş, şimdi ve geleceği eş zamanlı yaşayan mekânsal algıya sahip bir canlıdır. Bu argümanı ilerleyen bölümlerde üç ana başlıkta derinleştiriyorum.

Sosyal Kimliğin Entegre Edilememesi!

Entegrasyonun gruplar arası olumlu temaslarla gerçekleştiğini biliyoruz (Berry, 1997). Fakat bunun sürekliliği ve uygulanabilirliğinin sınırını nereden çizmeliyiz? J. J. Rousseau kimliklerin kamusal alanda hiçbir zaman barışı tesis edemeyeceğini şu şekilde belirtir: "İnsanın cehennemlik saydığı kimselerle barış içinde yaşamaması olanaksızdır; bu kimseleri sevmek, bu çeşit insanları cezalandıran Tanrı'dan nefret etmek demektir; bu kimseleri kesinlikle ya doğru yola getirmek ya da onlara acı

vermek gerekir” (Günyol, 2007, s. 206). Rousseau’dan hareketle Sosyal Kimlik Kuramına baktığımızda benzer bir durumun söz konusu olduğunu görüyoruz. Bu kurama göre bireylerin en temel motivasyonlarından biri olumlu bir sosyal kimliğe sahip olmaktır (Tajfel ve Turner, 1985). Çünkü bireyler olumlu bir sosyal kimliği sürdürerek benlik saygılarını artırmaya çalışırlar (Hornsey, 2008). Bu olumlu sosyal kimliği de çoğu zaman kendilerini dış gruplarla karşılaştırarak ve bu karşılaştırma sonucunda kendilerini daha olumlu değerlendirerek elde ederler. Nitekim ev sahibi topluluklar ile göçmenlerde bu sosyal psikolojik dinamiklerin canlılıklarını koruduğunu söyleyebiliriz. Zira öteki veya dış grup sürekli görünür olursa bu dinamiklerden kaçınmak zor olur.

Tüm bunlarla birlikte ev sahibi topluluk ile göçmenler arasındaki dinamiklerin bu toplumların yapısına göre ve yaşadıkları göç deneyimine göre farklılık gösterebileceğini de söyleyebiliriz. Bunu daha ayrıntılı anlatmak için Kendini Sınıflandırma Kuramına (Self Categorization Theory) bakmakta yarar var. Bu kurama göre kişilerin bireysel kimlikleriyle sosyal kimlikleri birbirinden ayrı değildir (Turner ve ark., 1987). Bu kimlikler bir spektrumun iki ayrı ucunda da bulunmazlar. Bireyler duruma veya bağlama göre bu kimliklerden birini ya da diğerini daha görünür kılabilir (Turner ve ark., 1987). Bunun yanı sıra bireyin benlik yapısında bireysel ve sosyal kimliğine dayalı nitelikler bulunmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1999). Bu niteliklerin yoğunlukları da bireyin

kültürle şekillenen benlik yapısından etkilenmektedir. Nitekim benlik yapısının bireyselci olduğu kültürlerde kimliğin bireysel boyutu daha görünür iken; benlik yapısının kolektivist olduğu kültürlerde kimliğin sosyal boyutu daha görünür olmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1999). Dolayısıyla bireysel niteliklerin benlik yapısında daha görünür olduğu ABD ve Kanada gibi bireyselci ülkelerde göçmenlerle etkileşim, sosyal niteliklerin benlik yapısında daha görünür olduğu Türkiye ve Yunanistan gibi kolektivist ülkelere göre daha farklı olabilir. Diğer taraftan yukarıda da belirttiğim üzere entegrasyon birey temelli politik bir yaklaşımdır. Dolayısıyla sosyal kimliklerin benlik yapısında daha görünür olduğu kolektivist toplumlarda birey temelli entegrasyon modellerinin uygulanmasının daha zor olduğunu söyleyebiliriz. Tüm bunlarla birlikte, sosyal kimliklerin entegrasyon sürecini zorladığı gibi mekânla kurulan ilişkilerin de entegrasyon sürecini zorladığını söylemek mümkün.

Bir Bağlılık ve Kimlik Faktörü Olarak Mekânlar

Göç süreci her ne kadar sosyal bir değişim perspektifinden ele alınsa da bu süreç en temelde bir bireyin veya grubun bir yerden başka bir yere doğru kalıcı veya uzun süreli mekânsal hareketliliğidir (Johnston, 2001). Bu mekânsal hareketlilik bireyin psikolojik dinamiklerini etkileyebiliyor. Çünkü en yaşamsal motivasyonlarımızdan biri olan güven duygusu mekânla kurulan ilişkide ortaya çıkar. Bowlby’nin (1973) Bağlanma Kuramı

(Attachment Theory) bizi çevreleyen fiziksel alanla kurduğumuz güvenli bağlanmanın, diğer kişilerle kurduğumuz güvenli bağlanma kadar önemli olduğunu söyler. Dolayısıyla mekânın belirsizliği bireyde kaygı durumu oluşturabilir. Bu noktada, göçmenlerin mekânla ilişkisini ele alan çalışmalara baktığımızda göçmenlerin yerle kurduğu bilişsel ve duygusal motivasyonlarının yer kimliği ve yere bağlılık gibi konular üzerinden çalışıldığını görüyoruz (Bettin, 2011).

Yere bağlılık, bireyin kişisel düzeyde bir yere duygusal bağlanmasıdır (Antonsich, 2010). Birey bu alanda sembolik bir etkileşim kurup kendisini evindeymiş gibi hisseder. Nitekim güncel çalışmalar göçmenlerin bağlılık geliştirdiği yeni mekânlarda entegrasyonun daha olumlu sonuçlandığı raporluyor (Nicolais ve ark., 2018). Diğer bir kavram olan yer kimliği ise bireyin sosyal, kültürel ve değerlerinin yapılandığı fiziksel çevreyle ilişkilmesi şeklinde tanımlanır (Proshansky, 1978). Göçmenlerin göç rotasyonunu belirlerken yer kimlikleriyle ilişki kurabilecekleri yeni yerleri seçmeleri (örn. bir Çinli olarak Çin mahallesine gitmek); yine, gittikleri yeni yerlerde geçmişten getirdikleri cami, sinagog gibi mekânları taşıyarak yer kimliklerini canlı tutmaya çalıştıklarını görüyoruz (Bettin, 2011). Tüm bunlar ışığında göç sürecinde mekâna dayalı bir bağlılığın veya sürekliliğin göçmenler için bir ihtiyaç olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Buna karşılık göçmenlerin mekânla kurduğu psikolojik ilişkilerin ev sahibi topluluk için de geçerli

olduğunu söyleyebiliriz. Ev sahibi topluluk üyelerinin mekânlarının göçmenler tarafından değiştirilmesi veya dönüştürülmesi bu kişileri psikolojik olarak olumsuz etkileyebilir. Nitekim ev sahibi topluluk üyelerinin mekânlarıyla kurduğu bu psikolojik ilişkilerin etkisini gösteren çalışmalar da bulunuyor (Tchoukaleyska, 2016). Sonuç olarak hem ev sahibi topluluk hem de göçmenlerin mekânla ilişkisi entegrasyon için önemli görünüyor. Önemli görülmesinin temel sebebi de bu iki eksenin birbiriyle çatışmasıdır. Bir taraftan mekânı dönüştürme istenci varken diğer tarafta onu muhafaza etme durumu söz konusudur. Dolayısıyla biri ötekini doğal olarak dışlama eğilimindedir. Bunu daha iyi kavramak için otobiyografik bellek alanında yapılan çalışmalara bakmakta yarar var.

Bir Anı Defteri Olarak Mekân

Uzun süreli belleğin bir parçası olan otobiyografik bellek en temelde kişinin kendi yaşamını oluşturan, kendi benliğiyle ilişkilendirdiği olayları hatırlaması şeklinde tanımlanır (Gülgöz, 2018). Yine, otobiyografik bellek ile doğrudan ilişkilendirebileceğimiz mekân ise “kişisel tarihimizi yazdığımız, kolektif geleneklerimizi ve sosyal ritüellerimizi paylaştığımız ve bizim için anlamlı otobiyografik bilgileri içeren alandır” (Knez, 2014, s. 171). Bunun yanı sıra Bilgin (2011) mekânı bireylerin otobiyografik anılarını yapılandırdıkları, tanımladıkları ve ko-numladıkları bir yer olarak tanımlar. Bu tanımlara baktığımızda mekânın hem kişisel düzlemde hem de

kolektif düzlemde anılarımızın zeminini oluşturan bir özelliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Tüm bunlarla birlikte psikolojik esenliğin ancak anılarla uyumlu bellek amaçlarının olduğu koşullarda sağlandığını bellek amaçlarına uygun olmayan anıların psikolojik esenliği olumsuz etkilediği raporlandı (bkz. Conway ve ark., 2004). Bu noktada, bellek amaçları; bireyin benliğini ve hayattaki amacını yapılandırırken, anılarından yararlanıp, bu anıları amaca uygun hâle getirecek şekilde düzenlemesidir (Conway ve ark., 2004). Anıların belli bir mekânsallığının olduğu bilgisinden hareketle de mekânların da bellek amaçlarını etkilediğini dolayısıyla bellek amaçlarına uygun olmayan mekânların bireyi olumsuz etkileyebileceğini söyleyebiliriz. Bu duruma ilişkin göç deneyimleri de bulunuyor. Dini bir hayat yaşayanların göç ettikleri yeni mekânlarda inançlarına uygun mekânlar bulamadıklarında kendilerini rahatsız hissettiklerini görüyoruz (Bettin, 2011).

Tüm bunlarla birlikte Conway ve arkadaşları (2004) otobiyografik belleğe iki motivasyon üzerinden bilginin kodlandığını dile getiriyorlar. Bunlar benlik bütünlüğü ve benlik sürekliliği motivasyonlarıdır. Benlik sistemimize yeni bir bilgi eklediğinde bu iki motivasyondan birisine uygun olarak kodlanır. Diğer taraftan Knez (2006) mekânın da benlik motivasyonlarıyla doğrudan bir ilişkisinin olduğunu dile getirip, mekâna dair bilginin bu motivasyonlarla ilişkilendirilen mekân referanslı ve mekân uyumlu süreklilik dinamikleri üzerinden

kodlandığını öne sürer. Bu noktada bireyin mekân uyumluluğu şimdiye dair motivasyonunu sağlarken, mekân referanslı dinamiği geçmişe dair motivasyonunu sağlar. Örneğin “ben İzmir’de yaşıyorum çünkü İzmir benim kariyerim ve hayata bakışım için yaratılmış bir yer” gibi bir yargı mekân uyumluluğuna ilişkin; “ben İzmir’de yaşıyorum çünkü İzmir bana çocukluğumu, ergenliğimi ve gençlik dönemimi hatırlatan bir yer” mekân referansına ilişkin bir yargı olurdu. Göç deneyimlerine baktığımızda bu benlik motivasyonlarının etkilerini net olarak görebiliriz. Örneğin 1930’lu yıllarda Avrupa’daki siyasi sorunlardan dolayı Yahudi İtalyanların güney Amerika’ya gitmektense İsrail’e gitmeyi tercih etmelerindeki motivasyonun temelinde mekân uyumluluğuna yönelik benlik motivasyonları olduğu gösterilmiştir. Bununla birlikte Suriyeli göçmenlerin İstanbul’da yaşadıkları mekanları geçmiş yaşantılarından mekanlara benzer şekilde dönüştürmeye çalışmaları mekân referanslı benlik motivasyonuna örnek olarak verilebilir (Bettin, 2011; Güven, 2021).

Yukarıda aktardığım durum ev sahibi topluluk üyeleri için de benzer şekilde ortaya çıkar. Çünkü göçle birlikte ortaya çıkan mekânsal dönüşüm hâlihazırda o mekânları deneyimlemiş ve o mekânlarda yaşayan bireyleri psikolojik olarak etkiler. Gerek benlik bütünlüğü açısından ihtiyaç duyduğu mekân referanslı motivasyonları, gerekse benlik süreklilikleri için ihtiyaç duydukları mekân uyumlu motivasyonları bu dönüşüm veya

değişimden etkilenebilir. Bu noktada, İspanyolların İspanya'daki Müslümanların yapılaşmasına, kendi deyimleriyle 'kolonileşmesine' karşı verdikleri sert tepkiler; Fransa'nın Marsilya şehrindeki Plan Cabanes meydanının göçmenler tarafından dönüştürülmesi karşısında Fransızların verdikleri tepkiler örnek gösterilebilir (Astor, 2016; Tchoukaleyska, 2016). Sonuç olarak hem ev sahibi topluluk üyeleri hem de göçmenler arasında mekâna dair benzer motivasyonlar olmasına rağmen bu motivasyonların çatıştığını görüyoruz.

Sonuç Yerine

Yukarıdaki çalışmalara baktığımızda kültürel özelliklerden, sosyal kimlik süreçlerinden ve mekânla ilişkilendirme biçimlerinden dolayı entegrasyon paradigmasının yeterince kapsayıcı olmadığı görülüyor. Dolayısıyla temasa dayalı bu paradigmanın daha kapsayıcı hâle getirilmesi ve yarattığı sorunların incelenmesinin önemli olduğunu düşünüyorum. Nitekim son dönemlerde dünyanın farklı yerlerinde göçmenlere yönelik artan nefret söylemleri ve yine göçmenlerin, bu nefret söylemlerine ilişkin olarak ev sahibi topluluklara yönelik artan olumsuz tepkilerinin temelinde yukarıda aktardığımız mekân, bellek ve benlik süreçleriyle ilgili ortaya çıkan sorunların olduğunu düşünüyorum. Son dönemlerde dünyanın farklı yerlerinde göçmenlere yönelik artan olumsuz tavır, tutum ve davranışların sebeplerini politikacılarda aramak bu sorunların göz ardı edilmesine neden olabilir.

Sonuçta politikacılar toplumun veya takipçilerinin beklentilerine göre hareket etme eğilimindedirler (Haslam ve ark., 2011). Ev sahibi topluluk üyeleri, göçmenler tarafından gerçekleştirilen mekânsal dönüşümlerin sonlanmasını talep ettikleri için politikacılar bu talebe karşılık veriyor. Demokratik değerler açısından farklılık gösteren toplumlar arasında göçmen politikalarına ilişkin benzer bir yaklaşımın olmasının temel nedeni de bu taleplerin tüm toplumlarda benzer bir örüntü izlemesidir. Böyle bir talebin birçok ülkede geniş bir taban buluyor olması, yarım asrı aşkın bir süredir uygulanan entegrasyon modellerinin tam olarak başarılı olmadığını gösteriyor. Dolayısıyla insanın mekân, bellek ve benlik dinamiklerine uygun yeni modellerin oluşturulmasının gerekli olduğunu düşünüyorum. Bireyin yaşamı boyunca duygusal ve bilişsel motivasyonlarla bağlılık geliştirdiği mekânların bireyin isteği olmadan başkalarının dönüştürülmesi karşısında, liberal politik bir yaklaşımla bireyin hoşgörü göstermesinin beklenmesi, bireyin buna zorlanması iyi bir çözüm yöntemi olmayabilir. Çünkü, bireyin, birçok psikolojik dinamiğinin onaylamadığı ve bireyin kendisinin de tam olarak içselleştiremediği bir durumu sadece liberal motivasyonlarla onaylanmaya zorlanması politik bir yaklaşımdır. Yine hayatı boyunca belli bir mekân ve kültür içerisinde yaşayan göçmenlerin bunları yeni yaşam yerlerinde devam ettirilmesinin engellenmesi de politik bir yaklaşımdır. Dolayısıyla burada öncelik politik yaklaşımlara değil bireyin psikolojik esenliğine yönelik olmalıdır.

Bundan dolayı entegrasyon paradigmasının politik yaklaşımlardan arındırılıp mekân, bellek ve benlik dinamiklerini gözetecek şekilde ve toplumların içerisinde buldukları kültürel yapıları gözetecek şekilde kapsamlı hâle getirilmesinin gerekli olduğunu düşünüyorum. Bunun için farklı toplumsal yapı ve bağlamlara göre farklı modeller geliştirilmelidir.

Kaynaklar

- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Antonsich, M., (2010). Searching for belonging-an analytical framework. *Geography Compass* 4(6), 644-659.
- Astor, A. (2016). Social position and place-protective action in a new immigration context: Understanding anti-mosque campaigns in Catalonia. *International Migration Review*, 50(1), 95-132.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46, 5-68.
- Bettin, C. (2011). The role of the holy place in memory and nostalgia: the immigration of Italian Jews to Israel before and after WWII. *Forum Italicum* (Vol. 45, No. 2) içinde (ss. 357-372). Sage Publications.
- Bilgin, N. (2011). *Sosyal düşüncede kent kimliği. İdealkent*, 2(3), 20-47.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Separation, anxiety and anger* (Vol.II). The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1-429.
- Conway, M. A., Singer, J. A. ve Tagini, A. (2004). The self and autobiographical memory: Correspondence and coherence. *Social cognition*, 22(5: Special issue), 491-529.
- Gülgöz, S. (2018). Otobiyografik bellek: Tanımı ve temel kavramlar. S. Gülgöz, B. Ece ve S. Öner (Ed.), *Hayatı hatırlamak: Otobiyografik belleğe bilimsel yaklaşımlar* içinde (ss 13-26). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Güven, S. (2021). Mekândaki diller: Misafirlik ve yerleşiklik arasında göçmenler. S. Güven ve G. Tekdemir (Ed.), *Bireyden topluma: Kent ve dil ilişkisi üzerine* içinde (ss, 125-141). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Haslam, S. A., Reicher, S. D. ve Platow, M. J. (2011). *The new psychology of leadership: Identity, influence and power*. Psychology Press.
- Hewstone, M. (2009). Living apart, living together? The role of intergroup contact in social integration. *Proceedings of the British Academy*, 162, 243-300.
- Hornsey, M. J. (2008). Social identity theory and self-categorization theory: A historical review. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(1), 204-222.
- Johnston, R. J. et al. (2001). *The dictionary of human geography*. Blackwell.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni insan ve insanlar*. Evrim Yayınevi.
- Knez, I. (2006). Autobiographical memories for places. *Memory*, 14(3), 359-377.
- Knez, I. (2014). Place and the self: An autobiographical memory synthesis. *Philosophical Psychology*, 27(2), 164-192.

Mäkinen, V., Liebkind, K., Jasinskaja-Lahti, I. ve Renvik, T. A. (2019). A teacher-led vicarious contact intervention in culturally mixed classrooms with in-and outgroup role models of intergroup friendship. *Journal of School Psychology, 75*, 27-40.

Nicolais, C., Perry, J. M., Modesti, C., Talamo, A. ve Nicolais, G. (2021). At Home: Place Attachment and Identity in an Italian Refugee Sample. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(16), 8273.

Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology, 49*, 65-85.

Proshansky HM (1978) City and self-identity. *Environment and Behavior 10*, 147-169.

Rousseau, J. J. ve Günyol, V. (2007). *Toplum sözleşmesi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*

Tajfel, H. ve Turner, J.C. (1985): The social identity theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *Social psychology of intergroup relations* içinde (ss.7-24). Brooks/ole.

Taylor, C. (1996). *Çokkültürcülük*. Yapı Kredi Yayınları.

Tchoukaleyska, R. (2016). Public space and memories of migration: Erasing diversity through urban redevelopment in France. *Social & Cultural Geography, 17*(8), 1101-119.

Turner, J. C., Hogg, M., Oakes, P., Reicher, S. ve Wetherell, M. (1987). Rediscovering the social group: A self-categorization theory. *American Journal of Sociology, 94*(6) 1514-1516.

IVANA MARKOVÁ'NIN SOSYAL TEMSİLLER VE AZINLIKLARIN YENİLİKÇİLİĞİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

Çevirenler:

Sercan Karlıdağ*

Betül Kanık**

Serge Moscovici'yi sosyal psikolojinin 1960-70'ler krizi yahut güven bunalımına karşı disiplinin ilerleyişine (ontolojik ve epistemolojik) bir itiraz olarak ortaya koyduğu Sosyal Temsiller Kuramı ile biliyoruz. Bunun yanı sıra, özellikle 'azınlık etkisi' olarak bilinen deneysel/laboratuvar çalışmaları alanda klasikler arasında yer etmiştir.

Ivana Marková'ya göre, birbirinden kopuk olan bu iki literatür arasında bir diyalog geliştirmek mümkün. Makalesinde odaklandığı temel konu da ezcümle bu. Bah-tinyen-diyalojik perspektif ile kendisi de özgün bir

sosyal temsil kuramcısı olan Marková, azınlık etkisi kavramsallaştırmasını kritik ederek, onun yerine 'aktif azınlıklar' ve/ya 'azınlıkların yenilikçiliği'¹ kavramlarını öne sürüyor. Ona göre, azınlıkların yenilikçiliğini, yalnızca laboratuvar çalışmaları ve Solomon Asch'in uyma çalışmalarına tezatlıkla ele almakta sosyal psikolojideki geleneksel anlayışın gölgesinde hatalı bir yan söz konusu. Moscovici'nin (yeterince bilinmeyen) edebi metin analizleri ve muhaliflerin koşullarına ilişkin siyasi analizleri, esasen azınlık statüsündeki muhalif öznenin davranış stillerinin incelenmesine dayanıyor. Steril laboratuvar koşullarının imlediği 'şimdi ve burada' durumlarının ötesinde sosyo-politik ve tarihsel koşulların incelenmesi ise, sosyal temsilleri hesaba katmayı gerektiriyor.

Orijinal metne sadık kalıp geniş bir çeviri özeti olarak sunduğumuz bu metnin iki açıdan önemli olduğunu düşünüyoruz.

Birincisi, Moscovici'nin *psikolojinin azınlığı* denebilecek yaklaşımı sosyal psikoloji disiplininin sorunlarını irdelemek ve aşmak için önemli bir potansiyel sunuyor: Psikolojinin azınlığı ifadesiyle, alışlagelmiş WEIRD örneklem problemini kastetmiyoruz. Gulbenkian

* Altınbaş Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Araş. Gör.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Araş. Gör.

¹ Çevirmen notu: *Innovation* kavramıyla azınlıkların yenilik ve değişim kapasitesi, yani değişim getirme gücü veya 'yenilikçi değişim (etkisi)' kastediliyor. Parsimoni gereği 'yenilikçilik' sözcüğünü bu anlamı karşılaması için tek başına kullanıyoruz.

Komisyonu'nun Sosyal Bilimleri Açın kitabında sosyal bilimlerin tarihsel kuruluşunu ele aldıkları 1945'e kadarki ilk bölümde şu ifade geçmektedir: "(...) *ağırılığı toplum içinde bireyi çözümlenmeye veren başka psikolojik teoriler de vardı. Bu sosyal psikolog denen akademisyenler, sosyal bilim kampında kalmaya çalışıyorlardı. Ancak sosyal psikoloji kurumsal özerkliğini tam olarak kazanmayı genellikle başaramadı ve psikolojiye göre, iktisat tarihinin iktisada göre düştüğü marjinal konuma benzer bir konumda kaldı. (...)*"² Bu görüşten hareketle, disipliner özgünlük ve sınırlar için arayışların söz konusu olduğu 1945'e kadarki süreçte sosyal psikolojinin, 'psikoloji içinde azınlık' bir statüye karşılık geldiği, sözgelimi sosyoloji ile geçişkenliğin baskın olduğu ve ama sosyal bilim sahasında bir psikoloji tasavvuru ve iddiasına sahip olduğu söylenebilir. Bu değerlendirmeye paralel olarak 1960-70'lerden günümüze sosyal psikolojinin tarihsel seyri içinde ise, özellikle sosyal temsiller yaklaşımı, psikolojinin (daha özelden sosyal psikolojinin) azınlığı denebilecek bir statüdedir. Tam da bu sebeple, düalizm ve metodolojik bireycilik eleştirisiyle temellenen STK ve psiko-sosyal perspektifin, sosyal psikolojinin 2010'lardan itibaren replikasyon krizi olarak isimlendirilen ve/ama bunun ötesindeki ontolojik-epistemolojik açmazlarına ilişkin söyleyebileceği şeyler olabilir. Sosyal psikolojinin

asosyalliğine karşı Moscovici'nin etkileşime dayalı ve iletişim olgularını odağa almayı önceleyen, psikolojide azınlıkta kalmış bu yaklaşımı 'yenilikçi' bir çözüm yolu sunabilir.

İkincisi, Marková'nın laboratuvara sıkıştırmadan ele aldığı azınlıkların yenilikçiliği konusu, *azınlığın psikolojisini* ele almak için oldukça önemli bir hat sunuyor: Örneğin çağın sağ popülist ve neo-faşizan ruhuna karşı toplumsal muhalefetin kolektif eylem olanakları ve genel olarak sosyal değişime dair olguların Moscovici'nin yaklaşımıyla ele alınması mümkün. Metinde okuyacağınız, özellikle tek kişinin muhalefeti konusundaki inceleme ve değerlendirmeler ve yanı sıra nomik/anomik kavramlarıyla azınlığa getirilen açıklamalar, azınlık etkisini daha geniş bir zeminde kavrayabilmek ve yenilikçi bir değişim getirebilmesi yönünden ele almak açısından dikkate değer. Gerçek dünya sorunlarına kapı aralanınca, sözgelimi toplumsal hareketlerin coğrafyalara has (örn., Cumartesi Anneleri) veya coğrafyalar arası (örn., feminist hareket) konumu veyahut küresel ölçekte (örn., sosyal medya pratikleri ve dijital aktivizm) tartışılmaya değer pek çok başlık inceleme konusu yapılabilir. Örneğin Moscovici'ye göre nomik azınlıklar 'davalarına' bağlılıkları ve çatışmayı yaratma ve sürdürme becerileri ile tanınırken anomik azınlıklarda

² Gulbenkian Komisyonu. (2012). *Sosyal bilimleri açın: Sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerine bir rapor*. (Ş. Tekeli, Çev.) Metis Yayınları. (s. 32).

daha pasif bir kabulleniş söz konusudur. Günümüz koşullarında dijital/sosyal medya aktivizminin çatışma yaratma potansiyeli ortadayken, bu çatışmaların hızla sönmesi ve yerini sinik bir kabullenişin alması normik/anomik azınlık ayrımı veya geçişkenliği konusunda yeni tahayyüller gerektiriyor. Bununla birlikte, değişen dünyada kolektif eylemin sosyal medya platformlarına yayılması ile muhalifliğin ve aktivistliğin sınırlarının genişlemesi Moscovici'nin üzerinde durduğu adanmış azınlıkları yeniden değerlendirmenin yolunu açabilir. Bu ve dahası konular için azınlıkların yenilikçiliği ve sosyal temsiller arasındaki ilişkileri irdelemek gerekiyor.

* * *

'La dissidence d'un seul': Sosyal Temsiller ve Azınlıkların Yenilikçiliği Arasındaki İlişkiler³

Ivana Marková***

Sosyal Temsiller ve Azınlıkların Yenilikçiliği

Sosyal Temsiller Kuramı ve Azınlıkların Yenilikçiliği Kuramı (AYK - *Theory of Minorities' Innovation*) Serge Moscovici'nin sosyal psikoloji alanında ortaya koyduğu iki temel kuramdır. Moscovici, iki kuramın kendi kişisel tarihinde farklı yaşam deneyimlerine dayandığını ve farklı sorunlara hitap ettiğini ifade ederek kuramları birbirinden bağımsız olarak değerlendiriyordu; ki bu diğer araştırmacılar tarafından da böyle kabul görmüştür.

Sosyal psikolojiyi 'hareket' hâlindeki bir disiplin olarak gören Moscovici, 1950'lerin sonu ile 60'ların başında geliştirdiği STK ile savaş sonrası politik, ekonomik ve endüstriyel sorunlara çözüm bulmayı hedefledi. Kuramda birey ve toplum arasındaki ilişkiye odaklanarak gündelik düşünce ve sağduyu bilgisinin insanın rasyonelliğini biçimlendirdiğini göstermeyi amaçlamıştır.

³ Marková, I. (2019). 'La dissidence d'un seul': Relations between social representations and minorities' innovation. N. Kalampalikis vd. (Ed.). *Serge Moscovici: Un regard sur les mondes contemporains* içinde (117-132). Éditions de la Maison des sciences de l'homme. / 2021 yılında yayımlanan çevrimiçi açık-erişim hâli esas alınmıştır:

<https://books.openedition.org/editionsmsmh/26475> (Son erişim tarihi: 16.06.2024)

*** Stirling Üniversitesi, Emeritus Prof.

Marksist-Leninist perspektif sıradan insanların kendiliğinden düşünmelerinin hatalı ve mantıksız olduğu, bunun yerini materyalist ve bilimsel düşüncenin alması gerektiği savunuluyordu. Moscovici, buna karşı gündelik deneyime dayanan sağduyu bilgisini 'rehabilite' etmek istemiştir. Ona göre, laboratuvar deneylerinin konusu olmaktan uzak olan sosyal temsiller, genellikle tarih ve kültüre gömülü olan 'gerçek yaşamdaki' somut olguların incelenmesiyle ilgilidir.

Moscovici, azınlıkların yenilikçiliği üzerine ise 1960'ların sonu ile 70'lerin başında çalışmaya başladı. Çatışmanın oluşumu, grup dinamikleri ve iletişimin sosyal etki ve değişim süreçlerindeki rolüyle ilgilenen bu kuram ana akım Amerikan sosyal psikolojisine karşı özgün 'Avrupalı' bir kuramdır. AYK iki hatta ilerlemiştir: (i) Laboratuvar deneyleri ve (ii) eski Sovyet bloğundaki siyasi muhaliflerin, özellikle de *tek kişinin muhalefeti (la dissidence d'un seul)* incelemeleri.

Moscovici'nin azınlıkların yenilikçiliği üzerine yaptığı çalışmalar, deneysel sosyal psikolojiye özgün katkılar sağladı ve Avrupa ve ABD'de büyük ilgi gördü. Bu çalışmalar, genellikle Asch'in azınlığın çoğunluğa uyması üzerine yaptığı uyma araştırmalarının zıddı olarak görüldü ve azınlık-çoğunluk etkisi konusu, Asch ve Moscovici'nin bakış açılarını karşılaştıran sosyal psikoloji ders kitaplarında yer aldı. Moscovici, kuramın İngilizce konuşulan dünyada *etki kuramı* olarak görülmesine itiraz etti. Kitabı, 1976'da "Sosyal Etki ve Sosyal

Değişim" başlığıyla İngilizce, 1979'da ise "*Psychologie des minorités actives*" başlığıyla Fransızca olarak yayımlandı.

Azınlık ve çoğunluk kavramları Asch ve Moscovici'nin laboratuvar deneylerinde soyuttu, yani azınlığı ve çoğunluğu ne tür bireylerin oluşturduğunun aslında bir önemi yoktu (bkz. bu sayıda, Çakmak, 2024) Moscovici, sosyal normların ve psikolojik kaynakların yalnızca sosyal etkileşim yoluyla harekete geçtiğini varsaydı. Azınlıkların davranış stili, çoğunluğun bakış açısının etki ve dönüşümünün kaynağıydı. Davranış stilleri aynı mesaj veya davranışların zaman içinde tekrarlanmasındaki tutarlılık, azınlık(ların) davranış katılığı (*rigidity of conduct*), dava uğruna kendilerini feda etme kapasiteleri ve nihayet tutum ve yargılarını bağımsız olarak ifade etmeleriyle nitelendiriliyordu.

'La dissidence d'un seul'

Moscovici, 'la dissidence d'un seul' hakkındaki çalışmalarını, esas olarak grup dinamiklerine olan ilgisinden kaynaklandığı için azınlıkların yenilikçiliği alanına ait olarak gördü. Muhaliflerin sosyal sorumluluğu, insan haklarına ve ifade özgürlüğüne olan bağlılıklarını vurguladığı için, Sovyet bloğundaki muhalefet üzerine araştırması hâlâ önem taşıyor. Moscovici muhaliflerle ilgili bu çalışmalarını edebi kaynaklara ve muhaliflerin koşullarına ilişkin siyasi analizlere dayandırdı. Azınlık olarak muhalifler, faaliyetleri boyunca hem kendilerini

hem de başkalarını dönüştürdüler. ‘Diğerleri’ baskıcı rejim altında yaşayan diğer insanları, rejimin temsilcilerini, liderlerini ve uluslararası kamuoyunu kapsıyordu. Moscovici’nin spesifik araştırmaları yazar Aleksandr Soljenitsin ve fizikçi Andrey Saharov’un kişilikleri ve muhalif faaliyetlerine dayanıyordu.

Moscovici’nin muhaliflere ilişkin analizleri, azınlıkların yenilikçiliği üzerine yapılan laboratuvar deneylerinin aksine, sosyal psikologların ilgisini pek çekmedi. Bu çalışmalar sadece Fransızca yayınlandı ve edebi kaynaklara dayanıyordu. Moscovici muhalifler hakkındaki fikirlerini ilk kez 1974’te Macaristan’da bir konferansta sundu; fakat sunumu hem Batılı meslektaşları hem de konferansa katılan Sovyet psikologları tarafından eleştirildi. II. Dünya Savaşı’ndan sonra ve Soğuk Savaş sırasında sosyal psikologlar, azınlıkların yarattığı çatışmalardan ziyade sosyal ilişkiler, çatışma müzakeresi ve çatışma çözümü gibi konuların incelenmesine ağırlık verdiler; ancak Soğuk Savaş döneminde siyasi muhalifler konusu dikkate değer teorik ve politik önemdedi.

Moscovici için muhalifler üzerine çalışmak kişisel, politik ve sosyal bilimsel bir ilgi meselesiydi. Romanya’da gençlik yıllarında, Fransa’da ise sosyal bilimci kimliği ile bir muhalifti. Başlarda çalışmaları sıkça yanlış anlaşıldı; bu hem politik hem de sosyal bilimsel nedenlerden kaynaklanıyordu. Politik açıdan, 1950-60’lar boyunca birçok komünist meslektaşı onun Romanya’daki

‘komünist cenneti’ bırakıp kapitalist Fransa’ya göç etmesini anlayamıyordu. Sosyal bilimsel açıdan ise sosyal psikologlar, çoğunlukla Moscovici’nin muhalifler üzerindeki araştırmalarını ya görmezden geldiler ya da yanlış anladılar. Örneğin Robin Martin ve Miles Hewstone, *Minority Influence and Innovation* adlı kitaplarında, Moscovici’nin kuramını ve Henri Tajfel’in Sosyal Kimlik Kuramı’nı Avrupa’nın sosyal psikolojiye iki büyük katkısı olarak değerlendirerek kitaplarını Moscovici’ye adadılar. Ancak bazı tutarsızlıklar vardı: Klasik deneysel azınlık araştırma-paradigmasına dayanan kitap, ‘bilgi işleme,’ ‘konsensüs bilgisi,’ ‘kaynak-pozisyon uyumu’ ve ‘heuristik ve sistematik işleme’ gibi terminolojileri içeriyordu. Moscovici, psikolojideki bilgi işleme yaklaşımlarının parçası olan bu tür terminolojiyi hiçbir zaman kullanmamıştır. Sözelimi, Moscovici, Aleksandr Soljenitsin’in çalışmalarını örnek vererek azınlık etkisinin önemini vurgulamıştı. Ancak Martin ve Hewstone, muhalifler üzerine çalışmanın Moscovici’nin araştırmalarının merkezi olduğunu anlamadılar. Moscovici, edebi metinlerin analizinin azınlıkları incelemenin bir yolu olduğunu ve laboratuvar deneylerinin kapalı bir entelektüel dünya yaratabileceğini savundu. Laboratuvardaki deneylerle gerçek dünyadaki olaylar arasındaki mesafeyi azaltmak isteyerek “tek bir bireyden oluşan azınlığımızın gerçek dünyada laboratuvar dan daha fazla ilerleme kaydettiğini” vurguladı.

Davranış Stilleri

Moscovici, STK ve AYK'yi birbirinden az çok bağımsız olarak ele aldı ve onları bir araya getiren tek konunun davranış stili olduğunu savundu. Davranış stili, sosyal temsillerin belirli bir şekilde hareket etme niyetinden türetilir ve ilgili gruplar tarafından belirlenen davranış kurallarından gelir. Azınlık ve çoğunluklar bu niyetlerin ve kuralların ortak temsillerini paylaşmadıkları takdirde, davranış stillerinin bir etkisi olmaz. Azınlıkların davranış stilleri, belirli eylemlerin kesinlik, tutarlılık ve tekrarını ifade ederken, çoğunluklar tarafından da böyle anlaşılmalıdır. Davranış stilleri, azınlıkların başarısı için şarttır.

Moscovici, davranış stiline, muhaliflerin siyasi faaliyetlerinde de aynı derecede önemli olduğunu savunuyordu. Moscovici'nin büyük bir ilgi gösterdiği tarihî ve örnek kişilikler olan Soljenitsin ve Saharov gibi Sovyet muhalifleri, çatışma oluşturup sürdürerek totaliter rejim karşısında başarılı olmuştur. Başarılı 'laboratuvar azınlıkları' gibi, muhalifler de ahlaki ve entelektüel güç gösterdi ve kişilik özelliklerini sıkı ve tutarlı davranış stilleriyle sergilediler. Kendilerini son derece görünür kıldılar, eylemlerini tekrarlayarak cesur duruşlarıyla uzlaşmadan kaçındılar.

- *Soljenitsin*, savaş sırasında topçu birliğinde görev yapmış ve savaşın sonuna doğru Stalin hakkında saygısızca yazılar yazdığı için hapsedilmiştir. Sekiz yıl boyunca bir gözaltı

kampına, ardından da Kazakistan'a sürgüne gönderilmiştir. Stalin'in kişilik kültürünü ezen Kruşçev'in ardından rehabilite edilmiştir. Ancak daha sonra siyasi rejimi şiddetle eleştirmiş, roman ve öykülerini yayınlamakta zorluklar yaşamıştır. Moscovici, Soljenitsin'in, *Ivan Denisoviç'in Bir Günü* adlı romanını yayınladığı 1962'den, Sovyetler Birliği'nden sınır dışı edildiği 1974'e kadar olan döneminin sosyal psikolojik özelliklerini ve davranış stillerini incelemiştir. Soljenitsin ile Politbüro arasındaki gerginlikleri, çatışmaları, açık ve gizli tartışmaları, dil ve iletişim biçimlerini analiz etmiş ve bu çatışmaların karşılıklı etkilerini incelemiştir.

- *Saharov* ise gençliğinde bir komünistti ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra gizli bilimsel bir bölümde hidrojen bombasının geliştirilmesi üzerinde çalışan oldukça saygın ve yetenekli bir bilim insanı oldu. Katıldığı projenin tehlikesinin farkına vardığı ve Sovyet ideolojisiyle artık anlaşamadığı zaman onun için sorunlar baş gösterdi. Biyolojide bilimsel olmayan Lysenko'nun projesini destekleyen Sovyet Akademisi'ne şiddetle karşı çıktı ve 1968'de Çekoslovakya'nın Sovyet işgalini reddetti. Sivil hakları, bilimsel ve ekonomik ilerlemenin, iş birliğinin imkânlarını aradı ve bunların politik ilerlemenin bir güvencesi olacağına inandı.

Bu görüşler, insanlık tarihinin rehber güçleri olarak ekonomik koşulları vurgulayan teknokratik ve Marksist bakış açısından farklıydı. Sosyal etki üzerine laboratuvar deneyleri ise 'şimdi ve burada' gerçekleştiğinden sosyo-kültürel bağlamları ve deneysel konuların kişisel ve tarihsel özelliklerini göz ardı eder. Buna karşılık, Soljenitsin ve Saharov'un muhalif faaliyetleri Soğuk Savaş'ın Stalin sonrası döneminde gerçekleşti. Stalinizm, rejime karşı herhangi bir protestonun ağır cezalandırıldığı uydurma politik davaların yaşandığı bir dönemdi, ancak dönemin Sovyet rejimi muhaliflerin varlığına müsamaha etmişti. Muhalifin kişiliği ve davranış stiline odaklanmak kadar, muhalifin yaşadığı rejimin hoşgörüsünü de dikkate almak gerekir. Davranış stili, muhaliflerin başarısına katkıda bulunan faktörlerden yalnızca biridir.

Muhaliflerin Bölünmüş Sorumlulukları

Muhalefetin bakış açısından, muhaliflerin tek sorumluluğu insan hakları ihlallerine karşı protestoları ve özgürlük mücadeleleri değildi. Sovyet rejimi, suçluyla ilişkilendirilen herkesi cezalandırma eğilimindeydi. Muhalifler, vicdanlarının gereği olarak misyonlarına sadık kalmak istese de, politik taahhütleri yüzünden aileleri ve arkadaşları tehlike altındaydı.

Moscovici, Saharov'un faaliyetlerini irdelerken, aileleriyle yaşadığı sorunlar, çocukları ve hiçbir zaman âşik olmadığı ölmekte olan eşi nedeniyle yaşadığı sıkıntılara atıfta bulunur. Ne eşi ne de çocukları onun muhalif

faaliyetlerini takdir etmiştir. Saharov, sonunda kendisi gibi muhalif olan ikinci eşiyle huzuru bulmuştur. Nobel Ödülü töreninde yer alan otobiyografisinde Saharov, muhalif faaliyetlerinin sonucunda kimi ayrıcalıklarından mahrum bırakıldığını anlatmış, ahlaken zorluk yaşadığı şeyin, dostları ve ailesine sürekli olarak uygulanan baskı olduğunu ifade etmiştir. Saharov'un bahsettiği çelişkili sorumluluklar, muhaliflerin ahlaki duruşları, aileleri, kişisel fedakârlıkları, aynı rejim altında yaşayan halka olan bağlılıkları gibi birçok faktöre dayanıyordu. Muhalif edebiyatın büyük bir kısmı, aile içi ilişkileri, arkadaşları ve tanıdıkları, muhaliflerin yalnızlığı ve kendileri için yarattıkları marjinalleşmiş durumu açıklar.

Çek muhalif Milan Šimečka, rejime uyum sağlamak zorunda kalan vatandaşların günlük yaşamını anlatmıştır: Ekonomik, siyasi ve kültürel saçmalıklar, 'ortak akla hakaret eden' durumlar, hayatta kalabilmek için neyin yapılabilir ve yapılamayacağını belirlemiştir. Dünya, dostlar ve düşmanlar arasında bölünmüştür; rıza ödüllendirilmiş, muhalefet cezalandırılmıştır. Rejim, halkın pasif sadakatine ve otoriter yönetimin temel kurallarını kabul etmesine dayanıyordu. Šimečka'ya göre pasif sadakat tutumunu benimsemenin temel nedenlerinden biri vatandaşların başka bir alternatif görmemesiydi. Uyum, bir miktar güvenlik ve nispeten katlanılabilir bir yaşam sağladı. Buna karşılık, cesur bir muhalif duruşun tek ödülü, kişinin onurunun korunmasıydı. Ancak

vatandaşların çoğunluğu ve bazı muhalifler, şartlara ve baş etmek zorunda kaldıkları gündelik sorunlara göre farklı sorumluluklar arasında debeleniyorlardı.

Bu farklı türdeki sorumluluklarla başa çıkmak için yapılan mücadelelerde, Mihail Bahtin'in "var olmada mazet olamaz" perspektifi ile Emmanuel Levinas'ın özgürlüğü savunurken diğer insanlara karşı sorumluluk alma perspektifinin bir sentezini bulabiliriz.

Muhalifler ve Siyasi-Kültürel Bağlımları

Moscovici'ye göre en baskıcı rejimler, örneğin Stalin dönemi, muhaliflerin varlığına izin vermezken, muhaliflere müsamaha gösteren rejimlerin birkaç seçeneği vardır.

İlk seçenek, muhalifi görmezden gelmek ve faaliyetlerinin önemsiz olduğunu iddia etmektir. Ancak, Soljenitsin veya Saharov gibi gürültülü ve görünür muhalifler için bu zordur. Bu muhalifler, rejimle tüm köprüleri yıkar, kendilerini güçlü bir şekilde ifade ederler. Moscovici'ye göre, muhaliflerin çatışma yaratması önemlidir: Sosyal psikoloji çatışma çözümüne çok fazla önem verir, ancak çatışma yaratmaya dikkat etmez.

Rejimin ikinci seçeneği, muhaliflerle müzakere etmek ve onları uzlaşmaya veya en azından tutumlarını yumuşatmaya ikna etmektir. Tarihi örnekler baktığımızda, Sokrates, Giordano Bruno veya Jan Hus gibi kişilerin görüşlerinden vazgeçme şansı olduğunu görürüz.

Ancak, vazgeçemediler ve idam edildiler. Galileo gibi bazıları ise, dünyanın dönmesi hakkındaki görüşlerinden vazgeçmezse Giordano Bruno gibi yakılarak öldürüleceği tehdidiyle karşı karşıya kaldı ve sonunda vazgeçti. Soljenitsin, Saharov veya Havel gibi modern muhalifler, rejim tarafından teslim olmaya veya af dilemeye zorlandı. Post-Stalinist rejim, muhalifleri ölüme mahkûm etmese de onlara fiziksel/zihinsel işkence uyguladı (uzun süreli sorgulamalar, aile durumları hakkında söylenen yalanlar, uygunsuz tıbbi koşullar vb.). Soljenitsin veya Saharov gibi kişilikler üzerinde işkence etkili olmadı. Uzlaşmaz bir muhalif olan Soljenitsin, Marksizmi şiddetle eleştirdi ve Sovyet rejimini yıkmak istedi. 1976'da BBC'ye verdiği bir röportajda, "Sanatçının görevi, yalan ve sahteyle, insanlığa düşman bir ideolojiyle, geçmişin hafızası için savaşımdır. Artık hatırlamayan bir halk, tarihini ve ruhunu kaybetmiştir" demiştir.

Rejimin son seçeneği, muhalifleri toplumdan dışlamaktır ve bu, onlarla başa çıkmanın tek etkili yoludur. Rejim, onları akıl hastası olarak kabul edip psikiyatri kurumlarına kapatabilir (örn. Grigorenko, Medvedev kardeşler), zorla yurt dışına sürgün edebilir (Soljenitsin) ya da onları kırsal bir yerde zorunlu ikamete tabi tutabilir (örn. Saharov, Havel). Saharov ve Havel, rejimin onları tecrit etme niyetini ve ülkelerine geri dönmelerine izin verilmeyeceğini bildikleri için yurtdışından gelen davetleri reddettiler.

Rejimin muhaliflere tepkisi, birçok faktöre bağlıdır: Dışarıdan gelen uluslararası baskı rejim için ne kadar önemlidir? Rejim altında yaşayan halk, muhalifleri umursuyor mu? Halk rejime tehdit oluşturuyor mu, yoksa kurallara boyun mu eğiyor? Bu tür soruların yanıtları, muhaliflerin faaliyetlerinin farklı aşamalarında değişir. Örneğin Soljenitsin'in *Ivan Denisovich'in Bir Günü* romanının Sovyetler Birliği'nde yayımlandığı dönemdeki yanıtlar ile sürgüne gönderildikten sonraki yanıtlar farklıdır. ABD'deki yaşamı sırasında ve komünizmin çöküşünden sonra Rusya'ya döndüğünde de yanıtlar yine farklıdır. Yani, rejim ve muhalifler, çeşitli çatışmalar, karşılıklı bağımlılıklar, inançlar ve farklı sosyal temsiller içinde yaşarlar.

Sosyal Temsiller ile Azınlık Yenilikçiliği Kuramları Arasındaki Karşılıklı Bağımlılık

Muhalifler ile sosyo-politik koşullar arasındaki karşılıklı bağımlılık, STK ile AYK arasındaki temel ilişkiyi gündeme getiriyor. Moscovici ikisi arasındaki tek bağlantının davranış stilleri olduğunu iddia etmesine rağmen, iki büyük kuram arasında epistemolojik ve kavramsal bir birlik vardır. Moscovici'nin kuramsal çıkış noktaları her zaman etkileşim ve iletişim kavramlarıydı. *Ego* (azınlık, birey, grup) ile *Alter* (çoğunluk, diğerleri, gruplar, toplum) arasındaki etkileşim veya daha doğru bir ifadeyle karşılıklı bağımlılık, Moscovici'nin hayat boyu sorduğu soruya cevap bulma çabasında ontolojik duruşuydu: Birey ve toplum olmak ne anlama gelir? Dahası,

Ego ve *Alter* (veya azınlıklar ve çoğunluklar) arasındaki karşılıklı bağımlılık her zaman bir şeyi ilgilendirir, yani bir *Nesne*. Moscovici'nin ifade ettiği gibi: "Üçgen modeli dualizmi sorgular. Buradaki vurgu ilişkilerde, etkileşimde... Önemli olan ilişki ve etkileşimdir."

Moscovici, sosyal psikolojide bilen ve bilinen nesne veya şeyler arasındaki ikili ilişkiye çok fazla vurgu yaptı, süreçlere yeterince vurgu yapılmadığını savundu. Örneğin Fritz Heider için bir kişi veya birey "araştırılması gereken temel birimdir". Heider kişilerarası ilişkilerle ilgilenmesine rağmen, bunları bir kişinin bakış açısından inceler. Bir kişi bir başka kişiyi algılar ve diğeri tarafından algılandığının farkındadır ve bu nedenle, diğeriyle bakışıyla kısıtlandığını hisseder. Heider'a göre analiz birimi tek bir kişidir, bu yüzden her kişinin algısını ayrı ayrı öğreniriz, ancak bu karşılıklı bağımlılığın sürecini öğrenmeyiz. Heider bu tür ikiliği nesnelerin algısına yansıtır: Algı, birey ile nesne arasındaki ilişkidir. Bunun aksine, Moscovici'nin üçgenliğe ilişkin fikri hem STK hem de AYK'de temel epistemolojik ve kavramsal bir birim oluşturur. Bu iki kuramı *Ego-Alter-Nesne* arasındaki ilişkilere dayanarak tanımlar; ancak üç-köşellilik (*triangularity*), bu iki kuramda bazı farklılıklar gösterir. Laboratuvar çalışmaları azınlık ve çoğunluk etkilerinin içsel etkileşime ve inançların veya algıların tutarlı davranış stillerinden dolayı karşılıklı dönüşümüne dayanır. Bu çalışmalarda, etki nesnesi arka plandadır, ego ve alter arasındaki etkileşim (etki süreçleri)

öne çıkarılır. Buna karşılık, STK'de bu içsel ilişkiler daha akışkandır. Bu durumda, bilginin nesnesi öne çıkabilirken, ego ve alter arasındaki ilişkiler arka planda kalabilir. Şimdi ve burada durumlarında gerçekleşen laboratuvar çalışmalarının aksine, STK sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamlarda yer alır.

Nomik-Anomik Azınlık ve Çoğunluklar

Sosyal Etki ve Sosyal Değişim kitabı ampirik olarak laboratuvar deneylerine dayansa da kuramsal olarak Moscovici'nin azınlıklara ilişkin fikirleri daha geniş sosyo-kültürel ortamlara ve resmi ve resmi olmayan sosyal sistemlere atıfta bulunuyor. Azınlıkların yenilikçiliğine ilişkin çalışmalarında etkileşim ve faillik onun temel kavramları olduğundan hem azınlıkları hem de çoğunlukları toplumsal sistemin normlarına uyumlarına bağlı olarak nomik ve anomik olarak sınıflandırmıştır. Bu tez, azınlık(lar) ve çoğunluk(lar) arasındaki karşılıklı bağımlılığı ifade eder ve toplumsal bağlamda son derece dikkate değer ve görünürdür.

Nomik azınlıklar davalarına bağlıdır ve tanınma için mücadele ederler. Çatışmayı yaratır ve sürdürürler; geniş toplumsal sisteme muhalefet olarak ifade edilen aktif duruşlarıyla sistemi değiştirirler. Buna karşılık, anomik azınlıklar, aşağılık statülerine karşı çıkmadan, ayrımcılık ve zulme maruz kalma durumlarını pasif bir şekilde kabul ederler. Aynı şekilde Moscovici, çoğunlukların normları ve ortak kuralları içselleştirip sistemi coşkuyla kabul ettiklerinde nomik olabileceklerini iddia

ediyor (örn., kiliseler veya siyasi partiler). Öte yandan, komünist rejimi iktidarda tutan sessiz kitleler ve anonim ve yalnız kalabalıklar gibi anomik çoğunluklar, sisteme isyan etmeden pasif bir şekilde kabul ederler. Rejim, kitlelerin kendi norm ve kurallarını içselleştirmesini değil, yalnızca içselleştirmiş gibi görünmelerini talep eder. Nomik veya anomik her iki çoğunluk türü de çatışmayı bastırır, statükoyu korur. Sistemin kabulü ve reddi tesadüfi olgular değildir. Bunlar tarihin, kültürün ve 'kontrolden sızmaya ve kaçmaya' izin veren sistem organizasyonunun ürünleridir. Bu konular açıkça hem STK hem de AYK'ye işaret etmektedir.

Moscovici'nin, azınlıkların yenilikçiliğine ilişkin laboratuvar ve gerçek hayat çalışmaları arasındaki kuramsal ve metodolojik boşluğun dolaylı olarak farkında olduğunu öne sürüyorum. Moscovici'nin takipçileri de tıpkı onun gibi, yeni bir deneysel tasarım seti ve bir metodoloji geliştirmediler. Bunun yerine, istatistiksel analizlere uygun tek bağımlı ve bağımsız değişkenler içeren hipotezleri test etmeye devam ettiler. Kariyerinin ilerleyen dönemlerinde, Moscovici, deneysel sosyal psikolojinin kendisini keşfedilmeyi bekleyen olgulardan ziyade hipotez testine dayalı yöntemiyle tanımlaması gerçeğine giderek daha eleştirel hâle geldi. Açıkça kabul edilme de, Moscovici'nin azınlıklar üzerine araştırması, ırkçılık ve etnik azınlıkların çalışmalarına dahil olduğu ölçüde giderek daha fazla sosyal temsillerle ilişkilendirildi. Farklı azınlıklar, farklı sosyo-tarihsel bağlamlarla

ilintilidir ve bu nedenle farklı sosyal temsillerle de ilişkilidirler. 1990'lardan bu yana, azınlıklar ile çoğunluk arasındaki ilişkilerde önemli toplumsal değişiklikler meydana geldi. Siyasette ve sosyal bilimlerde yeni bir kavram ortaya çıktı: Anomik azınlıklar, mağdurlar olarak yeniden etiketlendi. Kölelik, etnik grupların ayrımcılığı ve Hintlilerin, Yahudilerin ve birçok diğer azınlığın yok edilmesi gibi geçmişteki azınlıkların mağduriyeti, resmi olarak hükümetler, kiliseler ve kurumlar tarafından kabul edildi. Mağduriyetin tanınması, ezilen ve ayrımcılığa maruz kalan azınlıkların insan hakları için verdiği giderek artan mücadelenin bir parçasıydı. Çoğunluklar açısından, bu tanınmaya geçmişteki dehşetlerden dolayı kolektif suçluluk ve utancın kabulü eşlik etti.

Bu yeni toplumsal olgular, Moscovici'yi AYK'yi daha da geliştirmeye, farklı türdeki azınlıklara odaklanarak ve toplumsal değerler ve kültürel etiğin evrimini dikkate alarak genişletmeye yöneltti. Moscovici, meslektaşlarıyla birlikte, romanlarla ilgili bazı özellikleri laboratuvarında inceledi; ancak ona göre, mağduriyetin doğru anlaşılması, STK'nin sağladığı derin antropolojik anlayışla mümkündü. Aktif azınlıklar ve mağdur azınlıklar, eylemler ve çoğunluklar üzerindeki etkileri açısından farklılık gösterir. Aktif azınlıklar, çoğunluklarla dışal olarak çatışır, çoğunlukların norm ve inançlarını kabul etmeyi reddeder, toplumsal değişim için koşullar oluştururlar, toplumsal sorunların alternatif bir şekilde ele alınmasını sağlarlar. Buna karşılık, mağdur olarak

anomik azınlıklar, çoğunluk içinde bir iç çatışma yaratırlar, ancak çoğunluk ile bir çatışma yaratmazlar. Çoğunluklar içindeki iç çatışma ise inançlar, önyargılar ve başvuru eylemleriyle ilgili suçluluk olarak ortaya çıkar; çoğunluğun sosyal temsilleri içinde ve arasında çatışmalar yaratır.

Sonuç

Moscovici'nin sosyal psikoloji kuramları geliştirdiği zamandan bu yana, sosyal, siyasi ve psikolojik koşullar dramatik bir şekilde değişti. Çin, Hindistan, ABD ve dünyanın diğer yerlerindeki muhalifler, post-Stalinist rejimdeki muhaliflerden farklı koşullar altında faaliyetlerini sürdürüyor. Örneğin Soğuk Savaş döneminde muhaliflerin başarısını ve başarısızlığını belirleyen siyasi koşullarken, bugün piyasa ve finansal çıkarlar etik, entelektüel ve hatta siyasi meselelerin üstünde geliyor. Bu çıkarlar, insan haklarının ve muhalefetin finansal ve piyasalardaki hakimiyet mücadelesinde ne kadar önemli olduğunu belirler. Elbette bu durum üniversitelerden sağlık hizmetlerine ve geçmişte sadakat ve ahlaki değerlerle yönlendirilen tüm geleneksel kurumlara da uygulanır. Çin sansüründe en çarpıcı örneklerden biri, Cambridge Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanan *Journal of Asian Studies* ve *China Quarterly* gibi dergilerdeki 'duyarlı' içerikli makalelerin kaldırılması talebidir. Bu saygın akademik dergilerden, Çin Kültür Devrimi, Tibet ve 1989'daki Tiananmen Meydanı olayları gibi konuları içeren makalelerin web sitelerinden

kaldırılması talep edilmiştir. Cambridge Üniversitesi Yayınları, Çin'in artık finansal-ekonomik güç olması nedeniyle Çin sansürüne boyun eğmiştir, ancak dünya çapındaki akademisyenlerin, Çin de dahil olmak üzere, güçlü protestoları bu makalelerin yeniden yayımlanmasını sağlamıştır.

Bu tür konular, Moscovici'nin etkileşimsel epistemolojisine dayanan sosyal psikoloji için yeni zorluklar oluşturur. Moscovici'nin muhalifler, azınlık yenilikçiliği ve sosyal temsiller analizlerinin çağdaş ve hızla değişen dünyaya nasıl yanıt vereceği konusunda katedilmesi gereken yollar var. Bu sebeple, Moscovici'nin iki kuramı arasındaki bağlantıları yeniden analiz etmek, epistemolojisine yeni kavramlar önermek ve yeniden değerlendirmek önemini koruyor.

PSYCHOLOGY KURDÎ DERGİSİ EDITÖR EKİBİYLE SÖYLEŞİ

Aydın Bayad*

Fırat Altun**

Yayın hayatına 2016'da başlayan *Psychology Kurdî* dergisi psikolojiyi Kürtçenin penceresinden keşfetmek için önemli bir platform olarak ortaya çıktı. Dergi şu ana kadar kimlik ve aidiyet temalarından toplumsal travma ve direnişe kadar, Kürt tarihi ve deneyiminin derinliklerine işlemiş psikolojik olgular üzerine çokça çalışma ve çeviriye yer verdi. *Psychology Kurdî* Kürtçenin bir zamanlar yasaklı olduğu Türkiye'de dilin direncini vurgulamakla kalmıyor, aynı zamanda onu psikoloji alanında bir kullanışlı araç hâline getirmeye de çalışıyor.

Kovara *Psychology Kurdî* ku di sala 2016an de dest bi weşanê kiriye, ji bo naskirina derûnnasiyê ji pencereya zimanê kurdî wekî platformeke girîng derketiye holê. Di kovarê de gelek xebat û wergerên li ser mijarên derûnî, ji nasname û aîdiyetê heta trawmaya civakî û berxwedanê cih girtiye ku di dîrok û tecribeya kurdan de hene. *Psychology Kurdî* ne tenê balê dikişîne ser berxwedana ziman li nav Tirkiyeyê ku kurdî demeke direj qedexe bû, di heman demê de hewl dide zimanê kurdî di warê derûnnasiyê de bibe amûreke bikêrhatî.

Bir fenomen olarak *Psychology Kurdî*

- 1 Sohbetimizin yer bulduğu mecra açısından teşbihi mazur görün ama bence yaptığımız iş tam anlamıyla 'çilgınlık': 100 yılı aşan geçmişine rağmen Türkçede bile kavramsal karmaşanın hâkim olduğu bir alanda, siz hem uygulama hem de yayınlarınızı Kürtçe yapıyorsunuz. *Psychology Kurdî*

Psychology Kurdî wekî fenomenekê

Ji kerema xwe re analojîyê biborînin, lêbele ez bawerim ev gotin gunçaw e li cihê ku hevpeyvîna me lê pêk tê: xebata we bi tevahî dînîti ye! Hûn hem weşanên xwe bi kurdî pêk tînin hem jî di qadekê de ku tevliheviya têgihî/termî piştî dîrokeke 100 salan zêdetir hê jî di tirkî de heye. Hebûna medyaya *Psychology Kurdî* bi serê xwe bûyereke balkêş e.

* Bielefeld Üniversitesi, Disiplinlerarası Çatışma ve Şiddet Araştırmaları Enstitüsü (IKG), Dr.

** Psikolog

mecrasının varlığı başlı başına bir fenomen. Evvela şunu sormak isterim; neden böyle bir mecra ihtiyacı hasıl oldu?

Bildiğiniz gibi Kürt dili uzun yıllar baskı ve zulme maruz kaldı, üstelik bu baskılar hâlâ devam ediyor. Öncelikle, dilimiz hor görülüyor ve yalnızca bir konuşma dili olarak düşünülüyor. Çoğu kişi Kürtçe ile bilim yapılamayacağını sanıyor. Aslında bizim temel amacımız Kürtçenin zenginliğini daha iyi ortaya koyup, onunla psikoloji üzerine konuşulabileceğini, bilimsel çalışma ve incelemeler yazılabileceğini göstermekti. Bu işe koyduğumuzda psikoloji alanında şimdiye kadar hiç Kürtçe derginin çıkarılmadığını ve Kürtçe'nin Kurmancî lehçesinde psikoloji terimlerinin bulunmadığını fark ettik. Bu yüzden de işimiz zorlaştı. Gerçi bir diğer amacımız da bu dergiyle birlikte Kürtçe psikoloji terimlerini yavaş yavaş bulup toparlamak ve onları kullanmaktı. Biz de bu boşluğu doldurmaya gayret ettik ve bu alanda yazı, çeviri, çalışma ve incelemelerle Kürtçe bir kaynak oluşturmaya niyet ettik ki, insanlar psikoloji konusunda yazmak istediklerinde bunlardan faydalanabilsin.

- 2 Kürt meselesi çok katmanlı ve çetrefilli bir problem. Hâlâ sınırlı olsa da Türkiye'den psikologlar da son 15-20 yıldır bu konuda söz ve bilgi üretmeye başladı. Bu alanda çalışan biri olarak diyebilirim ki, bu çalışmaların büyük kısmının amacı hâlâ duruma veya soruna dair kamuoyu oluşturmaktan ibaret. Yanılmıyorsam 12. Eleştirel psikoloji sayınız hariç siz ise ağırlıklı olarak genel psikoloji içinden psikolojik süreçlere

Berî her tiştî, ez dixwazim vê bipirsim; çima hewcedarî bi vê çêbû?

Weke ku hûn jî dizanin zimanê kurdî bi salan rastî zext û zordariyan hatiye û ev zext û zordarî hê jî didomin. Berî her tiştî bi çavekî piçûk li vî zimanî dinêrin û dibêjin qey ev ziman tenê zimanê axaftinê ye. Gelek kes di wê baweriyê de ne ku bi vî zimanî zanist nikare bê kirin. Jixwe armanca me ya yekem ew bû ku em dewlemendiya zimanê kurdî bêhtir nîşan bidin da bê dîtin ku mirov dikare bi vî zimanî behsa derûnnasiyê jî bike, xebat û lêkolînên zanistî binivîsîne. Wexta me dest bi vê xebatê kir, me dît ku di qada derûnnasiyê de heya niha ti kovarên derûnnasiyê yên bi kurdî derneketine û termên derûnnasiyê yên bi kurmancî jî tune ne. Ji ber vê yekê jî karê me zehmettir bû. Jixwe armanca me ya din jî ew bû ku em bi vê kovarê re hêdî hêdî wan termên derûnnasiyê yên kurdî jî bibînin, bidin hev û wan bi kar bînin. Me bixwe hewl da em valahiyekê dagirin û nêta me ew e em di vê qadê de bi nivîs, werger, xebat û lêkolînan bo zimanê kurdî çavkaniyekê ava bikin da ku wexta kesekî xwest derbarê mijareke derûnnasiyê tiştêkî bi kurdî binivîse jê sûd werbigire.

Meseleya kurdan pirsgirêkeke pirreng û tevlihev e. Herçiqasî hê kêm be jî, derûnnasen Tirkîyeyê di 15-20 salên dawî de dest bi axaftin û lêkolîna vê mijarê kirin. Wekî kesekî ku di vî qadê de dixebite, ez dikarim bêjim armanca piraniya van lêkolînan hê jî avakirina hişmendiya giştî ya pirsgirêkê an rewşê ye. Heke ez ne şaş bim, xêncî hejmara we ya 12an a derûnnasiya rexneyî, hûn bi taybetî li ser

dair konulara odaklanıyorsunuz. Bu tercihinizin özel bir sebebi var mı?

Dergi olarak psikolojinin tüm konularıyla ilgileniyoruz. Amacımız sadece genel psikoloji konularına yer vermek değil. Eleştirel psikoloji dosyamızın yanı sıra toplumsal ve politik birçok konuyla ilgili başka dosyalara da yer verdik. *Çocuk, Savaş ve Travma; Travma Terapisi; Yas ve Matem; Dil ve Eğitim Psikolojisi, Sosyal Psikolojisi, Göç ve Göç Psikolojisi* bu dosyalardan bazıları. Dergi olarak Kürt politikası, toplumsal sorunlar ve ruh sağlığı konuları arasında ayırım gözetmiyoruz. Kürt psikolog ve tüm sosyal bilimcilerin çalışmalarında asimilasyon politikalarına ve engellemelere işaret ederek, dekolonizasyon çabalarına girişmeleri birçok açıdan önemlidir. Zira günümüzde Kürtlerin kültürel, dilsel ve sosyal kimliği ayaklar altına alınıyor. Bir diğer amacımız da bu haksızlığa karşı mücadele etmektir.

3 Kuşkusuz ağırlıklı olarak insan ruhsallığına odaklanmak sizi Kürtçe yayınlar arasında biricikleştiriyor. Peki bu konuda yalnız hissediyor musunuz? Türkiye veya başka ülkelerden üniversite gibi kurumsal veya kişisel partner veya destekçileriniz var mı?

Elbette bu işin zorlukları mevcut. Keşke psikoloji alanında daha fazla dergi veya başkaca Kürtçe yayınlar olsaydı. O zaman birbirimizden yararlanabilir ve daha güzel işler için birlikte çalışabilirdik. Ve evet, yalnız hissettiğimizi söyleyebiliriz; yine de bu his bizi yaptığımız

mijarên têkildarî pêvajoyên derûnî yên derûnnasiya giştî de disekinin. Gelo sedemeke taybet heye ji bo vê tercîhê?

Em weke kovarê bi hemû mijarên derûnnasiyê re eleqedar in. Armanca me ne ew e ku em tenê cih bidin mijarên derûnnasiya giştî. Ji bilî dosyeya me ya derûnnasiya rexneyî me cih da gelek dosyeyên din ku bi mijarên derûnnasiya rexneyî, civakî û polîtîk re têkildar in. *Zarok, şer û trawma; derûndermaniya trawmayê; şîn û şûn; ziman û perwerdehiya derûnî, derûnnasiya civakî; koçberî û derûniya koçberiyê* hin ji van dosyeyên me ne. Em wekî kovarê têkiliya polîtîkayên li ser kurdan, pirsgirêkên civakî û tendirustiya derûnî ji hevdu cuda nakin. Ji bo derûnnas û bi giştî pisporên zanistên civakî yên kurd ji ber çend sedeman girîng e ku di xebatên xwe de siyaseta asimilasyonê û çewisandinê îşaret bikin û bikevin nav hewldanên dekolonîzekirinê. Îrroj, nasnameya kurdan ya çandî, zimanî û civakî tê tepisandin. Mebesteke karê me jî têkoşîna li dijî vê neheqiyê ye.

Bêguman, bala we ya sereke ya li ser tendirustiya derûnî, we di nav weşanên kurdî de yekane dike. Derbarê vê, gelo hûn xwe bi tenê hîs dikin? Hevparên we yên sazî an takekesî hene? Ji Tirkiyê yan ji welatên din, wek zanîngehan alîgirên we hene?

Helbet zehmetiyên wê hene. Xwezî di qada derûnnasiyê de gelek kovar an jî weşanên dîtir ên bi kurdî hebûna. Wî çaxî me dikarîbû ji hev sûd werbigirin û bo xebatên hê baştir bi hev re bixebitin. Belê, em dikarin bêjin em xwe tenê hîs dikin lê ev hîskirin me ji

işten soğutmuyor. Bilakis bu sorumluluk işimizi ciddi-yle yapabilmemiz için bize daha fazla güç veriyor. Bu işi sekiz yıldır yapıyoruz ve her yeni sayıda bizden sonra gelip, bu çabayı yükseltecek yeni kişilerin heyecan, coşku ve sorumluluğu altındayız.

Biz bu dergiyi birkaç psikolog, bir sosyal hizmet uzmanı ve Kürtçe üzerine çalışan öğretmen bir arkadaşla birlikte çıkarıyoruz. Bu faaliyeti hepimiz gönüllü olarak sürdürüyoruz. Türkiye veya başka ülkelerden hiçbir üniversite ya da kuruluştan bir maddi destek almıyoruz. Ancak yazı, çeviri, çalışma ve araştırmalarıyla, değerlendirme ve yorumlarıyla pek çok kişi bize destek oluyor ve gücümüzü güç katıyorlar. Her zaman söylediğimizi sizin aracılığınızla bir kez daha dile getirelim: Kapımız herkese açık. Her kim psikoloji alanındaki araştırma ya da değerlendirmeleriyle bize destek olursa, biz bundan ancak memnun oluruz.

karê me sar nake, berevajî vê bêhtir hêzê dide me ku em bi wê berpîrsiyariyê karê xwe hê cidîtir bikin. Ev heşt sal in em vî karî bi rê ve dibin û bi her hejmarê nû em di wê berpîrsiyariyê de ne ku dê ev karkelecan û coşa kesên nû, kesên ku dê piştî me bîn û vî karî bikin zêdetir bike.

Em çend hevalên derûnnas, hevaleke me ye pîspora xizmeta civakî û hevalekî me yî mamoste ku li ser zimanê kurdî xebatên wî hene vê kovarê derdixînin. Em hemû jî bi awayekî xwebexş vî karî dikin. Li Tirkiyeyê an jî li welatên dîtir em ji ti zanîngeh û saziyan alîkariyê madî nastînin. Lê gelek kes bi nivîs, werger û xebat û lêkolînên xwe; bi nêrîn û şîroveyên xwe alîkariya me dikin û hêza me xurttir dikin. Jixwe em her tim dibêjin û dixwazin dîsa bi rêya we jî bibêjin; deriyê me ji her kesî re vekiriye. Kî bikaribe di vê qadê de çî bi xebatên xwe çî jî bi nîrxandinên xwe alîkariya me bike em ê kêfxweş bibin.

Hedef kitle ve praksis bahsi

- 4 Biraz anekdota dayalı olacak ama öğrencilik yıllarından hatırladığım kadarıyla psikoloji dâhil olmak üzere sosyal bilimlerin hemen her alanına Kürt illerinden yoğun bir ilgi vardı. Herhalde okuyucu kitleniz bu genç ve eğitilmiş kuşaktan oluşuyor olsa gerek, yanılıyor muyum? Bir de bu trend devam ediyor mu? Lisans ve üstü öğrencileriyle muhabbetiniz nasıl?

Li ser xwendevan û pratîkê

Hinekî wekî anekdotê ye, lê ji salên xwe yê zanîngehê bi bîr tînim, ji bajarên kurdan eleqeyê xurt hema hema ji bo her qadên zanistên civakî hebû, derunnasî jî di nav de. Ez texmîn dikim xwendevanên we ji vî nîfşê ciwan û perwerdekirî pêk tê, rast e? Gelo ev meyl berdeyam e? Têkiliya we bi xwendekarên zanîngehan re çawa ye?

Evet, dergimizin okurları arasında üniversite öğrencilerinin yanı sıra her yaşta insan var. Elbette lisans, master ve doktora öğrencilerinin dergiye ilgisi daha yüksek hem dergi hem de farklı konulardaki ihtiyaçlar doğrultusunda onlarla alışverişimiz baki. Bildiğiniz gibi Kürtler birçok yere dağılmış durumdadır, dolayısıyla sadece Kürdistan'dan değil birçok ülkeden okurlarımız var. Öte yandan dergimiz bir psikoloji dergisi olsa da sadece psikoloji öğrencileri ve psikologlar tarafından okunmuyor. Psikiyatri, sosyal hizmet, çocuk gelişimi profesyonellerinden ve diğer sosyal bilim alanlarından pek çok kişi de dergimize büyük ilgi gösteriyor. Zaten dergi için sadece psikologlar da yazı göndermiyor. Psikiyatristler, sosyal hizmet uzmanları, psikolojik danışmanlar, özel eğitim öğretmenleri vb. de çeşitli konular hakkında kaleme aldıkları yazılarla dergimizde yer buluyorlar.

- 5 Göründüğü kadarıyla işinizin önemli bir kısmı çeviri faaliyetine dayanıyor. Kuşkusuz psikoloji alanı için kavramsal bir harita çıkarmak bile başlı başına çok hayati bir iş. Yalnız, derginin basılı olarak dağıtılması tercihinizin arka planda yaptığınız devasa emeği biraz görünmez kıldığını düşünüyorum. Dergiyi basılı olarak çıkarmanın avantajlar ve dezavantajları neler?

Evet, özellikle çeviriye çok önem veriyoruz. Bu biraz da psikoloji alanındaki Kürtçe çalışmaların azlığından kaynaklanıyor. Ne kadar çeviri yapsak da az, zira geç kaldık. Psikolojinin klasik/temel kaynakları hâlâ Kurmancîye kazandırılmış değil. Çevirilerimizin buna önayak olacağını düşünüyoruz. Çeviri aracılığıyla dillerin

Belê, di nav xwendekarên kovarê de li gel şagirtên zanîngehan ji her temenî mirov hene. Helbet meyla şagirtên lîsans, master û doktorayê ya li ser kovarê pir zêde ye; hem ji bo kovarê hem li ser mijarên cuda û li gor hewcedariyê em bi hev re didin û distînin. Hûn jî dizanin kurd belavbûyî ne loma ne tenê ji Kurdistanê; ji gelek welatan xwendekarên me hene. Ji hêla din ve kovara me kovara derûnnasiyê ye lê ne tenê ji hêla şagirtên derûnnasiyê û derûnnasan ve tê xwendin. Gelek kesên ji pîşeyên psîkiyatîrî, xizmeta civakî, geşedana zarokan û zanistên din ên civakî jî eleqeyeke mezin didin kovarê. Jixwe ne tenê derûnnas ji bo kovarê nivîsan dinivîsin. Psîkiyatîst, pisporên xizmeta civakî, şewirmendên derûnî, ma-mosteyên perwerdehiya taybet û hwd jî li ser mijarên curbicur dinivîsin û ev nivîs di kovarê de cih digirin.

Xuya dike ku beşeke mezin ji xebata we li ser wergerê ye. Bêguman, amadekirina nexşeyê têgîhî ji bo qada derunî bi serê xwe karekî girîng e. Lêbelê, ez bawerim tercîha we ya belavkirina kovara çapkirî karê mezin ku we li pey xwe hiştîye hinekî nexuya dike. Li gorî we kîjan fêde û kêmasiyên weşandina kovara çapkirî hene?

Rast e, em bi taybetî wergerê gelekî girîng dibînin. Ev hinekî jî ji ber wê ye ku di qada derûnnasiyê de bi kurdî xebat kêmtir in. Em çiqasî wergerînin jî kêmtir e, em dereng mane. Çavkaniyên klasîk/sereke yê derûnnasiyê hê jî nehatine wergerandin bo kurmancî. Em difikirin ev werger dê rê li ber vê vekin.

sınırlarının ne kadar genişlediğini görüyoruz. Başlarda çok zorlandık ancak farklı dillerden, farklı alanlardan yazılarımız arttıkça bu zorlukların yavaş yavaş ortadan kalktığını gördük. Şimdi ise diğer sosyal bilim alanlarının çevirilerinde geç kalmanın üzüntüsünü yaşıyoruz.

Evet, psikoloji alanında bir kavram haritası çıkarmak zahmetli. Bu zorluğu görüyoruz. Fakat bu alanda bir boşluğu doldurduğumuzu -hâlâ yapılması gereken çok şey var- ve birçok kişiyi dergi çatısı altında bir araya getirdiğimizi görmek bütün zorlukları unutturuyor. Gönül rahatlığımız, bahtiyarlığımız da bundandır zaten.

Basılı dergi meselesine gelecek olursak, tabii ki dezavantajları çok. Öncelikle basım, dağıtım, az okunma bilhassa Kurmancî bir yayın için büyük bir sorun. Kanunlara bakarsanız Kürtçe/Kurmanci yayıncılık yapmak için hiçbir engel yok. Gel gör ki, üzerindeki baskı devam ediyor. Basım alanında ilk sayılarımız için *J&J Yayınları*, şimdi ise *Avesta Yayınları'nın* -10. sayıdan bu yana- yardımıyla yayına devam etme kararını sürdürdük; ki bu nedenle gönülden bir teşekkürü hak ediyorlar. Derginin basılı olmasındaki ısrarımız şuradan geliyor: Madem bu alanda tek bir dergi var; o zaman, o da basılı olsun. Kitapçılarda, kütüphanelerde insanlar görsün, dokunsun. Ayrıca, diğer dillerde çokça dijital dergi olduğu doğru fakat basılı olanlar da az değil.

Herweha bi wergerê em dibînin bê sînore zimên jî çiqasê berfireh dibin. Di seriyê pêşî de me gelekî zehmetî dît lê her ku ji zimanên cuda, mijarên cuda nivîsên me zêde bûn, me dît hêdî hêdî zehmetî ji holê radibin û niha jî em pê diêşin lewra ji bo wergerandina qadên din ên zanistên civakî em dereng mane.

Erê, derxistina nexşeyeke têgihî bo qada derûnnasiyê zehmet e. Em vê zehmetiyê dibînin. Lê gava em dibînin me di vê qadê de valahiyek dagirtiye -em dizanin hê jî jê re divê- û gelek însan di bin banê kovarê de anîne cem hev, hemû zehmetî tên jibîrkin. Dilxweşî, bextewariya me jî ev e.

Ger em bân ser pirsê kovara çapkirî, helbet dezavantajên wê pir in. Berî her tiştî mesrefên çapê, belavkirin, xwendina kêr nemaze bo weşanên kurmancî pîrsgîrêkeke dijwar e. Tu li qanûnan binêrî ti asteng li ber weşangeriya kurdî/kurmancî nîn in lê zexta li ser berdewam e. Lê di warê çapkirinê de bo hejmarên pêşî alîkariya Jjyê û niha jî -ji hejmara 10an û vir ve- alîkariya Weşanên Avestayê kiriye ku em ji biryara çapkirinê neyên xwar û spasiyeke ji dil heq dikin. Li gel vê israra me ji wê tê ku di vê qadê de tenê kovarek heye, bila ew jî çapkirî be. Bila li kitêbfiroşan, li kitêbxaneyan însan wê bibîn, destê xwe bidinê. Ê ji bilî vê jî bi zimanên din rast e, kovarên dijital gelek in lê yê çapkirî jî ne hindik in.

6 Diğêr yandan malum sũreklĩ gelişen siber uzam ve yapay zekâ teknolojilerini Kũrtçe lehine beslemek için çevrim içi içerik sağlamak çok önemli. evrim içi yayıncılık sũrelerine nasıl bakıyorsunuz? Veyahut bu konuda başkaca iş birlikleri veya projeleriniz var mı?

Evet, dediğiniz gibi gũn be gũn dijital dũnya ve yapay zekâ gelişiyor ve ortaya yeni Şeyler ıkıyor. Bu gelişmeler bilim ve yayıncılık alanında da kendini gösteriyor. Doğrusu *Psychology Kurdĩ* olarak biz de her geçen gũn gelişen bu dijital alanda yer almak istiyoruz. Fakat bildiğiniz gibi bu da başlı başına bir iş ve bunun için de bazı imkânlar lazım, ki bu konuda da çaba gösteriyoruz. COVID döneminde özel bir sayıyı online olarak yayınladık, yanı sıra 6-7 Şubat depremlerinin ardından ‘Afet Sonrası Psikoljik Durum, Travma ve Yardım’ isimli el kitapğımızı online ve basılı olarak yayınladık. *Psychology Kurdĩ* Şu anda sadece basılı olarak yayınlanıyor ancak gelecekte sayılarımızı online olarak da basıp yaymayı dũřũnũyoruz.

İlgililere neri ve uyarılar

7 Bildiğim kadarıyla sosyal bilimler alanında kısa sũreli *Derwaze* rneği dışında pek fazla Kũrtçe alışma yapılmadı, yanılıyor muyum? Siz dergicilik faaliyeti yũrũtũrken ne tũr kaynaklardan faydalanıyorsunuz? Ek olarak ilgili okuyucularımız için psikoloji alanında başucu kaynağı sayılabilecek çevrim içi veya çevrimdışı szlũk ve/veya derlemelerden bahsedebilir misiniz?

Ji aliyekĩ din ve, pēřkēřkirina naveroka ser ĩnternetē ya bi teknolojiyēn siber ũ jĩriya ekirĩ ku her roj bi pēř dikevin, ji bo kurdĩ pir girĩng e. Hũn çawa li pēvajoyēn weşana online dinērin? An jĩ di vĩ warĩ de hevkarĩ ũ projeyēn we yēn din hene?

Belē wekĩ ku we jĩ anĩ zimēn roj bi roj qada dĩjĩtal ũ jĩriya ekirĩ pēřtir dikeve ũ tiřtēn nũ derdikevin holē. Ev pēřketin di qada zanistĩ ũ weřangeriyē de jĩ rũ didin. Bi rastĩ wekĩ *Psychology Kurdĩ* em jĩ dixwazin di vē qada dĩjĩtal de cih bigirin ku roj bi roj bi pēř dikeve. Lē wekĩ ku hũn jĩ dizanin ev jĩ xebateke din e ũ bo vē jĩ derfet lazim in ũ em bo vē yekē jĩ hewl didin. Di dema COVIDē de me hejmareke taybet bi awayekĩ online belav kir ũ ji bilĩ vē piřtĩ erdheja 6-7 Sibate ya li Tirkiyeyē me destpirtũkek bi navē “*Rewşa Derũnĩ Trawma ũ Alĩkarĩ Piřtĩ Karesatan*” hem bi awayekĩ online hem jĩ bi awayekĩ apkirĩ belav kir. *Psychology Kurdĩ* niha tenē bi awayē apkirĩ diweşe lē di pēřerojē de em difikirin ku bi awayekĩ online jĩ hejmarēn xwe belav bikin ũ biweşinin.

Ji bo tēkildaran re pēřniyar ũ hiřyarĩ

Ya ku ez dizanim, xēncĩ nimũneya *Derwazē* ya demkurt, di warē zanistēn civakĩ de xebateke zēde nehatiye kirin, rast e yan na? Hũn di karũbaren xwe yēn kovarē de kĩjan avkaniyan bi kar tinĩn? Herweha, gelo hũn dikarin ji bo xwendevanēn me yēn tēkildar li ser ferhengēn online an offline ũ/an li ser berhevkariyēn referans ēn di warē derũnnasiyē de çend gotinan bējin?

Hayır, yanılmıyorsunuz. *Derwaze* sosyal bilim alanında yayın yapan akademik bir dergiydi ama uzun zamandır yeni sayı yayınlamadılar. *Zarema* da sosyal bilimler alanında makaleler yayınlıyordu; artık çalışmalarını dijital olarak sürdürüyorlar. Bunun dışında *Nûbihar Akademî* de sosyal konularla ilgili yazılara yer verip faaliyetlerini sürdürüyor. Bunlara ek olarak, her ne kadar çalışmaları çoğunlukla dil ve edebiyat alanında olsa ve başka dillerden yazılara açık olsalar da *Kurdîyat*, *Kurdîname*, *IJOKS (International Journal of Kurdish Studies)*, *JMS (The Journal of Mesopotamian Studies)* gibi akademik dergiler de var.

Kaynaklara gelecek olursak, sosyal bilimler alanındaki diğer tüm dergiler gibi biz de sosyoloji, antropoloji, pedagoji ve edebiyat dergilerine yöneliyoruz ve disiplinler arası bir şekilde hareket ediyoruz. Eğer Kürtçe ve dijital sözlükleri soruyorsanız, bildiğimiz kadarıyla bu tarz bir sözlük yok. İlk zamanlar Tahir Şerîf Ebdilsitar'ın 1985'te Arap harfleri ve Sorani lehçesiyle yazıp, Bağdat'ta bastığı ve İngilizce-Arapça-Kürtçe bir sözlük olan *Qamûsî Derûnnasî* (Psikoloji Sözlüğü) isimli sözlüğü çok işimize yaradı. Fakat maalesef tüm psikoloj terimlerini içermiyordu. Onun dışında 2023 yılında Saifullah A.Maye ve Nasrallah H. Sitey tarafından hazırlanan, Arap harfleri ve Kurmancî lehçesiyle yazılmış, *Psychological Terms* (Psikolojik Terimler) isimli sözlük de bizim için yararlı oldu. Yine de psikoloji alanı günden güne genişliyor ve ne yazık ki,

Na, hûn ne xelet in. *Derwaze* kovareke akademîk bû di qada zanistên civakî de lê ji zû ve ye hejmarên wê yên nû neweşiyân. *Zarema* jî gotarên ji qada zanistên civakî diweşandin lê niha bi awayekî dijîtal xebatên xwe didomîne. Ji bilî van Nûbihar Akademî jî cih dide nivîsên qada civakî û xebata wan berdewam e. Ji bilî van herçiqasî xebatên wan bêhtir di warê ziman û edebiyatê de bin, bi zimanên din nivîsan qebûl bikin jî kovarên akademîk ên wekî *Kurdîyat*, *Kurdîname*, *IJOKS (International Journal of Kurdish Studies)*, *JMS (The Journal of Mesopotamian Studies)* hene.

Ger em bîn ser çavkaniyan, wekî hemû kovarên qada zanistên civakî em berê xwe didin civaknasî, mirovnasî, pedagojî û wêjeyê jî û bi awayekî înterdîsîplîner tevdigerin. Hekê hûn ferhengên bipirsin ên dijîtal û bi kurdî tiştê em dizanin nîn. Ferhenga Tahir Şerîf Ebdilsitar a bi navê *Qamûsî Derûnnasî* (îngilîzî-erebî-kurdî) ku sala 1985an bi soranî û tîpên erebî li Bexdayê çap bûye di serê pêşî de gelekî bi kêrî me hat lê mixabin hemû têgih/termên derûnnasiyê venahewîne. Ji bilî vê ferhenga *Psychological Terms* ku sala 2023an ji aliyê Saifullah A.Maye û Nasrallah H. Sitey ve hatiye amadekirin (bi tîpên erebî û kurmancî) bo me sûdwer e lê dîsa mixabin derûnnasî roj bi roj geş dibê û ferhengên me li gor vê teng dimînin. Em vê kêmasiyê ferq dikin û ji ber vê jî di her hejmarê de cih didin termên derûnnasiyê

sözlüklerimiz bu durum karşısında kısıtlı kalıyor. Bu eksikliği görüyor ve bu nedenle her sayıda psikoloji terimlerine de yer veriyoruz. Terimler belli bir seviyeye ulaştı ve şimdi bunları psikolojiyle ilgilenenlere yakın bir zamanda ulaştırmak için gözden geçiriyoruz.

8 Size sormak istediğim diğer bir konu ise psikolojinin uygulama sahasıyla ilgili. Malum temel bilim olmasının ötesinde psikolojinin önemli bir kısmını sağaltım ve rehabilitasyon faaliyetlerine ayrılan psikoterapi uygulamaları oluşturuyor. Bu da genelde DSM veya ICD gibi uluslararası tanı kılavuzlarına ve çeşitli ekollerden pratik uygulamalara dayanıyor. Bu alanda da çeviri veya yerelleştirme faaliyetleri yapıyor musunuz? Yapıyorsanız ne gibi zorluk ve ihtiyaçlarla karşılaşmaktasınız?

Evet, sizlerin de bildiği üzere DSM ve ICD gibi teşhis ve sınıflandırma kılavuzları yeni araştırmalar, hastalıklar ve toplumsal değişimler ışığında revize ediliyor. En son DSM-5 ve ICD-11 çıktı, şu anda hastalıkların teşhisi ve sınıflandırması için bu kılavuzları kullanıyoruz. Fakat şunun da farkındayız ve unutmamalıyız ki: *“Orta sınıfa bir yaşam standardını salık veren ve insanların para verip kendilerini iyi hissetmeleri için araçsallaşmış bir sektör söz konusu”*. Önerilen her yol ve yöntemi körü körüne uygulamamalıyız, her ülkenin koşulları farklı ve psikoloji de sandığımız gibi günahsız değil. Öte yandan elbette bu gibi kılavuzları ve psikolojinin temel kaynaklarını Kurmancîye çevirmek istiyoruz. Ancak bunun için hem zamana hem de maddi desteğe ihtiyaç var. Şu anda elimizde İngilizceden Kürtçeye çevirmekte olduğumuz travma üzerine bir kitap var. Bir yandan da psikoloji terimlerinin basımı için

jî. Ev termên me gihan astekê û em niha di ber çavan re derbas dikin bo di wextekî nêzik de bigihînin ber destê kesên têkildarî xebatên derûnnasiyê.

Dixwazim tiştêkî din ji we bipirsim li ser aliyê bikaranîna derûnnasiyê. Hûn ji dizanin, derûnnasî ji zanistêke bingehîn zêdetir ji pratîkên psikoterapiyê pêk tê ku beşeke girîng ji wan jî dermankirin û rehetkirin e. Ev jî bi gelemperî li ser rêbernameyên teşxîsê yê navneteweyî yê wekî DSM an ICD û karên pratîk ên ji ekol û fikrên cuda ye. Gelo hûn di vê qadê de xebatên wergerê an jî herêmîkirinê dikin? Ger hûn dikin, hûn bi çi zehmetîyan re rû bi rû dimînin û hewcedariyên we yê qadê çi ne?

Belê, wekî ku hûn jî dizanin rêberên teşxîs û senifandinê yê wekî DSM û ICDyê li gorî lêkolîn û nexweşiyên nû û guherînên civakî tîr revîzekirin. Herî dawî DSM-5 û ICD-11 derketine, niha jî bo teşxîs û senifandina nexweşiyên em van rêberan bi kar tînin. Lê em di wê ferqê de ne û divê em ji bîr nekin, *“sektorek heye ku standardên jiyânê difroşe çîna navîn û bûye amûr bo mirov pereyên xwe bidin û xwe baş hîs bikin”*. Divê em bi korayî her rê û rêbazên pêşkêşkirî bi kar neyînin lewra her welat şert û mercên xwe cuda ne û derûnnasî jî ne weke ku em dizanin bêguneh e. Ê pirsê din, helbet em dixwazin rêberên weke van û pirtûkên serekê yê derûnnasiyê wergerînin kurmancî. Lê bo vê yekê hem wext lazim e hem jî alîkariya madî. Niha li ber destê me pirtûkeke li ser trawmayê heye ku em ji Îngilîzî bo kurmancî werdigerînin û li ser çapkirina

çalışıyoruz. Daha önceleri de bazı kurumlar aracılığıyla birkaç psikoloji testini çevirmıştik. Ancak yerelleştirme farklı bir iş ve bunun için alandan birçok uzmanın iş birliğine ihtiyaç var.

termên derûnnasiyê dixebitin. Û berî niha jî bi rêya hin saziyan me wergera çend testên derûnnasiyê jî kiribû. Lê herêmîkirin jî karekî cuda ye û hevkarîya gelek pisporên ji qadê lazim e bo vê.

ONLINE ARAŞTIRMA*

Türkiye’de Kimlere Azınlık Denir?

N = 104

Kadın = 78

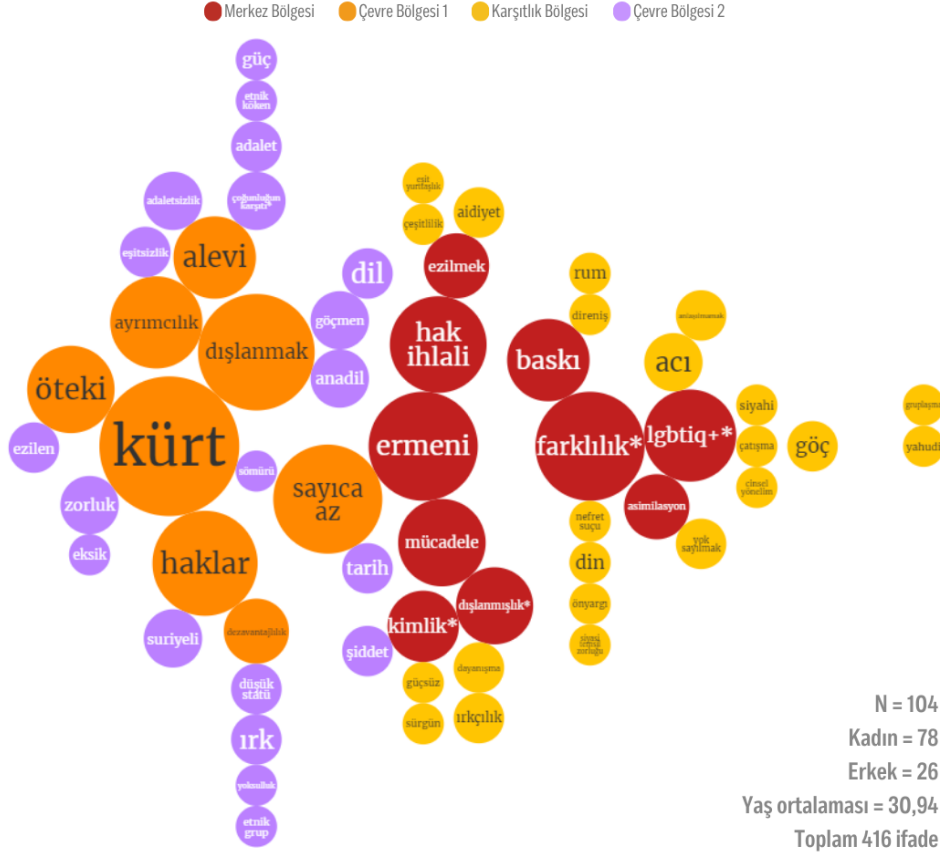
Erkek = 26

Yaş ortalaması = 30,94

Toplam 520 ifade

- Yukarıdaki görsel “Türkiye’de kim(ler)e azınlık denir? Maddeler hâlinde birden fazla yanıt verebilirsiniz.” sorusuna verilen yanıtlardan oluşturulmuştur.

"Azinlık" Deyince Aklınıza Neler Geliyor?

- ** Yukarıdaki görsel "Azinlık deyince aklınıza gelen en önemli ilk dört şey nedir? Sizin için en önemliden başlayarak daha az önemiye doğru maddeler hâlinde sıralayınız." sorularına verilen yanıtlardan oluşturulmuştur. Görselde sağa doğru gidildikçe katılımcılar tarafından en çok önem verilen ifadeler yer alıyor. **Merkez Bölgesi**, çok sayıda katılımcının hızlıca hatırladığı ifadelerdir. **Çevre Bölgesi 1**, çok sayıda katılımcının sonradan hatırladığı ifadelerdir. **Karşıtlık Bölgesi**, az sayıda katılımcının hızlıca hatırladığı ifadelerdir. **Çevre Bölgesi 2**, az sayıda katılımcının sonradan hatırladığı ifadelerdir.
- * LGBT, LGBTİ, eşcinseller, trans gibi kullanımlar "Lgbtiq+" ifadesinde; dini, etnik, düşünsel, kültürel ve farklılık kullanımları "Farklılık" ifadesinde; kabul görmeyen, yerinden edilmiş, kendine bir yer bulamayan, inkâr edilme, sessizleştirilmiş ve dışlanmış kullanımları "Dışlanmışlık" ifadesinde; kimlik gizleme, etnik kimlik, kültürel kimlik ve kimlik kullanımları "Kimlik" ifadesinde; çoğunluğun hoşlanmadığı etnik köken, çoğunluğa biat veya saygı ve çoğunluğun karşıtı kullanımları "Çoğunluğun karşıtı" ifadesinde birleştirilmiştir.

Hazırlayanlar: Sercan Karlıdağ, Aydın Bayad, Mehmet Karasu, Fırat Altun

**Onto Dergisi yılda iki kez yayımlanır.
Dergide yayımlanan yazıların ve diğerk içeriklerin
bilimsel, hukuki ve etik sorumluluğu yazarlarına
ve ilgili içerik üreticilerine aittir.**

İletişim

ontodergisi@gmail.com

Takip Adresleri

(Erişim için simgelerin üzerine tıklayınız.)

www.ontodergisi.com

ONTTO